

B.M.

časopis

za

kritiko

znanosti

83/84 1985

UDK 3

časopis

za

kritiko

znanosti

Vsebina

- 3 Lev Kreft / Proletkult
- 27 Aleksander A. Bogdanov / Kaj je proletarsko pesništvo
- 40 Gertrud Alexander / K vprašanju o kritiki meščanske umetnosti
- 42 Richard A. Schaefter / O proletarskem pesništvu
- 44 Karl August Wittfogel / O proletarski kulturi
- 48 Karl August Wittfogel / Proletarska bojna kultura
- 51 Karl August Wittfogel / V boju s katerimi elementi se razvija proletarska kultura?
- 54 Richard A. Schaefter / O proletarski umetnosti
- 56 Resolucija proletarskega gledališča
- 57 Platon M. Keržencev / Mednarodna revolucija in proletarska kultura
- 61 Turgut Taylan / Kapital in država v sodobni Turčiji
- 99 Milovan Pavlović / Ali se vračamo na sistem plač in dobička?
- 108 Lucijan Vuga / Einstein — nekoliko drugače

83/84 1985

UDK 3

Časopis za kritiko znanosti

83/84, 1985

Izdajata:

Univerzitetni konferenci Zveze socialistične mladine Slovenije Maribor in Ljubljana

Revijo sofinancirata Kulturna skupnost Slovenije in Raziskovalna skupnost Slovenije

Izdajateljski svet:

Dr. Andrej Kirn (predsednik), Vika Potočnik, Marjan Pungartnik, Gregorčič Branko, Baškovič Ciril, Bavčar Igor, Kirn Srečo, Omerza Igor, Šešerko Leo

Uredništvo:

Igor Bavčar, Srečo Kirn, Milan Balažič, Andrej Klemenc, Bojan Korsika, Bogomir Kovač, Lev Kreft, Mitja Maruško, Igor Omerza, Leo Šešerko, Samo Škrbec, Peter Wieser, Siniša Zarič, Vekoslav Grmič, Janez Janša, Janko Zlodre

Glavni urednik:

Srečo Kirn

Odgovorni urednik:

Igor Bavčar

Sekretar uredništva:

Janez Janša

Tehnični urednik:

Janko Zlodre

Lektor:

Karmen Gradišek, Miha Bregant

Naslov uredništva: Kersnikova 4/II, Yu - 61000 Ljubljana, uradne ure so v torek in četrtek od 11. do 13., tel. (061) 319—498

Cena enojne številke 300 din, dvojne 500 din. Celotna naročnina za posameznike 1500, za institucije 3000 din.

Tisk:

Tiskarna »Jože Moškrič«, Ljubljana

Po mnenju RS za prosveto in kulturo št. 421-1/74 z dne 14. 3. 1974 je revija oproščena temeljnega davka od prometa proizvodov.

Nenaročenih rokopisov ne vračamo!

Proletkult

Lev Kreft

Herbert Marcuse je v svoji Estetski dimenziji leta 1977, torej za sklep svoje spremenljive, pa vendar enovite estetske misli, takole označil predmet svoje kritike — marksistično estetiko:

1. Obstoji določena povezava med umetnostjo in materialno bazo, med umetnostjo in celoto produkcijskih odnosov. S spremembo v produkcijskih odnosih se preoblikuje tudi umetnost kot del nadgradnje, čeprav lahko tako kot druge ideologije zaostaja za družbenimi spremembami ali pa jih prehiteva.
2. Obstoji določena zveza med umetnostjo in družbenim razredom. Edina avtentična, resnična in progresivna umetnost je umetnost napredujočega razreda. Izraža zavest tega razreda.
3. V skladu s tem težita umetniška vsebina in umetniška kvaliteta k sovpadanju.
4. Pisec ima dolžnost, da oblikuje in izraža interese in potrebe napredujočega razreda. (V kapitalizmu bi bil to proletariat.)
5. Propadajoči razred ali njegovi predstavniki niso sposobni proizvesti česa drugega kot »dekadentno« umetnost.
6. Realizem (v različnih pomenih) je dojet kot umetniška oblika, ki najbolj ustreza družbenim razmerjem in zato predstavlja »pravilno« umetniško obliko.

Odkod Marcuseju ta, sicer poenostavljeni nasprotnik? Če bi mu za večjo vulgarno verodostojnost dodali še stališče o umetniškem inženirstvu duš in piščevo dolžnost do razreda pojmovno označili kot socialno naročilo, bi imeli pred seboj sintetični in splošni povzetek

»partijne« umetnosti za proletarsko internacionalno rabo, in če bi ga oplemenitili še z zahtevo po »privrženosti narodu«, bi dobili rusko patriotično varianto socrealizma.

Toda ta program »partijne« umetnosti, zlasti literature, je po svojem bistvu izrazito **eklektičen** — pobran je z vseh vetrov različnih tokov proletarske kulture, umetniške avantgarde, sopotniških stremljenj, kritičnega in socialnega realizma ipd. Po poti eklecticizma in vulgariziranja svojih sestavnih delov, iztrganih iz kontekstov, v katerih so nastali, je tudi nastajal skozi dvajseta leta, da bi se v tridesetih kanoniziral. Njegovo bistvo ni v izvoru odgriznjenih koščkov, iz katerih je skrpučan, ampak v družbenem ozadju potrebe, ki ga oblikuje: potrebe po etatizaciji umetnosti in literature posebej. Svoj konkretni zgodovinski nastanek dolguje **obračunu** z lastnimi viri; z njimi ne ravna kot z mrtvimi psi le v prenesenem pomenu, ampak tudi krvavo dobesedno, obenem pa svoje vire in izvore zamolči, potisne v prepoved, ponaredi, vulgarizira in izniči, pa tudi politično in fizično odpravi. V procesu nastajanja te marksistične estetike, sodelujejo in obenem nasilno odhajajo s prizorišča Proletkult, VAPP in RAPP, sopotniki, lefovci, formalisti, konstruktivisti, Voronski z Rdečo ledino in perevalovci, in mnogi drugi, posamezniki in skupine, teorije in gibanja.

Rezultat, marksistična normativna estetika socialističnega realizma, je do svojih virov izrazito sovražen. Zato ne moremo preprosto izjaviti, da je npr. ideja o socialnem naročilu, ki naj mu umetnik nameni svoj proizvod (iz LEF-a), babica socrealizma, ali pa, da je inženirstvo duš pri kakem Gastevu sorodnik Stalinove izjave.

Ena od ključnih točk tega parazitirajočega in vulgarno eklektičnega procesa nastajanja socrealizma, ki doseže prvo zaokroženo obliko in formulacijo okrog 1932. leta, je tudi obračun z idejo proletarske literature in umetnosti, na osnovi zahteve po nastanku sovjetske literature in umetnosti.

Ta spopad, katerega naslovljenec je RAPP, se odvija na terenu, ki je po obračunu z delom »sopotnikov« in z Voronskim v Rdeči ledini že dovolj očiščen. Za nastanek sovjetske umetnosti socrealizma sta bili pri RAPP-u dve pglavitni oviri: rapovci so še vedno prisegali na proletarsko, torej razredno in ne državno umetnost (na dovolj sektaški način), obenem pa jim je zlasti v zadnji fazi pred vsiljeno ukinitvijo vedno bolj šlo tudi za uveljavljanje kriterijev umetniške kvalitete (o tem govore rapovske zahteve po »živem človeku« v literaturi, geslo o demaskiranju neposredne realnosti, prevzemanje nekaterih kriterijev od nasprotnika Voronskega, povezanost s filozofskim krogom Deborina — obračun z deborinci se brez presledka preveša v obračun z rapovci, itd.).

Preprosta predstava, ki v Proletkultu vidi predhodnika proletarske literature, v organizacijah proletarske literature (VAPP-u in RAPP-u) pa izvore ždanovskega sektaštva in etatizma, nas vsaj zavoljo teh obračunov ne more zadovoljiti. Zato je tudi zaradi študija procesa nastajanja socrealizma in ždanovske kulturne politike še kako pomembno natančneje uvideti, kakšno zvezo ima ta program, utrjen med harkovskim kongresom leta 1930 in ustanovitvijo Zveze sovjetskih pisateljev leta 1932, s programom Proletarske kulturne in prosvetne organizacije,

in da pogledamo, kakšen je bil obračun Partije s Proletkultom v začetku dvajsetih let.

Le analiza nastajanja tega, kar Marcuse kritično izpostavi kot »marksistično estetiko«, v procesu in spopadu, nam lahko v obravnavo iz sive posplošene megle ponovno izriše obrise dejanskih razmerij.

V tem procesu ne igrajo glavne vloge različne in med seboj nasprotujoče si ideje številnih tokov in skupin, ampak Partija kot zgodovinski subjekt oblasti — že v začetku dvajsetih let.

Predstava, ki je dokaj prisotna v umetnostnih in literarno-zgodovinskih analizah, da je znana resolucija iz leta 1925 še »dobra«, ker dopušča obstoj različnih smeri in skupin (bojda ji je botroval Buharin), je slabotna in ne vzdrži kritike. Ne le da je Partija že v začetku dvajsetih let nastopala (povsem upravičeno) kot odločujoči subjekt tudi v umetnosti in literaturi, ampak ne drži niti to (kar sicer trdi Brown v svojem prikazu proletarske epizode v sovjetski literaturi), da je ta resolucija vprašljiva predvsem zato, ker je kljub tolerantnosti prvi neposredni poseg Partije v umetnost in literaturo. Partija je namreč dovolj neposredno posegla tudi na to področje že leta 1920.

Proletkult (tj. Proletarska kulturna in prosvetna organizacija) je tema, omejena nekako na obdobje od 1917. do 1921. leta. Tedaj je organizacija dejansko delovala, imela dovolj močan vpliv in razvejano mrežo skupin in sodelavcev, predstavljala neposreden poskus oblikovanja nove proletarske kulture. Vendar sam pojem proletkulta in proletkultovstva sega preko časovnih in organizacijskih meja. Že zelo zgodaj je postal vsestransko uporabni babbav za vsakovrstno uporabo, predmet zavračanja, ki ga ni treba niti natančneje prikazovati niti določneje kritizirati. Po drugi plati pa velja, da ideja proletarske kulture v Rusiji ni otrok revolucije. Organizacija je časovno nastala pred oktobrsko revolucijo (njeno rojstvo sodi v čas med februarско in oktobrsko revolucijo, Sonja Briski pa v svoji magistrski nalogi Umetnost i revolucija — Slušaj ruske avangarde dovolj utemeljeno trdi, da je bil Proletkult zasnovan že 1906. leta). Proletkult je projekt predrevolucijskih idej Bogdanova in njegovega kroga, razumeti pa ga ni mogoče brez poznavanja in analize ruske estetike in zlasti literarne kritike 19. stoletja (od Belinskega do Hercena, Dobroljubova, Pisareva, Černiševskega in drugih), niti brez posebnega položaja, ki ga je teorija proletarske kulture imela v odnosu do ruske marksistične teorije umetnosti v obdobju pred prvo svetovno vojno — zlasti do Plehanova.

Ruska literarna teorija 19. stoletja

Samo za pokušino si oglejmo nekaj stališč Dobroljubova. V spisu o stopnji ljudskega duha v razvoju ruske književnosti je leta 1858 zapisal: »Kar je preživelo svojo dobo, nima več smisla; zaman se bomo trudili, da bi v duši zbudili vzhičenjje nad lepoto obraza, ki nam je od njega ostala le gola lobanja. Grški bogovi so zmogli biti lepi v stari Grčiji, toda v francoskih tragedijah in v naših odah iz prejšnjega stoletja so odvrtni... Seveda ni poezija privedla do vseh teh pojavov v življenju, ampak je življenje prisililo ljudi, da drugače gledajo na poezijo. Skrajni čas je, da življenje osvobodimo izpod težkega pokroviteljstva, pod ka-

tero ga trpajo ideologi. Začenši od Platona, vstajajo proti realizmu, in še preden so ga pošteno dojeli, že vnašajo zmešnjavo v njegov nauk. Brezpogojno hočejo dualizem, delili bi radi svet na misli in na pojave, prepričani, da so samo čiste ideje stvarne, in da je vse, kar se pojavlja, tj. vse, kar se vidi, samo odsev najvišjih idej. Skrajni čas je, da zavržemo te platonске fantazije in dojamemo, da kruh ni prazna oznaka, odsev višje, abstraktne ideje življenjske sile, ampak preprosto kruh — objekt, ki ga je mogoče jesti... Po mnenju dobričin teče Volga v Kaspjsko morje, ker goji posebno, nestvarno, idealno nagnjenje do Kaspjskega morja — pa če bi na svoji poti srečala tudi celotne Alpe.«

In v istem delu malo kasneje: »Ljudstvu ni do tega, da bi bistrilo naše knjige, niti tedaj ne, kadar se privadi pismenosti; brigati se more za to, kako bo polmilijonski množici bralcev ponudil sredstva za prehrano in ustvaril še tisoč ljudi, ki pišejo za zadovoljstvo bralcev. To ni majhna skrb!... Toda književnost, tj. njeni hvalilci in številni književni delavci se grdo varajo in težko jih je rešiti pred tem... Zaman, to delo sploh ne bo prišlo do ljudstva, in četudi bo prišlo, ga ne bo ganilo, niti ne bo od tega imelo kake koristi. Ljudskim množicam so tuji naši interesi, nerazumljive naše bolečine, smešna naša navdušenja. Mi delamo in pišemo, z majhno izjemo, za interese bolj ali manj neznatnega kroga; zato je brez nadaljnega naše vidno polje ozko, težnje majhne, vsi naši pojmi in simpatije parcialnega karakterja... Politična ekonomija, ki se ponovno razglašča za znanost o ljudskem bogastvu, se briga dejansko samo za čim dobičkanosnejše plasiranje in čim hitrejšo povečanje kapitala: služi torej samo razredu kapitalistov, zelo malo pozornosti pa usmerja na množice ljudi brez kapitala, ki nimajo ničesar drugega, razen svojega dela.«

Podobne misli bi seveda lahko našli tudi pri drugih ruskih kritikih tega obdobja, vse do sklepa druge polovice devetnajstega stoletja, in tudi pri našem Svetozarju Markoviću (Poezija in mišljenje), ki je bil pod hkratnim vplivom Černiševskega, Pisareva in Dobroljubova. Sicer pa lahko navedemo še eno značilno mesto iz Dobroljubovega prikaza »Viharja« Ostrovskega: »Toda resnica je nujni pogoj, ni pa še vrednost nekega umetniškega dela. O vrednosti razsojamo glede na širino pisateljevega pogleda, glede na točnost pojmovanj in realnost upodabljanja tistih pojavov, ki se jih je dotaknil. In zlasti po kriteriju, ki smo ga sami sprejeli, razlikujemo pisatelje, ki so predstavniki naravnih, pravičnih teženj ljudstva, od pisateljev, ki služijo kot instrumenti raznih umetnih teženj in zahtev... Ti pisatelji niti ni treba da so lažnivci; toda njihova dela so kljub temu lažna, in vrednosti jim ne moremo priznati, razen morebiti glede forme... Menimo, da ni potrebno mnogo pojasnjevati, da s tem ne razumemo teoretičnega pretresanja, ampak pesniško prikazovanje življenjskih dejstev.«

Na tej usmeritvi ruske književne kritike, ki smo jo le rahlo oplazili, so zgrajene tako ideje Plehanova kot opazke Lenina o književnosti. Zato tudi iz različnih odlomkov Marxa in Engelsa pobirajo ruski marksisti že zelo zgodaj predvsem tiste dele in okruške, ki ustrezajo specifično ruski aktivistični smeri v pojmovanju literarnega realizma.

Taka usmeritev je občutna na primer v naslanjanju na znano misel Karla Marxa iz pisma Lassallu 19. aprila 1859, ko Marx poudarja prednost shakespeareiziranja nad schilleriziranjem. To mesto je bilo v

kasnejših sovjetskih argumentacijah za socialni in socialistični realizem eksploatirano zelo pogosto, seveda pa je bilo tudi del širše svetovne debate; tako je v reviji Na literarni straži, ki je zastopala izostreno proletarsko sektaštvo (skupina oktobristov), Fadejev novembra 1929 objavil spis z za tedanje čase in okolje presenetljivim naslovom Dol s Schillerjem!. Fadejev je tedaj gojil, tako kot mnogi drugi, prepričanje, da bo posnemanje ruske realistične klasike omogočilo dvig umetniške vrednosti proletarske književnosti; njegovo posnemanje klasikov je kritično dobro prikazal Osip Brik v reviji Novi LEF maja 1928. leta.

Plehanov, Georgij Valentinovič; Lenin; Bogdanov in Lunačarski

V linijo razvoja ruske književnokritične misli lahko brez posebnih prelomov uvrstimo tudi Plehanova.

Njegovi estetski in književnokritični spisi so bili v dvajsetih letih za mnoge kritike in predpisovalce književnega programa izvor spoznanj in vednosti, ki jim je sicer tako manjkala (to je vidno na primer pri Voronskem, in preko njega tudi pri njegovih proletarskih kritikih Averbahu, Libedinskem in drugih). Zlasti vplivne so bile njegove ideje iz predgovora k tretji izdaji zbornika V dvajsetih letih iz leta 1908, ki so jih pogosto premlevali.

»Vrnimo se vendar k nalogam književne kritike. Dejal sem, da so kritiki-idealisti Heglove šole menili, da je njihova dolžnost, idejo umetniškega dela prevesti iz jezika umetnosti v jezik filozofije. Vendar so dobro vedeli, da se njihova naloga še zdaleč ne omejuje na izpolnjevanje tega. Omenjeno prevajanje je v njihovih očeh pomenilo le prvo dejanje procesa filozofske kritike; naloga drugega dejanja tega procesa je bila zanje v tem, da — kakor je pisal Belinski — pokažejo idejo umetniškega dela v njeni konkretni pojavnosti, da jo spremljajo v podobah tvorbe, in da najdejo celoto in enotnost v posameznostih. To pomeni, da je po oceni ideje umetniškega dela morala priti na vrsto analiza njegovih umetniških vrednosti.« Plehanov je menil, da mora tudi materialistična kritika napraviti najprej prvi korak, identifikacijo sociološkega ekvivalenta danega dela, in nato še drugega, oceno umetniške kvalitete. Pri tem sociološki ekvivalent pomeni razredno pripadnost nekega umetniškega dela. Ruski marksistični kritiki dvajsetih let so se po tem vzorcu pogosto reševali z mislijo, da je njihovo razredno sociologiziranje le prvo dejanje, čeprav do drugega, do ocene umetniške vrednosti, po tej poti v glavnem niso niti prišli, ali pa so bili v tem poslu dokaj nebogljeni. Sam Plehanov pa jim ni mogel iti povsem na roko pri zavzemanju za proletarsko težno literaturo, saj je taisti spis končal s kritiko kasneje tako priljubljenega in zglednega dela — »Materere« Gorkega.

»Že moje besede so lahko povod za vrsto bolj ali manj duhovitih šal na račun moje ‚enostranosti‘. Vnaprej ploskam uspelim, toda še naprej ostajam pri svojem. Samo marksizem bi lahko ozdravil gospoda Gorkega. Ta moja trdovratnost mora biti toliko razumljivejša, ker se je tu treba spomniti rekla: s čimer si se poškodoval, s tem se tudi zdravi. Kajti g. Gorki se že ima za marksista: v svojem romanu Mati je že

nastopil kot pridigar Marxovih pogledov. Toda prav ta roman je pokazal, da g. Gorki nikakor ni primeren za vlogo pridigarja teh pogledov, ker jih sploh ne razume. 'Izpoved' je morda nov, in morda še prepričljivejši dokaz tega popolnega nerazumevanja. Zato tudi pravim: če želi g. Gorki pridigati marksizem, naj se najprej potruzi, da ga bo razumel. Razumeti marksizem je koristno in nasploh prijetno. Gospodu Gorkemu pa bo razumevanje marksizma prineslo še to nezamenljivo korist, da mu bo postalo jasno, kako malo vloga pridigarja, tj. človeka, ki govori predvsem z jezikom logike — ustreza umetniku, tj. človeku, ki govori predvsem z jezikom podob.«

Ta odločni nastop zoper umetnika-pridigarja in propagandista je bil nasprotnikom proletarske literature v rapovski verziji prav toliko pogodu, kot je bil odiozen njenim zagovornikom, in Lunačarski je leta 1931 zato moral navesti vsaj ob tej priložnosti, da je bil ob pisanju tega spisa Plehanov že menjševik, ki mu ideje Gorkega niso mogle biti po volji. Pri tem je seveda zamolčal, da Gorki resnično nikoli, najmanj pa tedaj, ni bil kak pravoveren marksist ali boljševeik. Razmerje med Leninom in Gorkim, čeprav dlje časa trajajoče in bolj poznano zaradi vrste pisem in dokumentov, v tem pogledu ni bistveno različno od razmerja med Marxom in Heinejem. Omenjeni pozni Lunačarski seveda s komisarjem za kulturo in prosveto, kaj šele s predvojnim Lunačarskim, nima več posebne zveze, saj ga je do tedaj čas že zmlél, tako kot številne druge. Eno od dejanj tega mletja bomo videli tudi ob spopadu med Partijo in Proletkultom.

Proletkult je v ožjem smislu dedič idej, ki so nastale že precej pred revolucijo v krogu Bogdanova; temu krogu je pripadal tudi Lunačarski. Leninova pamfletna študija Materializem in empiriokriticizem iz 1908. leta je filozofski obračun prav s tem krogom, vendar v njej ideja o oblikovanju nove proletarske kulture ni zajeta. Zaradi siceršnjih Leninovih stališč o proletkultu pa ni pomembno le, da je bil ogorčen nasprotnik idej Bogdanova, Bazarova, Lunačarskega, Juškeviča in drugih (med drugim ob t. i. Caprijski šoli, kamor so ga sicer vabili predavat), ampak tudi, da se mu je v predgovoru k drugi izdaji leta 1920 zdelo potrebno dodati, da A. A. Bogdanov »s ‚proletarsko kulturo‘ izvaja buržoazna in reakcionarna pojmovanja«, knjigi pa je bil v tej izdaji dodan tudi poseben napad na Proletkult izpod peresa V. I. Nevškega z naslovom Dialektični materializem in filozofija mrtve reakcije. Vse to je bilo seveda zapisano in pripisano že v času spopada med vrhom Partije in vodstvom Proletkulta, ko so se Leninova neizprosna stališča lomila zlasti na Lunačarskem kot komisarju za kulturo in prosveto.

Vendar Lenina v letih porevolucijskih trenj s proletkultom, kot bomo skušali pokazati, ni motila teoretska plat doktrine, ki se ji je prezirljivo posmihal, ampak vprašanje podreditve organizacije komisariatu za kulturo in prosveto in s tem tudi partijskemu agitpropu.

Ne da bi se globlje spuščali v predrevolucijski historiat rojevanja in spopadanja različnih idej znotraj ruskega marksizma, ki so vse po vrsti nastajale predvsem na osnovi specifično ruskih idej devetnajstega stoletja, ilustrirajmo položaj »proletarske kulture« v odnosu do kasnejšega estetskega klasika dvajsetih let Plehanova vsaj s polemiko med Plehanovom in Lunačarskim ob predavanjih Plehanova leta 1912 v

Liègeu in Parizu. Besedilo slovi pod naslovom Umetnost in družbeno življenje. Plehanov je tu razvil svojo sociološko, pravzaprav sociologično teorijo umetnosti, ki se nam dozdeva toliko manj specifično marksistična, kolikor globlje se spuščamo v rusko teorijo in kritiko književnosti 19. stoletja, z njenim izrazitim razsvetljskim materializmom vred. Plehanov govori o družbenih nalogah umetnika, o razliki med umetnikom in znanstvenikom (misli, ki so jih v sovjetski Rusiji citirali in uporabljali do nezavesti): umetnost je razvijanje ideje v podobah. Dalje poudarja, da je umetnost sredstvo družbenega občevanja ter iz zveze med umetnostjo in družbo izvede nujno dekadentnost buržoazne umetnosti sodobnega časa. Lunačarski je tedaj ob koncu kritiziral Plehanova s pozicije proletarske umetnosti in zaradi lastnega drugačnega odnosa do moderne ustvarjalnosti.

Plehanov je v predavanju kritiziral kubizem, »zrezal« Knuta Hamsuna — zanimiva bi bila primerjava med to kritiko in kasnejšo marksistično, prav tako v bistvu sociološko analizo Lea Löwenthala, ki je napovedal Hamsunovo sorodnost s fašizmom. Lunačarski ima tri pripombe: v vprašanju razmerja med formo in vsebino poudarja, da forma lahko povsem ustreza tudi lažni ideji, neresnični ideji, in je torej tudi t. i. razredno izkrivljena podoba stvarnosti lahko umetniško uspešno upodobljena. V vprašanju dekadentnosti buržoazne umetnosti se s Plehanovom ne strinja, posebej zato, ker tako stališče buržoazne umetnike odbija, dejansko pa jih je treba pridobivati. In zato ima Lunačarski tudi več razumevanja za moderno umetnost, ki je ni mogoče obravnavati z oznako »dekadenca«. Končno, Lunačarski zahteva od Plehanova, naj raje, kot da postavlja umetnosti zahteve, ponudi skladen razredni teoretskoestetski sistem — pri tem ima v mislih, da bi Plehanov storil bolje, ko bi postavil temelje teoretskega naziranja za proletarsko kulturo. Plehanov je vse te pripombe zavrnil, posebej zaničljivo pa se je obregnil ob zadnjo, saj se mu o nesmislu »proletarske kulture« sploh ni zdelo vredno razpravljati.

Za razumevanje logike kasnejšega Leninovega posega v razpravo o Proletkultu je značilen karakter njegovega spopada s skupino Bogdanova v času, ko je ta organiziral t. i. Caprijsko šolo za partijske kadre (1909), s katero je simpatiziral tudi Gorki in zaradi katere je bil Bogdanov tudi izključen iz Partije. Sarkastični ton iz Materializma in empiriokriticizma nam je mnogo razumljivejši, če prebiramo Leninova pisma učencem Caprijske šole. Ti so ga povabili, naj pride predavat. V pismih je očitno, da gre tudi v tem spopadu predvsem za vprašanje, kdo drži roko nad prosvetljevanjem partijskih kadrov, torej za neposredno organizacijsko-oblastni vidik idejnih razlik in ločnic. Neglede na »zblojenost« pojmovanj Bogdanova gre Leninu najbolj na živce, da s pomočjo šolanja kadrov nastaja frakcija. Podoben, dovolj praktičen pristop je Lenin izpričal tudi kasneje in se je v idejne in ideološke spopade spuščal predvsem po tem, organizacijskem kriteriju. Z vsemi možnimi argumenti namreč dokazuje slušateljem, da gre za frakcijo, ki se skuša skriti pred vodstvom Partije, in poudarja, da mu ni toliko pomembno, kdo »vodi« šolo, saj je predvsem treba videti, kdo v njej predava. In predavajo napačni ljudje, med njimi Lunačarski, ki je bogoiskatelj in religiozni ateist. Značilno za Lenina pa je tudi, da je bil v vsakem trenutku z istimi ljudmi, ki jih je napadal in proti njim tudi spletkaril, tudi povsem normalno pripravljen sodelovati v zadevah, kjer so se mu

zdeli koristni in kjer je lahko vodstvo Partije imelo glavno besedo. Skratka, organizacijska vprašanja in vprašanja reda v stranki so za Lenina v takih zadevah, ki vendarle ne segajo v temeljne usmeritve politike, pogosto osnovna, včasih pa celo edina teoretska vprašanja. Tak praktični pristop je Lenin vseskozi imel do večine kulturnih in prosvetnih vprašanj.

Vse do konca dvajsetih let so bila v Sovjetski zvezi pojmovanja Plehanova izredno vplivna, preobrat pa je nastopil pravzaprav šele z nastopom nove filozofske generacije, prve generacije pravih diamatčikov, če uporabimo ta termin. Ideje Plehanova si je posebej privzegal Voronski, urednik Rdeče ledine — revije, kjer so izšla mnoga najkvalitetnejša literarna dela tega obdobja, in ki je gojila precej široko politiko pri izboru sodelavcev. Mnoge od teh idej so privzeli tudi njeni nasprotniki, zadrti zagovorniki proletarske literature, ki jih ne smemo mešati s proletkultovci prvega obdobja. Oktobristi so dobili podporo partije, ki je sicer, v času svoje notranje razcepljenosti in boja za prevlado, podpirala sočasno tudi Voronskega. Kot rečeno, temu je v spopadu z rapovci, ki jim je stal na čelu Averbah, naredila konec filozofska generacija Mitina, Judina in drugih. Takoj po spopadu, ki so ga dobili z Deborinom in njegovimi (25. 1. 1931 je bil izdan dekret CK zoper deborince), je marca 1931 Judin napadel rapovce in posebej Averbaha, z jasno oznako, da gre za nadaljevanje boja, ki se je začel v filozofiji. Osnovna teoretična napaka, ki jo Mitin očita rapovcem, je **plehanovski menjševizem**, ki lepoto pojmuje kot nerazredno. To je bil le eden iz serije ideoloških konstruktov, ki seveda ne vzdržijo teoretske pojmovne kritike; učinkovit pa je bil toliko bolj ne le zaradi podpore Partije oz. njenega tedaj že suverenega stalinskega vrha, ampak tudi zaradi odpora, ki ga je rapovsko sektaštvo povzročilo med vsemi, ki se niso mogli vključiti v ozke definicije proletarske literature. Ko je bilo vidno, h kakšnim posledicam vodi obračun z RAPP-om, je bilo že prepozno. Sopotniki, ki so sprva podpirali obračun z Averbahom, so se morali ukloniti še težji ideološki nadvladi nad literaturo. Nastajanje sektaštva v RAPP-u bomo prav tako videli v povezanosti s spopadom med Partijo in Proletkultom leta 1920. Pomembno pa je, da je bila za nastanek soerealizma kot doktrine potrebna prav proletarska razredna kultura in literatura kot prva žrtev.

Nastanek in program Proletkulta

Proletarska kulturna in prosvetna organizacija je bila ustanovljena neposredno pred oktobrsko revolucijo 1917. leta, njen pobudnik je bil A. A. Bogdanov (s pravim imenom Malinovski), aktivni sodelavec pa Anatolij V. Lunačarski, bodoči komisar za prosveto v revolucionarni vladi. Namen organizacije je bil razvoj proletarske kulture, vanjo pa so se že od začetka vključili nekateri predrevolucijski pisci-delavci. Med revolucijo in državljansko vojno je organizacija uživala precejšnjo podporo države, seveda po zaslugi komisarske vloge Lunačarskega. V skladu s svojim prepričanjem je Lunačarski tedaj protežiral tudi velikopotezne načrte ruskih avantgardistov. Po približnih podatkih naj bi Proletkult v letu 1920 dosegel preko 100 podružničnih skupin in 80 000 članov-delavcev. Vendar nekateri, kot Peter Wollen v reviji *Studio International*, govore celo o več kot 500 000 članih. Kljub težavam s pomanjkanjem

papirja so tiskali precej lastne periodike (Proletarska kultura, Bodočnost, Ognjišče, Sirena in druge). Ideja o oblikovanju in razvoju proletarske kulture je bila dovolj vplivna tudi izven sovjetske Rusije, čeprav je bila povsod prisotna v zelo različnih tolmačenjih in konceptih.

Kot odsev revolucije je zanimiv tudi zapis Frana Albrechta leta 1920 v januarski številki Naših zapiskov. Njegova kulturna interpretacija boljše vizma sicer ni proletkultovska, pač pa skuša biti izrazito etična. Vlogo umetnosti razume kot puntarsko in revolucionarno, njen sodobni razvoj in bodočnost pa vidi v smeri kolektivnega ustvarjanja. Bolj določen odmev je imela ideja proletkulta na Češkem, kjer jo je zastopal Neumann. V polemичnem spopadu ga je zavračal Karel Teige, predvsem z estetskih izhodišč, in na tej točki sta se tudi razšli skupini Devětsil in proletarske kulture, čeprav sta si bili politično dovolj blizu — obe je preveval povojni anarhični komunistično-boljševiški zagon. Ideje, ki jih je razvil Bogdanov v reviji Proletarska kultura s člankom Kaj je proletarsko pesništvo, so že v letu 1920 izšle kot 12. zvezek Kleine Bibliothek der russischen Korrespondenz, in v Rote Fahne je Richard A. Schaeffer v recenziji zapisal, da je proletariat Faust človeštva, proletarsko pesništvo pa izraz skupne volje razreda, utelešenje kolektivnega življenja. Pri nas je V. Košak v Sodobnosti št. 3 leta 1933 (torej v prvem letniku) presenetljivo začel recenzijo Čufarjeve Februarske noči s citatom iz omejenega spisa Bogdanova in s tem utemeljil socialno pesništvo.

Kakšen je bil, ob vseh različnih strujah in paleti pojmovanj, program Proletkulta?

Oče programa Bogdanov je podobno kot Plehanov izhajal iz družbene, razredne pogojenosti nadstavbe, iz njene odvisnosti od vladajočega razreda (kar ustreza z rusko tradicijo posredovani misli o vladajočem razredu in vladajočih mislih pri Marxu). Umetnost je torej družbeni proizvod, pogojen z okoljem, v katerem nastaja. V primeri s Plehanovom pa je Bogdanov poudarjal, da umetnost ni le odsev družbenega življenja s stališča določenega razreda, ampak tudi način in sredstvo organizacije kolektivnega družbenega dela in vloge nekega razreda. Prav ta aktivizem v pojmovanju umetnosti in kulture je seveda lahko bil edina podlaga kaki posebni organiziranosti proletarske kulture, ki naj bi imela revolucionarno vlogo in vizijo. Druga predpostavka take organiziranosti in aktivizma je, da mora proletariat kot vladajoči razred zgraditi lastno kulturo, medtem ko buržoazna izgublja svojo vodilno vlogo organizatorja družbe. Šele s proletarsko kulturo lahko razred organizira svoje družbene moči, in to delo mora očitno opraviti sam. Pri tem Bogdanov ni preprosto zametaval pretekle umetnosti (kar je sicer bila parola radikalnega krila), ampak je zahteval prilagoditev tradicije potrebam proletariata. Umetnost preteklih obdobij si mora proletariat prilastiti kritično, z vidika kolektivnega dela. Nasprotovanje individualizmu je bilo torej v ospredju odnosa do preteklosti sploh in do buržoazne kulture posebej. Misel o nujni osvojitvi in ne prevzemanju preteklosti nastopa kasneje tako pri Karlu Teigeju kot pri Walterju Benjaminu in ni bila specifično proletkultovska, ampak prej avantgardna. Po Bogdanovu pa je proletariat tisti razred, ki vnaša v družbeno organiziranost kulture svoj kolektivni pristop. V tem, kaj je vsebina kolektivizma, so se znotraj Proletkulta razhajali, v razponu od izražanja kolektivne volje in družbene moči razreda pa tja do neke vrste kulturnega taylorizma. Bogdanov je svoje razmerje do preteklosti dokaj natančno opredelil.

O miloški Veneri trdi na primer naslednje: »Svetišče je bilo središče skupnosti, boginja je bila središče svetišča. Zato je bila središče organiziranja kolektiva... Bogovi so umrli. Boginja je prenehala organizirati svoj prejšnji kolektiv, toda ljudje so še čutili veliko organizacijsko silo tega kipa, zapopadli so lepo. In od trenutka, ko so jo obdržali, so povezani z nečim skupnim.« Tudi lepota je povezovalna sila skupnosti, četudi že mrtvih obdobj. Tu se interpretacija Bogdanova loči od znane Marxove, ki v Heglovi tradiciji govori o Grkih kot normalnih otrocih, in odtod izvaja trajno umetniško vrednost, kot tudi od Plehanova, ki ob poudarjanju marksističnega prevajanja jezika umetnosti v jezik sociologije govori o ugotavljanju umetniške vrednosti kot drugim dejanju marksistične umetniške kritike in v imenu tega nasprotuje agitacijski vlogi umetniškega dela. Zato je tudi bilo mogoče iz Plehanova, sociologizmu navkljub, izvesti samolastno umetniško vrednost, kar so kasneje očitali Voronskemu in Averbahu.

Med idejami, ki se pogosto pripisujejo Proletkultu, je tudi zahteva po »čisto« proletarskem nastanku nove proletarske umetnosti in kulture. Pri Bogdanovu te misli ni zaslediti. Gre predvsem za razredno orientacijo, ne pa za »proletarsko narojenost«.

To ugotavljanje porekla je pomembno vlogo odigralo dejansko šele kasneje, zlasti s sektaštvom oktobristov, in je zato komunistične zagovornike proletarske umetnosti v končni fazi prisililo k povsem političnemu ločevanju med proletarskimi in revolucionarnimi proletarskimi umetniki. V Evropi se je namreč nemajhen del delavskih pesnikov zbiral okrog socialdemokratskih strank, pogosto z značilno sentimentalno malomeščanskim popisovanjem težkega položaja delavcev. Komunisti, zagovorniki nove proletarske umetnosti čisto proletarskega porekla, jim seveda niso hoteli priznati pravšnosti. Tako ločevanje je uporabil npr. Johannes Becher v manifestu proletarske književnosti (Unsere Front) v reviji Die Linkskurve (št. 1, 1929). Znano primeroma o poreklu Marxa in Engelsa je v Književnosti in revoluciji uporabil tudi Trocki, toliko lažje, ker je veljala praktično za celotno partijsko in državno vodstvo: »Marx in Engels sta izšla iz vrst malomeščanske demokracije in sta bila, razumljivo, vzgojena v njeni kulturi, ne pa s kulturo proletariata. Ko bi ne bilo delavskega razreda z njegovimi štrajki, bojem, trpljenji in vstajami, bi seveda ne bilo znanstvenega komunizma, ker bi ne bilo zgodovinske potrebe po njem. Toda njegova teorija se je v celoti oblikovala na temelju buržoazne znanstvene in politične kulture, kljub temu da je slednji napovedal vojno in brezobziren boj.« Prav v nasprotovanju čustveni, osladni in slabo napisani delavski literaturi je pri nas lahko Vinko Košak zapisal leta 1932 v Ljubljanskem Zvonu, ob kritiki štirih povesti za ljudstvo Angela Cerkvenika, da je proletarska umetnost postala sinonim za vse, kar je brez sleherne umetniške vrednosti.

Neglede na odprtost glede porekla pa je bila glavna naloga organizacije seveda izobraževanje tvorcev nove proletarske kulture iz vrst delavskega razreda. Resolucija Proletkulta je to izobraževalno nalogo takole definirala: »Za doseganje našega cilja je treba ustvariti široko mrežo literarnih studiev, v katerih naj se delo izvaja v dveh glavnih smereh: a. Da bi se člani spoznali z literarno dediščino preteklih obdobj, se organizirajo tečaji iz stare in moderne literature, tako ruske kot tuje... in iz zgodovine kulture... Vsi ti tečaji morajo biti podani s stališča de-

lavskega razreda. b. ... Pisec in bralec iz delavskega razreda se morata spoznati s tehniko ... literarnega ustvarjanja, in v ta namen naj se organizirajo teoretični tečaji in praktične vaje iz metrike, ritma in splošne teorije verzifikacije, iz teorije dramaturgije, umetniške proze in kritike.«

Te dejavnosti, ki je gotovo razsvetljenska, ne smemo zamenjevati s prosvetiteljsko: tu gre za izobraževanje z določenim smotrom, medtem ko gre tam za vzgojo in prevzgojo množic s stališča oblastnega cilja. Zato ni naključje, da je prav Stalinu pripisan kasnejši veliki preobrat, s katerim so v ZSSR zavrnilo literarno dejavnost delavcev, literarno stahanovstvo. (Stalin naj bi v razgovoru izjavil, da ima raje dobrega fizičnega delavca-stahanovca, kot pa slabega mnogopisca-delavca). Na tej, dejansko protirazsvetljenski prosvetiteljski osnovi je bilo šele mogoče povzdigniti književniško prioblastno elito v vlogo inženirjev duš, oblikovalcev človeškega intimnega testa. Bogdanovu in Proletkultu pa gre za samodejavnost proletariata v literaturi. V spisu Kaj je proletarsko pesništvo Bogdanov govori tudi o tem, da je vsak razred sestavljen iz organizatorjev in izvajalcev. Predpostavka za ukinjanje razredov ni že kar podružbljanje proizvodjalnih sredstev, ampak podružbljanje organizatorske izkušnje, torej duhovno in kulturno izobraževanje proletariata. Proletarsko pesništvo, slikarstvo in glasba so pot tega prisvajanja organizatorskih izkušenj, tu se bo razred izrazil in organiziral svoja čustva in misli ter tako oblikoval in okreplil proletarsko zavest kot nujno predpostavko komunistične družbe. Delitev na organizatorje in izvajalce pa je v preteklosti proizvedla duh avtoritete (fevdalna umetnost) in duh individualizma (umetnost buržoazne dobe) — ukinitve delitve dela šele predstavlja socialistični nastop duha kolektivizma in tovariškega sodelovanja.

V socializem vodijo tri med seboj neodvisne in hkratne poti: politična, ekonomska in kulturna. Politična in ekonomska pot sta vsaj v sovjetski Rusiji še pomešani z buržoznimi elementi, proletarska kultura pa mora nastajati v čimbolj neodvisni, kritični obliki. Posledica takega stališča, ki ga je organizacija sprejela in Lunačarski kot minister podprl, je zahteva po popolni organizacijski neodvisnosti Proletarske kulturne in prosvetne organizacije — kot branik proti njenemu podržavljenju in meščanski ideologizaciji-individualizmu.

Ta točka programa je bila v spopadu med Proletkultom in vodstvom boljševikov ključna. V tem spopadu je bilo tudi iz boljševiškega tabora povedanih mnogo odmevnih misli o proletarski kulturi ali bolje, zoper njo; vendar je bil razlog za spopad izključno v vprašanju podreditve vse prosvetne in prosvetiteljske dejavnosti v državi komisariatu za prosveto in kulturo ter Partiji, ne pa idejna in ideološka razhajanja o možnosti ali nesmiselnosti oz. o značaju bodoče proletarske kulture. Preden pa si ogledamo ta spopad, še nekaj besed o programu Proletkulta.

Resolucija, ki jo je Bogdanov predložil Prvi vsruski konferenci proletarskih kulturno-prosvetnih organizacij leta 1918, in ki je bila sprejeta soglasno z enim vzdržanim glasom, trdi:

»1. Umetnost organizira družbeno izkušnjo s pomočjo živih podob tako na področju spoznanja kot tudi na področju čustev in teženj. Zato je najmočnejše orodje za organizacijo kolektivnih sil v razredni družbi — razrednih sil.

2. Da bi proletariat svoje sile organiziral v družbenem delu, boju in graditvi, potrebuje lastno razredno umetnost. Duh te umetnosti — delovni kolektivizem: ta umetnost sprejema in odraža svet s stališča delovnega kolektiva, izraža povezanost njegovega čustva z borbena in ustvarjalno voljo.

3. Bogastvo stare umetnosti se ne sme pasivno sprejemati: v tem primeru bo vzgajala delavski razred v duhu kulture vladajočih razredov in obenem v duhu podrejanja življenjskemu redu, ki so ga ti ustvarili. Bogastvo stare umetnosti mora proletariat prevzemati v kritični luči, v svoji novi interpretaciji, ki razkriva njegove skrite kolektivne temelje in njihov organizacijski smoter. V tem primeru so ta bogastva dragocena dediščina za proletariat, njegovo orožje v boju za graditev novega sveta. Posredovanje te umetniške dediščine mora uvajati proletarska kritika.

4. Vse organizacije, vse ustanove, ki se ukvarjajo z razvijanjem nove umetnosti in nove kritike, morajo biti zgrajene na osnovi tovariškega sodelovanja, ki neposredno vzgaja njihove delavce v smeri socialističnega ideala.«

Temu socialističnemu idealu velja dodati, da je bil Bogdanov tudi avtor utopičnosocialističnega romana Rdeča zvezda (1908), ki je prav v Orwellovem letu 1984 ponovno izšel v ZDA. Utopičnost, povezana tudi s specifično rusko mistiko, bi bila seveda predmet posebnega predavanja. Omeniti pa moramo vsaj še enega »utopista« revolucije, proletkultovca Alekseja Gasteva. Pri njem močno odmeva prav amerikanistična ideja industrializma in mašinizma kot temeljev nove proletarske kulture. Ta amerikanizem je seveda soroden avantgardnim idejam, pa tudi uradni politiki ni bil tuj; geslo o sovjetskem amerikanizmu je bilo eno od spremnih gesel v zagonu planskega razvoja gospodarstva; ni naključje, da je Lunačarski v svoji kritiki konstruktivizma (Novi ruski človek, 1923) pri njem pritrdil prav mašinizmu in amerikanizmu. Aleksej Kapitonovič Gastev (1889—1939), delavec in proletkultovec, ki se je iz proletarskega pesnika razvil v znanstvenega delavca, po nekaterih idejah tudi predhodnika kibernetike, je leta 1918 izdal pesniško zbirko Poezija delavskega udara kot prvi natis petrograjskega Proletkulta. Takoj je doživela kar štiri izdaje. Njegova poezija slavi revolucijo, stroj in delo; precej pobud za tako smer si je nabral, ko je delal v Parizu, kjer se je navdušil nad Eiflovim stolpom in gradnjo metroja. To navdušenje je blizu avantgardi, ki je v Eiflovem stolpu in dunajskem Riesenratu videla simbole nove industrijske kulture. Njegov manifest O tendencah proletarske kulture je leta 1919 izšel v reviji Proletarska kultura. Takoj na začetku zavrača poenostavljene opredelitve, da je proletarska kultura kultura dela, ali pa, da je to kultura kolektivne psihologije. Delo je namreč mezno delo, kolektivna psihologija pa tudi psihologija sužnjev. Tudi v obstoječih proletarskih organizacijah v politiki, sindikatih in zadružništvu ni videl temelja za proletarsko kulturo, saj so namenjene predvsem demokratizaciji v politiki in ekonomiji, ne pa proletarizaciji kulture.

»Za novi industrijski proletariat, za njegovo psihologijo, za njegovo kulturo je predvsem značilna industrija. Hale, dimniki, stebri, dvižni mostovi in vsa zamotana konstrukcija novih stavb in podjetij, katastrofizem in neizprosna dinamika — to je tisto, kar prežema vsakdanje

spoznanje proletariata. Vse življenje sodobne industrije je prežeto z gibanjem, s katastrofo, ki je obenem ujeta v organizirane okvire in stroge zakonitosti. Katastrofa in dinamika, vklenjeni v veličastni ritem — to so osnove, izpostavljeni momenti proletarske psihologije.«

Ta psihologija seveda ne more zaupati človeškim čustvom, bolj verjame aparatu, stroju, instrumentu. »Mašinizacija, ne samo kretenj, ne samo delovnoproizvajalnih metod, ampak mašinizacija vsakdanjega mišljenja, spojena s skrajnim objektivizmom, izrazito normira psihologijo proletariata. Smelo trdimo, da niti eden od razredov starega in sodobnega sveta ni tako prežet s tako normirano psihologijo kot proletariat.« Ta enolična, normirana, objektivizirana psihologija (takorekoč mašinizacija človeške psihe, nad katero se tudi danes, ob avtomatizaciji in kompjuterizaciji lije toliko solz) pa ima posebne vrste družbeno konstruktivnost — montažo. »Psihologija proletariata se že tu pretvarja v novo družbeno psihologijo, kjer en človeški kompleks dela pod kontrolo drugega in kjer je pogosto ‚kontrolor‘ v smislu delovne kvalifikacije pod tistim, ki ga kontrolira ter je zelo pogosto osebno povsem neznan. Ta psihologija razkriva novi delavski kolektivizem, ki se ne kaže le v razmerju človeka do človeka, ampak tudi v odnosih celih skupin ljudi do celovitih skupin mehanizmov. Tak kolektivizem lahko poimenujemo **mehanizirani kolektivizem**.«

Anonimnost individuuma in načelo montaže — to je zveza mašinizma in formalizma kot dveh načel, ki sta doma tudi v avantgardni umetnosti. Zato Gastev zavrača vsak poskus, da bi proletarska kultura postala nekaj folklornega — nove metode so nujne, nov stil neizbežen. »Ne želimo biti preroki, toda v vsakem primeru je s proletarsko umetnostjo treba povezovati nezaslišano revolucijo umetniških postopkov. Zlasti umetniki besede bodo morali reševati mnogo večjo nalogo, kot pa so si jo zastavili futuristi. Če je futurizem zastavil problem ‚tvorbe besed‘, potem jo bo nujno postavil tudi proletariat, toda besed ne bo reformiral gramatično, ampak jih bo spravil v gibanje s tehnicizacijo. Beseda, vzeta v svojem danem življenjskem izrazu, ni več dovolj za delovnoproizvodne cilje proletariata. Ali bo dovolj za tako prefinjeno in tako novo ustvarjalnost, kot je proletarska umetnost? Oblika tehnicizacije besed še ni rešena, toda jasno je, da to ne bo le zvočna krepitev — postopno se bo beseda ločevala od svojega živega nosilca — človeka. Prihajamo povsem blizu zares novi kombinirani umetnosti, kjer bo povsem človeške demonstracije najti v ozadju. Gibljemo se nesluteno objektivni demonstraciji stvari naproti, k mehaniziranim množicam in pretresljivo razprti veličastnosti, ki ne pozna ničesar intimnega in liričnega.«

V okviru Proletkulta so bili zajeti različni tokovi in smeri, vendar jih je družila ideja o avtonomnem, od institucij politike in ekonomije neodvisnem nastajanju proletarske kulture.

V teh prvih letih je bilo dovolj sodelovanja med Proletkulom in avantgardo. Tako je na primer proletkultovec Keržencev kot vodilni v ROST-u (tedanjem TASS-u) vzel Majakovskega za sodelavca pri izdelovanju ROST-ovih plakatov. Po partijskih ukrepih proti Proletkultu, ko je bila organizacija v letu 1921 in dalje že v zatonu, je Proletkult vodil avantgardi naklonjeni Pletnjev. Produktivisti (nasprotniki laboratorijske umetnosti v INHUK-u, inštitutu za umetnost in kulturo), ki so za-

htevali koristno proizvodnjo objektov in industrijsko umetnost, so po razkolu v INHUK-u pristopili k Proletkultu. Boris Arvatov je skušal sintetizirati obe načeli v produktivistično proletarsko umetnost, na marksističnem temelju: umetnost kot delo. Načelno je avantgardo in Proletkult družil skupni odnos do revolucije kot neposrednega dejanja množic ali celo, če hočete, določen anarhizem, ki ni bil združljiv s procesi jedinsonačalija in podržavljenjem upravljanja v sovjetih. Konkretno pa sta avantgarda in Proletkultu skupni tudi dve nasprotovanji: zoper akademizem stare kulture in zoper ruralno romantiko ter zavzemanje za industrijo, tempo, gibanje. Obenem pa vsa ta dejstva govore, da niso bili futuristi edini, ki so že od začetka podprli revolucijo, saj je bil Proletkult prav tako tu že od samega začetka. Očitno je, da moramo v primeri s kasnejšimi tendencami v proletarski in socialistični literarni organiziranosti Proletkult dejansko prištevati med avantgardna gibanja.

Program Proletkulta se je tudi organizacijsko internacionaliziral, ko je bil leta 1920, v času drugega kongresa III. internacionale, ustanovljen Začasni biro Proletkulta z izvršnim komitejem (predsedoval mu je Lunačarski). Zbrani predstavniki, med njimi tudi John Reed, so objavili resolucijski poziv delavcem vseh dežel, naj gradijo proletarsko kulturo, na liniji programa ruskega Proletkulta, in načrt za svetovni kongres Proletkulta. Precejšen del teh načrtov in pozivov je kaj kmalu, že decembra istega leta, padel v vodo, ko je Partija napadla izhodišča Proletkulta in ga praktično likvidirala.

Lenin, Trocki in Proletkult

Lenin se sicer ni prav pogosto vmešaval v kulturnoumetniška vprašanja, čeprav je gotovo vplival na odločitve že z izjasnjevanjem, brez javnega teoretiziranja. Nekajkrat pa se je vendarle neposredno vpletel z odločilno besedo. Njegova temeljna usmeritev v obdobju revolucije in državljanske vojne, zlasti pa v začetkih graditve in nove ekonomske politike, je bila — izobraziti in razsvetljevati množice. To je bila nedvomno prva naloga vsakršne revolucionarne oblasti v Rusiji. Predlogi, ki jih je pri tem pokazal Lenin, so bili povezani s prosvetiteljstvom druge internacionale, torej s posredovanjem tradicije, ki ga je kasneje pri Kautskem tako lepo označil Marcuse: »Vsak poskus, da bi izdelali kopijo afirmativne kulture, se sreča z neuničljivim klišejem ‚Indije Koromandije‘. Toda še vedno je bolje sprejeti ta kliše, kot pa onega, ki govori o pretvarjanju Sveta v velikansko ustanovo ljudskega izobraževanja in ga je najti v zasnovah nekaterih teorij o kulturi. Govori se o tem, ‚da bodo kulturne vrednote postale obče‘, o ‚pravici vseh udov naroda do kulturnih dobrin‘, o ‚dvigu telesnega, duhovnega in moralnega ljudskega izobraževanja‘. Toda to bi pomenilo le povzdigniti ideologijo družbe, zoper katero se vodi boj, do zavestne oblike življenja neke druge družbe, iz težav te družbe napraviti novo vrolino.« Lenin je nekajkrat dal jasno vedeti, zlasti Lunačarskemu, da se mu zdi podpiranje umetniških dejavnosti v času revolucije in graditve, ob vsesplošnem pomanjkanju, povsem odveč. Za pesmi Majakovskega je škoda papirja in gledališč ni treba podpirati v času, ko množice nimajo kvalitetnega prosvetnega branja, ki je mnogo potrebnejše. Prav zaradi svojega specifičnega odnosa do umetnosti je moral Lunačarski pogosto

slišati, da množično prosvetno delo zanemarja, podpira pa umetniško čudaštvo. Leninov projekt je bil ustvarjanje množičnih medijev izobraževanja in vzgoje sovjetskih ljudi, temu cilju je dosledno sledil — v ospredju njegovega interesa so zato knjižnice, film, program monumentalne propagande. Zato tudi pri zapletu ob Proletkultu ne smemo v prvi vrsti videti razlogov za njegov vehementni poseg v nestrinjanju z idejo nove proletarske kulture ali v nelagodju ob vodilni vlogi starega nasprotnika Bogdanova; slednje tudi zato ne, ker je vendarle do določene mere toleriral program Lunačarskega. Pri Leninu je šlo predvsem za ukaz, naj Narkompros postane državna centrala za prosvetljevanje množic. Delitev oblasti v teh zadevah s Proletkultom, pa tudi z avantgardo, ne pride v poštev.

V pozdravnem govoru na prvem vseruskem kongresu izvenšolskega izobraževanja 6. maja 1919 je Lenin javno kritiziral idejo o proletarski kulturi. Pri tem je najprej pohvalil predgovornika Lunačarskega kot kompetentnega specialista, nato pa spregovoril o dveh vrstah ovir, ki preprečujeta izobraževalno dejavnost med množicami. »Prva pomanjkljivost je morje ljudi iz vrst buržoazne inteligence, ki so vse izobraževalne ustanove kmetov in delavcev, nastale na novih načelih, razumeli kot najprimernejše torišče za svoje lastne iznajdbe v filozofiji ali kulturi, ko se je vsako najbolj nesmiselno pačenje razglašalo za nekaj novega in se je pod firmo čisto proletarske umetnosti in proletarske kulture izobešalo nekaj nadnaravnega in absurdnega.« Druga ovira je dediščina kapitalizma nasploh.

Naslednjič je spregovoril na tretjem vseruskem kongresu Zveze komunistične mladine 2. oktobra 1920, ko se je nasprotovanje ambicijam Proletkulta že izoblikovalo kot načrtni partijski pritisk. Dejal je: »Vse, kar je ustvarila človeška družba, je kritično pregledal, nobena točka ni ušla njegovi pozornosti (namreč Marxovi, op. p.). Vse, kar je ustvarila človeška misel, je predelal, kritično presodil, preveril ob delavskem gibanju in prišel do sklepov, do katerih z buržoaznimi okviri omejeni ali z buržoaznimi predsodki utesnjeni ljudje niso mogli priti. To je treba imeti pred očmi, ko govorimo, na primer, o proletarski kulturi. Brez jasnega razumevanja, da je mogoče graditi proletarsko kulturo samo s točnim poznavanjem kulture, ki jo je ustvaril ves človeški razvoj, zgolj z njenim predelovanjem — brez tega razumevanja ne bomo mogli rešiti te naloge. Proletarska kultura ni skočila na dan ne vem od kod, ni izmišljotina ljudi, ki se imenujejo specialisti za proletarsko kulturo. Vse to je gola bedarija. Proletarska kultura mora nastati iz zakonitega razvoja zakladov znanja, ki jih je človeštvo ustvarilo pod pritiskom kapitalistične, zemljiškogospodarske, uradniške družbe. Vsa ta pota in steze so vodile, vodijo in bodo še naprej vodile k proletarski kulturi, prav tako kakor nam je politična ekonomija, ko jo je predelal Marx, pokazala, kam mora priti človeštvo, nam pokazala prehod k razrednemu boju, k začetku proletarske revolucije.« Ne gre torej za nasprotje med proletkultovskim zametavanjem pretekle kulturne tradicije in Leninovim zavzemanjem zanjo, ampak za spopad med avantgardnim stališčem, da je treba preteklost osvojiti, in Leninovim, da je treba preteklost prisvojiti, tako kot pač je.

Zbrane članke Leva Trockega Književnost in revolucija je leta 1923 izdala Rdeča ledina kot revija, ki jo je izdajal Glavpolitprosvet. Osnovna teza je pojasnjena že v predgovoru: za nastanek proletarske kulture ni

na voljo dovolj časa, brezrazredna družba bo prehitro prišla, najkasneje čez kakih petdeset let, in ta bo seveda potrebovala brezrazredno kulturo. Vendar daje Trocki v primeri z Leninom mnogo večji pomen čisto umetnostnim vprašanjem, saj poudarja, da se bo prav iz razcveta umetnosti in znanosti videla življenjskost in veličina revolucionarnega obdobja. Proletarsko umetnost in književnost (kar je ob objavi leta 1923 že širši pojem od Proletkulta, če ne celo povsem drugačen) obravnava z značilno ruskim izhodiščem. V prikazu razvoja buržoazne književnosti Trocki namreč trdi, da je njen vrh nastopil v drugi polovici devetnajstega stoletja — stališče, ki bi mu bolj svetovljanski Plehanov ugovarjal, češ da v tem obdobju buržoazija umetnosti sploh ni več naklonjena. »Zdaj, v času predaha, bodo pri nas v Sovjetski republiki o tem še možne iluzije. Na dnevni red smo postavili vprašanja kulturne politike. Če smer naših sedanjih skrbi podaljšamo v bodočnost dolgega niza let, si proletarsko kulturo lahko zamislimo. Toda kolikor je naša kulturna politika že dejansko pomembna in življenjsko nujna, kljub vsemu v celoti nastaja v znamenju evropske in svetovne revolucije. Smo kot vojaki na maršu. Tudi mi imamo dan počitka. Treba je oprati srajco, si postriči in počesati lase, predvsem pa očistiti in namazati puško. Vse naše sedanje gospodarsko-kulturno delo ni nič drugega kot urejanje med dvema maršema. Pred nami so glavni boji, in morda niso tako daleč. Naša doba ni doba nove kulture, ampak samo njeno preddverje. Kot država moramo na prvem mestu obvladati najpomembnejše elemente stare kulture, in to vsaj toliko, da izkrcimo pot novi.« Dela proletarskih piscev so po njegovem mnenju dokumenti dobe, a umetniški dokumenti gotovo ne. Proletariat bo dal svoj pečat kulturi, toda predvsem z opismenjevanjem in izobraževanjem množic. V Rusiji sicer nastaja nova inteligenca, toda njena naloga ni ustvarjanje proletarske kulture v laboratorijih. »Glavna naloga proletarske inteligence v najbližjem obdobju ni abstrakcija nove kulture, ki za sedaj še nima temeljev, ampak najkonkretnejša kulturna politika, tj. zaostale množice naj sistematično, načrtno in seveda kritično osvoje najnujnejše elemente tiste kulture, ki že obstaja. Razredne kulture ni mogoče ustvariti množicam za hrbtom. Da pa bi nastajala skupaj z razredom, v tesnem odnosu z njegovim občim zgodovinskim vzponom, je treba zgraditi socializem vsaj v grobi obliki.«

Trocki govori, podobno kot Lenin, o proletariatu kot razredu, ki takorekoč sploh ne obstoji, ki ga bo treba šele skonstruirati. Za sklep ugotavlja, da sodobni Belinski ne bi bil književni kritik, ampak član politbiroja — tista razredna dejavnost, ki je v devetnajstem stoletju oživljala umetnost in kritiko, je sedaj na dnevnem redu vodilnega partijskega organa.

V poglavju o partijski politiki v umetnosti zavrača napade na sopotnike (»poputčki«, izraz je iz francoske revolucije sam prenesel v rusko = lojalni umetniki) in Voronskega (urednika Rdeče ledine), ki izvaja partijsko nalogo. Umetnosti revolucije pač ne ustvarjajo le delavci. Ali to pomeni, da mora Partija v umetnosti nastopati povsem eklektično? »Marksistična metoda omogoča oceno pogojev razvoja nove umetnosti, spremljanje vseh njenih virov, nadgrajevanje najnaprednejših med njimi s kritičnim osvetljevanjem poti, toda nič več kot to. Umetnost si mora z lastnimi nogami utreti svojo pot. Metode marksizma niso metode umetnosti. Partija upravlja s proletariatom, ne pa tudi z zgodovinskim

procesom.« Partija ni umetnostna skupina zato, ker je oblastna skupina. Zato brani interese delavskega razreda tudi v kulturi nasploh, ne pa kake smeri posebej. V umetnosti ne ukazuje, njen razredni kriterij kulturne politike je političen, ne pa kulturnen.

Razredni temelj sopotnikov so kmetje. Ker buržoazije tedaj ni bilo več na voljo, so pač Trocki in mnogi drugi vse, kar ni bilo mogoče strpati v proletarsko torbo, naprtili kmečki malhi. Partija naslavlja, nadaljuje Trocki, različnim skupinam idejno kritiko; predvsem pa je umetnost revolucije realistična, vsebuje težnjo po življenju, kakršno je: stvarnost jemlje za lastno podlago. Revolucija in romantika vsaj po Trockem ne gresta skupaj — to nas spominja na Leninovo pripombo, da ga glasba preveč razneži. Pod pojmom realizma si Trocki predstavlja realistični monizem, ne pa starega realističnega stila. Vendar ta nasprotnik romantike takole utopično sklepa prvi del knjige: »Ne bo se zrušil le zid med umetnostjo in proizvodnjo, ampak obenem tudi med umetnostjo in naravo. In v Rousseaujevem smislu, da bi se umetnost približala naravnemu stanju, ampak nasprotno, tako da bo narava postala ‚bolj umetniška‘. Sedanjega razporeda in položaja gora in rek, polj in livad, step in gozdov ter morskih obal ne moremo vzeti za dokončnega. Človek je v podobo narave že vnesel različne, velike spremembe, toda to so bili le učenčkovski poskusi v primeri s tistim, kar še bo. Če je vera le obljubljal, da bo gore premikala, je tehnika, ki ničesar ne obljublja ‚na vero‘, dejansko sposobna rušiti in premikati planine... Človek se bo ukvarjal s preregistriranjem gora in rek, nasploh bo resno in ne enkrat popravljaj naravo. Konec koncev bo preuredil svet, če ne po lastni podobi, pa vsekakor po svojem okusu. Za bojazen, da bo ta okus slab, ni nikakršnega razloga.« Da se ni bati, kaže tudi njegova ugotovitev, da se bo »povprečen človeški tip dvignil do ravni Aristotela, Goetheja, Marxa. Nad to planinsko verigo se bodo dvigovali novi vrhovi.«

Trocki kritizira proletarsko kulturo, ob vseh znanih argumentih, še posebej z lastne pozicije — nujne hitre družbene preobrazbe v brezrazredno družbo, nujne čimprejšnje svetovne revolucije. Pri tem pa se ne zaveda, kako so ideali tehnicizma in amerikanizma (ki so mu s futuristi, konstruktivnosti in Gastevim skupni,) prav tako romantične sanjarije, kot ideje o laboratorijski izdelavi proletarske kulture; realizmom, ki ga zahteva kot pogled na svet v umetniških delih, niso ravno v sorodu. Zasnova kulturne politike, ki jo predlaga, je podobna kot Leninova, vsaj glede trenutne politike prosvetljevanja, njegov odnos do proletariata kot neuke mase, ki ji je treba predvsem poveljevati in se ne slepiti z njenimi domnevnimi avtentičnimi sposobnostmi upravljanja in kulturnega izražanja, pa je še bolj izostren. Obenem je vidno, da je prav Voronski s politiko, ki jo je uveljavil v Rdeči ledini, Trockemu najbližji. To je Voronskega še drago stalo.

Buharin, kasneje domnevni glavni tvorec znamenite resolucije iz leta 1925, ki legalizira razvoj raznih smeri in skupin, se prav tako ni dal prepričati, da je mogoče ustvariti proletarsko kulturo in umetnost, vsekakor pa je nasprotoval ideji o avtonomnosti njene organizacije.

Obračun s Proletkultom

Lunačarski je dobil od vodstva stranke nalogo, da na kongresu Proletkulta oktobra 1920 kritizira njegovo težnjo po avtonomiji od države in Partije. »Izvestja« so 8. oktobra 1920 prinesla poročilo o njegovem nastopu, kjer pa je bilo zapisano, da je »tovariš Lunačarski opozoril, da je treba Proletkultu zagotoviti poseben status, popolno avtonomijo.« Lunačarski je sicer pojasnil, da so novinarji njegov govor v časniku iznakazili, toda to ni nič pomagalo proti Leninovi jezi. Lenin je zahteval, da se predložena resolucija Proletkulta spremeni, da o njej nemudoma razpravlja CK in da jo mora v spremenjeni obliki kongres Proletkulta sprejeti še na isti seji. Leninov projekt resolucije je bil neizprosen:

1. Prosvetno delo mora biti prežeto z duhom razrednega boja.
2. Proletariat mora preko svoje avantgarde — partije in drugih organizacij sodelovati na celotnem področju prosvete.
3. Samo svetovni nauk marksizma je pravi izraz interesov, stališč in kulture revolucionarnega proletariata.
4. Marksizem ne zavrača pridobitev buržoazne epohe, ampak jih prevzema in predeluje.

»5. Nepopustljivo stoječ na tem načelnem stališču, vsruski kongres Proletkulta najodločneje zavrača vse poskuse, da bi si izmislili svojo posebno kulturo, da bi se zapirali v svoje izolirane organizacije, razmejevali območja dela Narkomprosa in Proletkulta itd. ali ustanavljali ‚avtonomijo‘ Proletkulta znotraj ustanov Narkomprosa itd. kot teoretično zmotne in praktično škodljive. Nasprotno, kongres meni, da je brezpogojna dolžnost vseh organizacij Proletkulta, uvrstiti se med pomožne organe v mreži ustanov Narkomprosa in pod splošnim vodstvom sovjetske oblasti (posebno Narkomprosa in RKP) uresničevati svoje naloge kot del nalog proletarske kulture.«

Citirana peta točka pomeni ključno vprašanje, saj so vse ostale za jedro Proletkulta načelno sprejemljive. Začel se je proces »podržavljanja« Proletkulta. Glavni korak v tej smeri je bil dosežen na plenumu CK RKP/b 10. novembra 1920. Lenin je predložil plenarni seji naslednji predlog sklepa: »Ko CK sprejema resolucijo politbiroja, v načelu soglaša z načrtom instrukcije glavne uprave za politično-prosvetno delo, s pooblastilom politbiroju, naj jo definitivno redigira zaradi natančnejšega izražanja osnovne ideje, da je treba delovanje Proletkulta na področju znanstvenega in političnega prosvetljevanja združiti z delom Ljudskega komisariata za prosveto in gubernijskih oddelkov za ljudsko izobraževanje, medtem ko na umetniškem področju (glasbenem, gledališkem, likovnem, književnem) ostaja avtonomen; vodilna vloga organov Ljudskega komisariata za prosveto, ki jo je RKP dvakrat prečesala, se ohranja le zaradi boja proti očitnim buržoaznim stranpotem.«

Mnogi raziskovalci (med njimi tudi Edward J. Brown, ki je študijsko obdelal proletarsko epizodo v ruski literaturi za obdobje 1917—1932) so prepričani, da šele resolucija 1925. leta, kljub svoji odprtosti do različnih skupin, pomeni začetek vmešavanja partije v umetniško in kulturno življenje. S tem nasedajo idilični podobi o svobodni in sponatani ustvarjalni iniciativi revolucionarnih let in o dvajsetih letih sploh.

Dejstvo, da do tridesetih let še ni bila izoblikovana centralistična birokratska oblast v kulturi, in da je še obstajala demokratična razprava, pogosto, celo javna, o številnih vprašanih, še ne pomeni, da partija ni imela lastne kulturne politike in da se ni spuščala tudi v ocenjevanje skupin in usmeritev. Konec koncev je bila to njena družbena vloga in program, ki je ob iztekanju državljanske vojne moral prihajati vedno bolj do izraza. Da partija nima svoje kulturne politike, so ji tedaj očitali skrajneži iz vrst Oktobra, kasneje voditelji VAPP-a in RAPP-a, ki so se po podreditvi prosvetne, dejavnosti komisariatu in partiji borili vsaj za samostojno ideološko nadvlado v umetnosti, posebej v literaturi. Da je imela RKP jasno predstavo o svoji vlogi, ne kaže le podreditev delovanja Proletkulta na področju »znanstvenega in političnega prosvetljevanja« Narkomprosu, ampak tudi opomba, da je avtonomija umetniškega delovanja omejena z ideološko vlogo preprečevanja buržoaznih zablod. Razprava o tem, kaj je dejansko buržoazna stranpot v umetnosti, je potekala skozi vsa dvajseta leta — zlasti o vlogi t. i. »sopotnikov«, pa tudi o delovanju revije Rdeča ledina. Po drugi plati pa je napačna predstava tudi tista, ki vidi v dvajsetih letih dobo nekakšnega prostega, samolastnega razcveta umetniških tokov, povsem neovirnega oz. nevodnega. Ostra delitev na partijsko upravljano prosvetno delo in omejeno avtonomijo umetniške ustvarjalnosti je namreč neboleča le za tradicionalno umetniško in kulturniško delovanje; za programe, kakršna sta bila proletkultovski ali futuristični, pa je pomenila usodno omejitev in zlom. Pri Proletkultu, ki je bil umetniško šibak in programsko neizdelan izraz specifičnih kulturnopolitičnih idej, ločenih od partijskega programa, je ta zlom nastopil dovolj hitro. Različne skupine, sestavni deli, usmeritve so se že v prvi polovici dvajsetih let razleteli na različne strani, od Kovačnice do Oktobra. Pri avantgardi pa je ta zlom potekal počasneje, z mnogimi poskusi, da bi si izgubljeno vlogo hegemonia nekaterih prosvetnih dejavnosti ponovno pridobila in priborila z novimi, konstruktivističnimi in produktivističnimi programi kot poskusi, ki naj dokažejo, da je prav njena smer narejena po meri prosvetne množične dejavnosti, pa tudi po meri tehničnega in ekonomskega napredka sovjetske družbe. Zato je bila delitev na umetnost in prosveto za obe usmeritvi usodna — ni proletkulta brez samostojne kulturnoprosvetne množične samodejavnosti, odiranje avantgarde na relativno svobodno avtonomno področje umetnosti pa pomeni njeno izrivanje v klasični položaj umetnosti po modelu buržoazne družbe. Prav temu pa se je skušala upreti in izogniti, obenem je to negacija vseh poskusov, da bi se katerikoli program kakršnekoli umetniške ali kulturne skupine ali tendence lahko po lastni logiki razvijal med množicami in z njimi.

O taki kulturni politiki priča tudi navodilo o Proletkultih, ki je bilo po pooblastilu plenuma izdelano in razposlano kot pismo CK RKP 1. decembra 1920. Tam se zahteva:

1. Delo Proletkulta mora biti zastavljeno z najtesnejšim sodelovanjem Proletkulta in Narkomprosa.
2. Ustvarjalno delo Proletkulta mora biti sestavni del Narkomprosa kot organa, ki realizira diktaturo proletariata na področju kulture.
3. Centralni organ Proletkulta postaja oddelek Narkomprosa, njemu podrejen, in se v vsem ravna po smeri, ki jo Narkomprosu diktira RKP.
4. Ustrezno se podredijo lokalni organi Proletkulta.

5. Narkomprosu daje CK RKP direktivo, da mora omogočati proletarcem svobodno in ustvarjalno delo v svojih institucijah.

Tem direktivam so dodana še pojasnila, posebej zoper neodvisnost Proletkulta, ki je bila pred revolucijo dopustna, pod sovjetsko oblastjo pa je nepotrebna. »Futuristi, dekadenti, privrženci marksizmu sovražne idealistične filozofije, in končno, preprosto ljudje s poreklom v vrstah buržoazne publicistike in filozofije, ki v življenju niso uspeli, so ponekod pričeli voditi vse posle v Proletkultu.« Ponujanje mahizma in futurizma kot proletarske kulture delavcem je prinašalo buržoazne poglede v filozofiji in iznakažen okus v umetnosti. Odpor proti taki usmeritvi partije, ki je v oznakah proletkulta in futurizma vsaj na papirju že leta 1920 dosegla slog kasnejših ideoloških dekretov, ni bil majhen. O njem priča nadaljevanje tega instruktivnega pisma.

»Isti intelektualni elementi, ki so svoje reakcionarne poglede skušali vtihotapiti v obliki 'proletarske kulture', zdaj dvigujejo bučno agitacijo proti omenjeni odločitvi CK. Ti elementi skušajo resolucijo CK razložiti kot korak, ki baje omejuje možnosti umetniške ustvarjalnosti delavcev.«

Prosvetiteljska miselnost, prevzeta še iz druge internacionale, ni mogla razumeti, kaj vendar ovira umetnike, pa četudi proletarske, da počno s svojo umetnostjo povsem svobodno karkoli hočejo — saj jim je vendar edina omejitev, da se ne vtikajo v družbeno preobrazbo, da se ne vtikajo v revolucionarno dejavnost, v tisti proces, ki mu Marx pravi, da si morajo v njem delavci vreči z ramen vse staro govno. Zoper očitke, da oži svobodo ustvarjalnosti, pismo odgovarja: »Iz projekta instrukcije, ki ga je izdelal Narkompros in potrdil CK naše partije, bodo vsi tovariši, ki jih to zanima, videli, da je zagotovljena popolna avtonomija reorganiziranih delavskih proletkultov v umetniški ustvarjalnosti. CK je dal povsem jasne direktive s tem v zvezi za dejavnost Narkomprosa. CK bo tudi pazil in priporočil gubkompartom, naj skrbe, da ne bi prihajalo do malenkostnega pokroviteljstva nad proletkultu, ki se reorganizirajo.« Osnovni cilj je bil dvojen: najprej preseči neodvisnost Proletkulta, nato pa ločiti t. i. buržoazne intelektualne elemente od delavskih; in preostale delavske ustvarjalce prepusti čisti umetnosti. Pismo v zaključku sporoča, da je treba iz Narkomprosa odstraniti vse buržoazne struje. Zategadelj morajo biti tudi gubernijski oddelki za ljudsko prosvetljevanje skrbno kadrovske sestavljeni iz preverjenih proletarskih elementov. S »čistko« v Proletkultu in Narkomprosu je partija sama uveljavila načelo, ki se sicer pripisuje programu Proletkulta — proletarsko čistost. Tudi zato se je lahko Proletkult tako hitro razkrojil na povsem klasično usmerjene umetniške skupine na eni in na sektaško proletarske na drugi strani. Zaradi posega Partije so se sektaške struje v proletarski kulturi okrepile in postale vidne pri oblikovanju VAPP-a. S proletarskim sektaštvom se je Partija spopadla šele 1932. leta, toda tedaj je bilo to le še pretveza za stalinizacijo kulturnega organiziranja.

Razmerja, ki so s tem posegom nastala, so še jasnejša, če si bliže ogledamo odločitev, naj se v Narkomprosu oblikuje Glavna uprava za politično-prosvetno delo (Glavpolitprosvet). Ni šlo le za podreditev Proletkulta Narkomprosu, ampak za podreditev Narkomprosa partiji. Lunčarski, ki mu je vodstvo vključno z Leninom večkrat očitalo mlačnost in počasnost pri predvidenih akcijah množičnega prosvetljevanja, pri reorganizaciji in širjenju mreže knjižnic, v postavljanju spomenikov

itd., je bil po letu 1920 v svojih ministrskih kompetencah bistveno omejen. Glavpolitprosvet je bil ustanovljen 10. novembra 1920 na osnovi Leninovih navodil Buharinu in Preobraženskemu. Dekret je bil objavljen 23. novembra 1920, šlo pa je za centralizacijo celotnega politično-prosvetnega dela v državnem ministrstvu, a z neposredno podreditvijo tega oddelka partijskemu agitpropu. Glavpolitprosvet je bil le po lokaciji del komisariata, vodil pa je vse politično-prosvetno in agitacijsko propagandno delo, množično komunistično izobraževanje odraslih (sem sodijo likvidacija nepismenosti, šole, klubi, knjižnice, čitalnice), pa tudi partijsko izobraževanje (partijske, višje in druge šole). Upravo je do junija 1930 vodila Leninova žena Krupska. Med posledicami take reorganizacije ni bilo le podrejanje partiji, ampak tudi omejitev v delovanju tistih ustanov ministrstva, ki jih je Lunačarski zaupal avantgardistom. Tako je bil leta 1921 reorganiziran in »očiščen« oddelek za likovne umetnosti, medtem ko je INHUK (drugi od ministrstva podpirani center avantgarde) preživel le do leta 1923. Že leta 1921 so brez obrazložitve zaprli ateljeje Pevsnerju, Kandinskemu, Maljeviču in Tatlinu. Leta 1922 so Rusijo zapustili Kandinski, Gabo, Pevsner, Šagal in Burljuk. Gledališka dejavnost Mejerholda se je obdržala nekaj dlje, a s prilagoditvami. INHUK je bil leta 1923 pripojen Akademiji znanosti in je bil tudi vsebinsko akademiziran. Po letu 1923 je ostal avantgardni en sam center — LEF, in povsem točno je ob obisku v Sovjetski zvezi leta 1925 Teige ugotovil, da je sovjetska leva umetnost izjemno razvita, da pa ne uživa nič večje državne podpore kot kjerkoli drugod, in da je prav tako izolirana.

Sklep

Bilo bi izrazito poenostavljanje, ko bi kljub procesu, ki smo ga skušali prikazati vsaj v obrisih, sklepali, da je Partija s svojim posegom neposredno, kot je sama dejansko hotela, odstranila prvotno podlago Proletkulta. Ideje, ki so vodile nastanek Proletkulta in njegov razcvet v letu 1920, same po sebi niso mogle zdržati preizkusa časa. Pri tem pa je vendarle značilen značaj partijskega posega: hierarhična podreditev, ideološka oblastnost in administrativna zlitost države in partije v kulturi in prosveti. Vse prvotno navdušenje, romantični estetski elan, anarhične predstave o kulturni revoluciji in podobne ideje je skupaj z ostalim revolucionarno rušilnim erosom povozil čas, ko je nastopilo obdobje nove ekonomske politike. Podržavljenje sovjetov in s tem izguba njihove samoupravne družbene vloge, uvajanje jednonačalija in izginotje proletkulta pod pritiskom Partije — vse to so le različni momenti istega družbenega procesa. Nič ni namreč moglo bolj zavdati proletarski kulturi, kot prehod iz državljanske vojne in vojnega komunizma v komunizem graditve, komunizem elektrifikacije, težke industrije in težke organizacije. Čas NEP-a ni bil le čas »nepmanov« in »stenic«, ni bil le raj Ostapov Benderjev in malih uživaških popoli buržujev, ampak tudi čas pretvorbe ustanov revolucije v institute in aparate države ter partije. Kot je Trocki dobro zapisal, je Partija začela upravljati s proletariatom, in ne z umetnostjo — zato pa je morala odstraniti tiste kulturne tokove, ki so izhajali iz avantgardnega izhodišča, da se je vsaj v kulturi proletariati sposoben upravljati sam.

Zdaj Partija podpira poleg že omenjene organizacije proletarskih pisateljev (VAPP, kasneje RAPP) tudi široko oživitev književnega življenja, posebej z ustanovitvijo revije Rdeča ledina. Prva številka je izšla junija 1921. leta s podporo Lenina, Krupske in Gorkega. To je bil čas, ko se je zdelo, da Rusija umira v mrazu, lakoti, pomanjkanju in ob odporu stare inteligence. Nalogo, da ustanovi revijo, je Voronski dobil 3. 2. 1921. Svoj program je v Glavpolitprosvetu razložil Krupski, ta pa ga je peljala na politbiro, kjer je program odobril Lenin osebno. Revija je bila za tedanje razmere resnično velikopotezno zasnovana, povsem v tradiciji izredne vloge revij v ruskem književnem življenju — prva številka je izšla v 15 000 izvodih na 300 straneh velikega formata. Briljanten je bil njen neliterarni, torej znanstveno in politično razsvetljevalni in diskusijski del. Tu so objavljali najvidnejši komunistični intelektualci z vseh področij (Preobraženski, Varga, Timirjazev, Friče, Pavlovič, Lenin, Krupska, Radek, Lunačarski, Buharin, Pjatakov, Frunze, Olminski in drugi). Njen literarni del je bil sprva skromen, in tudi Gorki, kljub obljubam prijatelju Voronskemu, za prve številke ni ničesar poslal. Kasneje pa se je revija razvila v osrednji organ objavljanja »sopotnikov«, ideje Voronskega o marksistični estetiki pa so spodbudile tudi nastanek skupine Pereval konec 1923. leta. Revijo so rapovci ostro napadali, pa tudi lefovci ji niso ostali dolžni; prvi zato, ker jim je bila premalo proletarska in ker so nasprotovali delovanju sopotnikov, slednji pa, ker je bila revija v glavnem privržena starim književnim konceptom, realizmu in plehanovski estetiki. Osnovna ideja urejanja revije je bila povsem nepovska: tako kot je treba staro tehnično in znanstveno inteligenco, če je le lojalna do oblasti, pridobiti za organizatorsko in raziskovalno delo v ekonomiji, je treba specialiste-umetnike, če le niso nasprotniki socializma, pridobiti za kulturo.

Kulturnopolitični in marksističnokritični koncept te revije je dejansko izraz tedanje partijske politike sodelovanja z vsemi, ki priznavajo legitimnost sovjetske oblasti, četudi ji ne pojejo ravno hvalnic. Partijska sočasna podpora posebni proletarski književni dejavnosti je drugi pol tega političnega koncepta, in resolucija iz 1925. leta izraža predvsem poskus ohranitve te dvojnosti, z zahtevo po miroljubni koeksistenci obeh polov. Proti koncu dvajsetih let, ko se je ta politika partije postopno spreminjala, je bila Rdeča ledina osrednja tarča napadov. Samostojnost Voronskega v uredniškem delu je bila omejena, končno pa je bil tudi odstranjen. Končal je v čistkah kot trockist.

Če povzamemo: leta 1920 ni šlo za nasprotovanje nedvomno naivnim idejam o tvorbi proletarske kulture. Šlo je za proces boja za oblast na področju enega od ideoloških aparatov države in partije. S Proletkultom je bila zlomljena možnost avtonomnega potekanja kulturne revolucije. Obstoj različnih skupin ni bil odvisen le od njihove lojalnosti do revolucionarne oblasti, ampak tudi od njihovega pristajanja na vladajočo idejno vlogo partije v umetnosti. Avtonomnost je bila pokopana, sektaštvo pa je prav tedaj šele dobro zacvetelo. Partija se je v naslednjem obdobju obzirno in modro naslanjala tako na proletarsko književnost, kot na zmerno kulturno politiko Voronskega. Avantgardni projekt revolucionarne kulturne preobrazbe se je sočasno umaknil v umetniško privatnost in s tem izgubil pod nogami lastna tla, ki jih je začutil v burnih letih revolucije in državljanske vojne.

In če končam anekdotično, a izpričano: ko je tekel pogovor o ukrepih za likvidacijo Proletkulta in o predloženi partijski resoluciji, se Buharin ni strinjal s četrto točko besedila, ki je govorilo o buržoazni kulturi. Ker je Lenin prav Buharina predlagal za izvršitelja sklepov, je Buharin svoje nestrinjanje javno izrazil, češ da v revolucionarno kulturo ni mogoče prevzemati in predelovati kulture buržoazne epohe. Lenin mu je poslal listek s tole vsebino:

- »1. prol. kultura = komunizem
  2. realizira RKP
  3. razr.-proletar. = RKP = sovjetska oblast
- V tem se vsi strinjamo?«

LITERATURA:

Edward J. Brown: The Proletarian Episode in Russian Literature 1928—1932, Columbia University Press, New York 1953

Sovjetska književnost 1917—1932. Manifesti i programi, književna kritika, nauka o književnosti. Uredio A. Flaker, Naprijed, Zagreb 1967

Marksizam i književnost I in II, uredil Sreten Petrović, Prosveta, Beograd 1983

University Press, Princeton 1968

Robert A. Maguire: Red Virgin Soil: Soviet Literature in the 1920's, Princeton Lav Trocki: Književnost in revolucija, Otokar Keršovani, Rijeka 1971

Književna kritika i marksizam, Prosveta, Beograd 1971

V. I. Lenin: O kulturi in umetnosti, Cankarjeva založba, Ljubljana 1972

V. I. Lenin: Dela, Jugoslavijapublik, Beograd 1974

Aleksandar Flaker: Ruska avangarda, Liber/Globus, Zagreb 1984

Boljševička partija i sovjetska književnost. Kratak pregled dokumenata, Novo pokoljenje, Zagreb 1974

Michel Ragon: Histoire de la litterature ouvriere du moyen age a nos jours, Les Editions Ouvrieres, Paris 1953

Plehanov: Umetnost in družbeno življenje

Predgovor v III. izdajo zbornika »Cez dvajset let«

Dobroljubov: Književno kritički članci, Kultura, Beograd 1948

A. V. Lunačarski: Stat'i o sovjetskoj literature, Moskva 1958

Anatoli Lunatscharski: Die Revolution und die Kunst, VEB Verlag der Kunst, Dresden 1974 (2. izdaja)

Sonja Briski: Umetnost i revolucija. Slučaj ruske avangarde, Magistrsko delo na FF Beograd, grupa za zgodovino umetnosti, januar 1978 (tipkopis)

Helga Gallas: Marksistička teorija književnosti, Školska knjiga, Zagreb 1977

Wladimir Gorbunow: Lenin und der Proletkult, Dietz Verlag, Berlin 1979

Sheila Fitzpatrick: The Commissariat of Enlightenment, Cambridge University Press 1970

Kri padih pa nič ne strbi,

da na dobičku se kaj ne sprbi.

In če podjanih v profitih ni

delavca čisto zavestno slepi.

S strani redakcije je bil zločin, da je ustvarila takšno verzijo zločin tako nač. bralci kakor nač. avtorjev, nekim odkritostnim, poštenim delavcem, bi prepričalo ni vedel, kaj je poštenost. Tem verzijam manjkajo dve metafore (glavno — vojna se konča z dobičkom) ali pa se med seboj v najhujši grobnici postelje (demaršne »vpijeje« in povrh se »navdušene«). Ti verziji se odziva, kot bi bili namenoma napisani tako, da bi služili kot vzorec tega, kaj je ustvarjalnost nasprotno.

V dodatku objavljamo prevode, ki nakazujejo proletkultovsko teorijo in prakso. Izvirna informacija je vsebovana v tekstih Bogdanova in Kerženceva (zlasti ideje Bogdanova o proletarskem pesništvu so delovale po vsem svetu, tudi pri nas). Preostala besedila iz Die rote Fahne kažejo na polemične boje o odnosu do meščanske umetnosti in o načrtih za nastajanje proletarske literature v Nemčiji, govore pa tudi o težavah in družbenih omejitvah v delovanju proletarskih skupin v okolju weimarske republike. Vsebina in tematika teh besedil se navezuje tudi na drugo plat polemike, med partijskim marksizmom in dadaističnim anarchizmom, ki smo jo v Časopisu za kritiko znanosti že objavili v prejšnjih številkah. Tekste je prevedla Mojca Dobnikar, verzji pa Vladimir Gajšek.

Kaj je proletarsko pesništvo

Aleksander A. Bogdanov

Proletarsko pesništvo je predvsem pesništvo, določena umetnost.

Ni pesništva, kakor sploh ni umetnosti, če manjka *živo upodabljanje*. Tudi če spravimo tabelo poštevanke ali psihične zakone v najbolj izbrušene, najbrezhibnejše verze, pesništva ne bomo dosegli.

Ni pesništva, kakor sploh nobene umetnosti, če so podobe sestavljene brez medsebojne skladnosti, če si ne ustrezajo in se ne povezujejo, če jim manjka neka »organiziranost«. Če denimo opisanih likov ne povezuje enotnost osnutka, če so brez reda, čisto naključno natreseni, ne bomo nikoli dosegli slike, umetniškega dela.

Pred nekaj meseci so bili v nekem časopisu objavljeni verzi, ki so se začeli takole:

*Vojna do zmage, vojna naj bo,
trgovec z malho kriči občutljivo tako.
Kri padlih ga nič ne skrbi,
da na dobičku le kaj ne zgubi.
In še podjetnik v profitni sli
delavca čisto zavestno slepi.*

S strani redakcije je bil zločin, da je natisnila takšne verze, zločin tako nad bralci kakor nad avtorjem, nekim odkritosrčnim, poštenim delavcem, ki preprosto ni vedel, kaj je pesništvo. Tem verzom manjkajo žive metafore (glavno — vojna se konča z dobičkom) ali pa so med seboj v najbolj grobem protislovju (denarnice »vpijejo« in povrh še »navdušeno«). Ti verzi se zdijo, kot bi bili namenoma napisani tako, da bi služili kot vzorec tega, kaj je umetniškemu nasprotno.

Nikoli ne smemo pozabiti: umetnost je organizacija živih podob; pesništvo je organizacija živih podob v obliki besede.

II.

Začetek pesništva izvira tam, kjer izvira začetek govorice sploh.

Kriki, ki so jih primitivni ljudje pri delovnem naporu nehote iztisnili iz sebe, **delovni kriki** so bili prve klice besede, prva oznaka; naravna in drugim razumljiva oznaka dejavnosti, pri kateri so nastali. Isti delovni kriki so bili klica **delovne pesmi**.

Delovna pesem ni bila zapravljanje časa ali preprosto zadovoljstvo. V skupnem delu je združevala napore tistih, ki so delali, jim pomagala, da so se prilagodili en drugemu, dala naporom ritmičen red, ritmično povezavo. Tako je bila sredstvo za organiziranje kolektivnih naporov. Enak pomen je ohranila do zdaj.

Bojna pesem, ki se je razvila pozneje, prav tako služi organizacijskemu namenu, le da z drugim odtenkom. Peli so jo pred bojem in je ustvarjala enotnost razpoloženja, **povezavo kolektivnega čustva**, osnovni pogoj za enotno ravnanje v boju. V določeni meri je bilo to pripravljajlno organiziranje sil kolektiva za težavno nalogo, pred katero je bil.

Drugi koren pesništva je mit; ta je tudi začetek vsakega znanja.

Izvirno pomenijo besede človeška dejanja; toda sporočila o pojavih in dejanjih obdajajoče jih narave, njenih elementarnih sil, so lahko ljudje ustvarjali samo s pomočjo istih besed. Tako je bila narava tudi v najprimitivnejšem opisu ali pripovedi neogibno počlovečena; naj je bil govor o živali ali drevesu, o soncu ali luni, o reki ali potoku, o vsakem predmetu se je govorilo kot o človeku: sonce se »dvigne« na nebo in »spusti« z njega, zjutraj »vstane«, zvečer gre »spat«, pozimi »boleha« in »upada« itn. To nehoteno prenašanje pojmov s človeka na naravo imenujemo osnovna metafora. Brez nje se razmišljanje o zunajčloveškem svetu ne bi moglo začeti, ne bi moglo nastati spoznanje.

Pozneje je človeško mišljenje spoznalo razliko med notranjim človeškim in obdajajočim ga zunanjim svetom, se osvobodilo osnovne metafore, zlasti potem, ko so bila ustvarjena imena za **reči**. Toda mišljenje tudi zdaj še ni čisto prosto osnovne metafore. Že samo beseda svet (rusko **mir**, kar obenem pomeni tudi občestvo, kolektiv, op. prev.) je eden njenih preostankov, saj pomeni pravzaprav občestvo, človeški kolektiv. V pesništvu je bila in je vloga osnovne metafore silna: počlovečenje narave je ena glavnih metod pesništva.

Izvirno ni mit vseboval nič izmišljenega. Če je oče svojim otrokom posredoval izkušnjo, ki jo je imel sam, jim denimo poročal, kako se med letom spreminja usoda sonca, je moralo to primitivno astronomsko predavanje neizogibno dobiti značaj pustolovske zgodbe o silnem in dobrotljivem človeku, ki je v hudem boju s sovražnimi silami. Te se mu včasih umikajo, včasih pa mu prizadenejo poraze in rane, ga oslabijo itd. Iz tega je potem nastal nek pesniški mit, pri Babiloncih — o junaku Gilgamešu, pri Grkih — o junaku Heraklu. Če je primitivni

človek hotel drugemu, manj izkušenemu sporočiti, da so trupla živim ljudem škodljiva, da povzročajo bolezni, ki človeka oslabijo ali ubijejo, je nastala pripovedka o potuhnjenih mrtvecih, o njihovem sovraštvu do živih, snov, iz katere so pozneje nastali vampirski miti. Takrat je bila to edina oblika širjenja spoznanj v človeški družbi.

Pesništvo, proza, znanost so bili nerazločljivo zlit v nedoločni klici, ki jo predstavlja primitivni mit. Njegov živi smisel, njegov pomen za človeško družbo pa se predstavlja v čisto določeni luči: mit je bil spet sredstvo za organiziranje skupnega dela v življenju ljudi.

Čemu se je znanje, ki so ga ljudje nabrali o samih sebi, o življenju narave, posredovalo iz generacije v generacijo? Da bi se praktična prizadevanja ljudi uglasila s temi spoznanji, da bi bilo mogoče človeško moč uravnnavati in združiti ustrezno tem spoznanjem, skratka, da bi se praktična prizadevanja človeka **organizirala na osnovi teh spoznanj**.

Izvorni mit o soncu, opis menjave letnih časov, je dal nujna uvodna napotila za sistem kmetijskih del, prav tako za lov, ribolov in za vsa opravila, katerih organizacija se opira na načrtno razdelitev dela po eltnih časih, na »časovno orientacijo«. Mit o mrtvecih je dal napotila za higienske ukrepe v zvezi s trupli, da so jih denimo pokopavali dovolj globoko, dovolj daleč od bivališč itd. Primitivno pesniško znanje je v takratni praksi prav tako igralo organizacijsko vlogo kot najnovejše eksaktne znanosti v moderni produkciji.

III.

Se je življenjski pomen pesništva sploh kaj spremenil?

Spomnimo se, kaj so stare Homerove, Heziodove pesnitve pomenile stari Grčiji: pomembno vzgojno sredstvo. Kaj pa je vzgoja? To je najosnovnejše organizacijsko delo, ki daje družbi nove člane.

Ljudi se pripravljajo tako, da so pozneje sposobni biti živi člani v sistemu družbene povezanosti, da so sposobni zavzemati določeno mesto in izpolnjevati neko funkcijo v skupnem socialnem procesu. Vzgoja organizira človeški kolektiv enako, kot se z učenjem korakanja, discipline in bojnih metod organizira armada.

Naši teoretiki, ki imajo, ustrezno aristokratskim in delno kapitalističnim tradicijam, umetnost za luksuz, za dragocen okras življenja, ne opažajo, v kakšnem protislovju so s samimi seboj, če obenem priznavajo umetnosti vzgojni, tj. praktičnoorganizacijski pomen.

Obstajata dve meščanski teoriji: teorija čiste umetnosti in teorija meščanske umetnosti. Prva trdi, da umetnost **mora** biti sama sebi smoter, da **mora** biti prosta interesov in prizadevanj praktičnega boja človeštva. Druga domneva, da umetnost **mora** udeleževati napredne tendence v boju človeštva. Obema teorijama se lahko odpovemo, če proučimo, kaj je dejanska umetnost v življenju človeštva. Umetnost organizira sile človeštva čisto neodvisno od nalog, ki si jih le-to postavlja. Umetnosti ni treba vsiljevati praktičnih nalog; to bi bilo zanjo škodljivo in odvečno utesnjevanje; umetnik je le tedaj sposoben harmonično organi-

zirati svoje podobe, če ustvarja svobodno, brez prisile, brez vplivov. Nesmiselno pa bi bilo umetnosti prepovedati, da bi prevzela politične motive ali motive socialnega boja; vsebina umetnosti je vse življenje, brez omejitev in brez prepovedi.

»Najčistejše« področje pesništva je lirika, umetnost osebnih razpoloženj, čustvenih doživetij. Naj bi bila tudi ta umetnost sposobna imeti socialnoorganizacijski pomen?

Če bi lirika izražala samo osebna doživetja umetnika, ne bi bila razumljiva in zanimiva nikomur drugemu razen njemu samemu, torej ne bi bila umetnost. Njen smisel je v tem, da oblikuje nek tip razpoloženj, ki je skupen mnogim različnim osebam, podobnost in sorodnost duševnih vzgibov. Ko pesnik odkriva in pojasnjuje ljudem to skupno, jih združuje, povezuje jih z nevidnimi nitmi medsebojnega razumevanja na čustvenem področju, s »sočustvovanjem«, ki ga zbuja v vseh. Obenem vzgaja eno stran duše teh ljudi v isti smeri, kar pogloblja in utrjuje duševno sorodnost, trdnost njihove razredne ali socialne povezanosti. S tem pa se pripravlja in razvija tudi možnost skupnih, harmoničnih dejanj; tako kot smo ugotovili pri bojni pesmi, gre tudi tu za določeno pripravljano organiziranje sil kolektiva za neke akcije skupnega življenja, skupnega boja.

Pesništvo, ki obnavlja življenje, denimo ep, drama, roman, ima enak organizacijski pomen kot znanost in služi vodenju človeštva, da bi na osnovi prejšnje izkušnje urejali medsebojne odnose ljudi.

Epske pesnitve denimo dajejo živo podobo množičnih akcij, povezanosti med »junaki«, voditelji, in »množico«, ki jim sledi, med bojem in pomiritvijo kolektivnih ljudskih sil ipd. Večina romanov, zlasti njihova specifična romaneskna plat, predstavlja rešitve določenih nalog na konkretnih primerih: kako moški in ženski individui v različnih razmerah oblikujejo primitivne organizacije v obliki družine pa kako se sploh različni individui prilagajajo ljudem okrog sebe, socialnemu okolju. Drama podaja v dejanju socialne konflikte in njihove rešitve. Dandanes sta pesništvo in literatura sploh za mestno prebivalstvo na vsak način najbolj razširjeno in najučinkovitejše vzgojno sredstvo, tj. uvajanje individua v sistem socialnih odnosov.

IV.

Današnja družba je razdeljena na razrede. To so kolektivi, ki jih ločujejo mnoga življenjska protislovja, in ki se zato vsak zase z različnimi sredstvi organizirajo **drug proti drugemu**. Seveda so orodja njihove organizacije, tj. njihove ideologije, različna, med seboj ločena, in ne le da niso v soglasju, ampak so si večinoma najostreje nasprotna. To velja tudi za pesništvo; v razredni družbi je tudi le-to razredno pesništvo, posestniško, kmečko, buržoazno in proletarsko pesništvo.

Tega si ne smemo razlagati, kot da pesništvo brani **interese** tega ali onega razreda; slednje se zgodi, vendar zelo redko, in tudi tedaj le v političnem, socialnem pesništvu. Vobče pa je njegova razredna narava veliko globlje. Izraža se v tem, da je pesnik na **stališču** določenega

razreda: na svet gleda z njegovimi očmi, misli in občuti tako, kot ustreza njegovemu razredu, socialni naravi le-tega. Za piscem, individuom, tiči kolektiv, razred kot pisec; in pesništvo je del zavesti tega razreda, kolektiva.

Sam pisec sploh ne misli na to, včasih tega niti ne sluti. Včasih ne najdemo v njegovih pesnitvah nobenega namiga na razred, iz katerega so nastala.

Narava je uglašena z najfinejšimi duševnimi vzgibi pesnika, na prvi pogled se nam zdi to pesništvo najpopolnejši primer »l'art pour l'art«, ki mu manjka kakršnekoli socialne pogojenosti. In vendar so se že takrat, ko še ni bilo marksizma, našli ljudje, ki so podobno pesništvo občutili kot gosposko — kot posestniško pesništvo. In takšno je tudi bilo, poezija, ki so jo določala razpoloženja, milje, miselne in življenjske forme posestniškega razreda.

Popolna odmaknjenost od materialnih, gospodarskih, prozaičnih skrbi, ki diha v tej liriki, je bila možna samo za gospodo, za posestniške elemente, ki so se vse bolj trgali od produkcije. Celo buržoazija, ki se je takrat razvijala, ki se je dvigala v mislih na dobiček in konkurenco, ki je bila prežeta s poslovno atmosfero, ni zmogla tako prefinjene kultiviranosti občutij in čustev; razen tega kot pretežno mestni razred ni bila sposobna tako tenkočutno razumeti in sprejemati narave kot podeželski posestnik. In očitno je, da je to pesništvo moralo biti organizacijska sila odmirajočega posestniškega razreda, ki seveda ni bil pripravljen brez boja predati svojega zgodovinskega mesta in je energično branil svoje interese. To pesništvo ni le združilo predstavnike gospode v določenem skupnem razpoloženju, obenem je postavilo ta sloj v nasprotje do siceršnje družbe, kar je spet podpiralo čustvo skupne pripadnosti. V njem je utrjevalo čustvo duhovne premoči nad drugimi družbenimi sloji in s tem tudi njegovo pravico do privilegiranega položaja; kakor da je govorilo: Kakšna estetska in vzvišena bitja smo vendar **mi**, kako nežne in prefinjene so vendar **naše** duše, kako odlična je vendar **naša** kultura! Iz tega je samo po sebi izhajalo prizadevanje tega sloja, da bi s skupnimi močmi trdovratno branil svojo kulturo, tj. seveda zunanje pogoje kulture, materialno bogastvo in prevlado v družbi.

V razredni družbi **ne more biti pesništva zunaj razredov**; iz tega ne sledi, da mora v vsakem danem primeru služiti izključno interesom določenega razreda. Pesništvo Nekrasova vsebuje denimo goreč zagovor interesov kmetstva in globoko razumevanje za njegovo življenje; prav tako pa je njegovo pesništvo intenziven izraz prizadevanj, misli in čustev razvijajoče se, a v starih življenjskih formah utesnjene mestne inteligence, ki ji je Nekrasov pripadal po vsej svoji dejavnosti; brez dvoma je njegovo pesništvo vsebovalo ostanke posestniške psihologije, kajti izhajal je iz tega sloja. Pesništvo Nekrasova je **razredno mešano pesništvo**. V našem času je takšne narave večinoma demokratično pesništvo; nosi pečat kmečke inteligence, delavcev-kmetov, delavsko-kmečke inteligence; to bi bilo mogoče z lahkoto dokazati pri mnogih naših najnovejših pesnikih iz ljudstva.

Proletariat seveda ne potrebuje mešanega, ampak čisto proletarsko razredno pesništvo.

V.

Naravo proletarskega pesništva določajo načelne življenjske razmere delavskega razreda; njegov položaj v produkciji, način njegove organiziranosti, njegova historična usoda.

Proletariat je razred, ki **delo, je izkoriščen, se bori, razvija**. Je razred, ki je v **velikih množicah** skoncentriran v mestih; za ta razred je značilna **tovariška delovna skupnost**. Vse te poteze se zrcalijo v kolektivni zavesti tega razreda, v njegovi ideologiji. Vendar vse te poteze ne določajo proletarskega pesništva, ga ne izločajo iz vrste drugih pesništvev. Delo, izkoriščanje vladajočega razreda, prizadevanje po napredku, so mar to poteze, ki ločujejo proletariat od revnejšega kmetovstva, od nižjih slojev delovne inteligence? Očitno ne, lastne so tudi tem skupinam, te skupine povezujejo z delavskim razredom. Te skupine so lahko prej kot proletariat zakorakale v ustvarjanje svojega pesništva in slednji se jim v prvih poskusih pesniškega ustvarjanja pridružuje. V fazi prvih poskusov ima proletarsko pesništvo nedoločeno revolucionarnodemokratskičen značaj, tako kot denimo lepa spodnja pesem, ki jo je napisal mlad delavec, Aleksej Gmirev, ki je pred nekaj leti umrl v Katorgi:

Rdeča pesem

*K soncu v strnjenih vrstah stopamo
In rdečo pesem svobode prepevamo.
Čez zemljó doni čistó in zveneče,
Kot vojna nevarnost, prebujojóče in grozeče.
Pesem se kakor plamen rdeči vzdiguje,
Ki ponosne in močne sklicuje.
Po poteh sonc stopamo zravnane glave,
Ko nosimo rdeče svetleče zastave.
Mrtvim je posvečen njih žalni trak,
K novim pohodom je usmerjen naš korak.
V strnjeni vrsti stopamo pod zastavo rdečo,
Rdeči sončni žarki spremljajo nas in našo pesem rdečo.
Težak je ta pot, poln smrti, muk in nesreč,
Toda med vsemi drugimi ni noben tako rdeč.
Dolg je ta pot, dolg že več sto let,
Toda pred nami je raven in sončno jasno razodet.
Neznatna naša četa je res, a se ne ukloni,
Saj z nami želijo nositi naše breme milijoni,
Zastave naše, voljo, trpljenje pa krvavenje,
Gnevni smo, a nestrmni kot je ljubezni žarenje.
Nobenega joka, počitka ni na grobeh,
Naprej, naprej, naprej, ki ljubiš sonca smeh!*

V tej pesmi ni, neglede na osebnost pisca, nič specifičnega, kar bi jo lahko zaznamovalo kot **proletarsko pesem**. Lahko bi navdušila in združila v revolucionarnem poletu tako delavce kot stare borce napredne inteligence, narodnjake, ali kmečke borce za zemljo in svobodo. In tako je revolucionarno pesništvo večinoma oblikovano, neglede na to, ali je izšlo iz sloja inteligence ali delavstva.

VI.

Kar bistveno ločuje proletariat od drugih demokratičnih elementov, je posebna vrsta njegovega dela in njegove delovne skupnosti.

Najgloblji prelom se je v delovni naravi človeka zgodil v časih, ko so se »možgani« ločili od »delovnih rok«, »vodenje« od »izvajanja«, ko je eden začel za druge misliti, odločati in jih voditi in so drugi samo izvajali, kar in kakor je odločil. To je bila ločitev med **organizatorjem** in **izvajalcem**. En človek je v odnosu do drugega postal **višje** bitje; nastalo je čustvo **člaščenja**. Na tej osnovi se je lahko razvil religiozni svetovni nazor; prej takšnega nazora ni bilo, ga tudi ni moglo biti, kajti narava je s svojimi strašnimi silami zbužala v človeku živalski, ne pa »božji strah«, grozo pred silnimi sovražniki, ne pa predstavo o kvalitativno višjih bitjih, s klanjajočo se ponižnostjo pred njimi, brez katere religije ne bi bilo. Avtoritarna delovna skupnost je med svojim razvojem in poglobljanjem prepojila zavest ljudi z duhom avtoritete: vsa narava je bila podrejena vladajočim organizacijam, božjim bitjem; vsako telo je dobilo voditeljico, dušo itd.

Po naravi svoje dejavnosti je organizator dejansko kvalitativno višji tip, izvajalec pa podrejen; prvi ima iniciativo, pregled, kontrolo, za kar so potrebne izkušnje, znanje in prizadevna pozornost; pri drugem najdemo avtomatično izvajanje, zaradi katerega so odveč vse kvalitete, razen pasivne discipline, slepe pokornosti. Sužnju, podložnemu kmetu, vojaku stare despotske vojske pri izvajanju njihovega dela ni bilo treba razmišljati; to je bilo odveč, celo škodljivo; bili so živa orodja, nič več.

Drugi prelom v delovni naravi človeka je pomenila **specializacija**. Vsak specialist ima svojo nalogo, svoje izkušnje, svoj posebni mali svet; poljedelec pozna polje, plug in konja; kovač svoje nakovalo, svoje kladivo, svoj meh; čevljar svoje usnje, svoje šilo, svoje kopito; nihče ne pozna in niti noče poznati tujega dela, toliko lažje se zbere za lastno, toliko popolneje ga obvlada. Ta prelom še bolj poglobi ločenost, neodvisnost specializiranih gospodarskih kompleksov, ki se srečujejo samo ob menjavi blaga na trgu. Tu se ta prelom še posebno poglobi z bojem vseh proti vsem, kupcev proti prodajalcem za ceno, prodajalcev med sabo za prodajo, kupcev za potrebno blago, če ga je malo.

Ta drugi prelom v človeški delovni naravi povzroči **individualizem**. Človek se v svojih mislih in čustvih navadi na to, da nasprotuje drugim ljudem; v sebi vidi absolutno ločeno bitje z ločenimi interesi, samostojno ustvarjalno bitje, ki je v svojih prizadevanjih in ravnanju neodvisno od družbe. Individuum, osebni jaz je zanj središče svetovnega nazora, občutenja sveta; svoboda tega jaza pa najvišji ideal.

Tadva preloma v delovni naravi prežemata zavest starih razredov in torej tudi njihovo pesništvo. Pesništvo docela avtoritarne epohe, fevdalizma, je skozinskoz prežeto z duhom avtoritete; njegovi miti, njegovi epi, denimo Geneza pri Judih, Iliada in Odiseja pri Grkih, Mahabharata pri Indijcih in Slovo o polku Igorjevem pri Rusih reducirajo ves potek življenja, povezanost njegovih dogodkov v dejanja junakov, bogov, kraljev, voditeljev; lirika, eskremen primer tega nudijo Da-

vidovi psalmi, občuti naravo kot izraz božje volje, prežeta je s pobožnostjo in ponižnostjo. V pesništvu meščanskega sveta vlada individualizem; središče je osebnost, njena občutja, njena usoda; pesnitev, roman, drama opisujejo spopade osebnosti z zunanjim svetom, njen odnos do drugih ljudni, do narave, njen boj za srečo, za socialni vzpon, njeno ustvarjanje, njene zmage, njene poraze; lirika vsebuje samo individualno psihologijo, duševne vzgibe in razpoloženja ene same osebe; njene sanje, njena razočaranja, njena spolna ljubezen, njene muke in njeno navdušenje, to je vsebina lirike.

Naj omenimo, da je pesništvo meščanskega sveta ohranilo marsikaj iz avtoritarne zavesti, kajti meščanska družba je obdržala mnoge elemente avtoritarne delovne skupnosti, elemente gospostva in podrejenosti. Razen tega je različnost meščanskih skupnosti, veliki in mali kapitalisti, zgornja inteligenca, konservativci in napredni kmetovalci, borzni špekulantje in rentniki, skupaj z različnimi križanji in mešanji teh skupin povzročila raznovrstnost form in vsebin v pesništvu, čeprav je njegova osnovna narava vselej enaka.

VII.

S strojno produkcijo se začnejo načelna nasprotja v naravi dela prvič zraščati. »Delavske roke« niso več preprosto roke, delavec ni več pasivni in avtomatično izvajajoči individuum. Podrejen je, vendar tudi on upravlja »železnega sužnja«, stroj. Kolikor bolj je stroj zapleten in popoln, toliko več dela, opazovanja in nadzora, pregleda nad vsemi platmi in pogoji njegovega funkcioniranja je potrebno; tudi stroj ima včasih svoje muhe in odpove, in v takšnih primerih so gotov pogled na to, kar se je zgodilo, iniciativa in odločnost največjega pomena. To pa so načelne poteze organizacijskega dela; povezane so tudi z določenim znanjem, inteligentnostjo, sposobnostjo za prizadevno pozornost — kar vse so lastnosti, značilne za organizatorja. Delo pa ostaja neposreden fizičen napor; hkrati z možgani delajo tudi roke.

Specializacija tudi ne zadeva več tako zelo delavcev kot stroje; delo na različnih strojih si je po svoji organizacijski vsebini v večini primerov zelo podobno. To omogoča medsebojno razumevanje pri skupnem delu, medsebojno pomoč z nasvetom in dejanjem. Pri tem nastajajo temeljni tovariške oblike delovne skupnosti, na kateri potem proletariat gradi vse svoje organizacije.

Najbolj je za to obliko značilno zlitje organizacijskega dela z izvajalnim. Toda tako organizatorji kot izvajalci tu niso posamezne osebe, ampak kolektiv. O zadevah se skupaj razpravlja in odloča; vsakdo je udeležen v oblikovanju kolektivne volje in njenem udejanjanju. Organizacija tu ni dosežena prek moči in podrejanja, ampak s tovariško iniciativo in vodstvom vseh, s tovariško disciplino vsakogar.

Klice tovariške delovne skupnosti so bile pričujoče tudi že prej; toda šele v naši epohi postane množična in nastopi kot osnovni tip organizacijske forme celega razreda. Z napredkom tehnike se pogloblja, dobiva širše dimenzije z vse večjo koncentracijo proletariata v mestih, v ogromnih tovarniških podjetjih.

Koncentracija proletariata v mestih in tovarnah neznansko zapleteno učinkuje na njegovo psihologijo. Razvija zavest, da bi bila osebnost, vzeta sama zase, nemočna igrača v rokah zunanjih sil, življenja nesposobno tkivo, odtrgano od silnega organizma. Osební »jaz« je vrnjen v zanj primerno dimenzijo in na zanj primerno mesto.

Koncentracija v mestih in tovarnah pa je obenem povezana z bolezensko odtrganostjo od narave. Narava se za proletariat pojavlja kot produkcijska sila, ne pa kot vir raznovrstnih živahnih vtisov. V nasprotju z vladajočimi razredi daje proletariatu mestno življenje malo veselja in razvedrila — toliko močnejše je njegovo nagnjenje do žive narave, njegovo hrepenenje po njej. To je tudi eden od vzrokov njegovega nezadovoljstva, njegovega boja za nove življenjske forme.

Tovariška delovna skupnost ni zagotovljena forma; razvija se še, glede na okoliščine je na različnih stopnjah razvoja; tovariška zavest sledi temu razvoju, pri čemer vselej nekaj ostaja zadržano. To je osnovna linija poti proletariata; niti v najnaprednejših deželah še ni dopolnjena. Svojo dopolnitev bo našla samo v **socializmu**, ki ni nič drugega kot tovariška organizacija vsega življenja človeške družbe.

VIII.

Duh avtoritete, duh individualizma, duh tovarištva, to so tri stopnje kulturnega razvoja. Proletarsko pesništvo sodi v tretjo, višjo fazo.

Duh avtoritete mu je tuj, ne more mu biti drugačen kot sovražen. Proletariat je podrejen razred, vendar se bori proti tej podrejenosti. Tule so verzí, ki smo jih vzeli iz nekega delavskega časopisa in so posvečeni enemu od političnih voditeljev proletariata:

*Svet, ves razburkan, z novostmi zaslepljen,
Razdražen srečelovu zgolj sledi,
Ki v njem kak genij k cilju sam stremi,
Doseže kmalu ga, z naključjem obdarjén.
Svet le želi si zmage koj iztek,
Starega in trhlega nenadni pad,
Da se začel svobodnih dni bo tek,
Slavo ženija smelega povsod razsvetljevati!*

Teh verzov ni napisal proletarec, osnovna čustvena in miselna usmeritev tu ni proletarska. Delovni in borbeni kolektiv ne more omalovaževati svojih voditeljev, **organizatorjev**, ceni jih kot zastopnike **občih** nalog, **obče** volje samega kolektiva, njegove **obče** moči. Čisto avtoritaren, skoraj dvorski pa je način, ki predstavlja veliko svetovno dramo naše epohe kot tvegano igro na srečo, ki jo mojstrsko igra genij proti svojim političnim partnerjem, pri čemer svet, tj. množice kažejo samo vznemirjeno zanimanje za igro, da bi potem zmagovalca nagradile z aplavzom in ga okronale. Prav tako je proletariatu tuj duh individualizma, ki naredi iz osebnega »jaza« povsod središče življenjskega dogajanja.

*Sem zmeraj bil korajžen, sem bil na rovaš,
Vsaki bolečini sem se v brk smejal,
V morju veselosti drzno plavajočih sem pristaš,*

V nobeni noči se duhov jaz nisem bal.
Od nekdanj res korajžen, močan, dobrovolján
Sonca ljubil sem opoj, polno luči pelo je srcé,
Za sveto stvar bi lastno kri jaz dal, predan,
Za ideale nisem bolečine nič priznal, se ve.
Naravnost in čvrsto stopil sem v korak,
Na pot resnice, na tapravo pot,
Strahu poznal nikoli nisem, ne tožba kot tak,
In nikdar nisem bil kot kak cagav, len falot.

Prvi verz te pesnitve, ki pa je vseeno bila natisnjena v nekem delavskem časopisu, ni zaman skoraj v celoti povzet po nekem meščanskem pesniku, tako kot ne neznamen del metafor v naslednjih verzih. Osnova te pesnitve ni kolektivno ustvarjalni »mi«, ampak stari, sam nase osredotočeni, sam sebe občudujoči »jaz«. Seveda tudi to ni proletarsko pesništvo.

Proletariat je mlad razred; njegova umetnost hodi še z otroškimi koraki. Celo v politiki, kjer so njegove izkušnje pomembnejše, stopa milijonski proletariat Nemčije, Anglije in Amerike po stopinjah buržoazije; toliko prej se to zgodi proletarцем-pesnikom. Tako kot tam odkrito razglasimo: »To ni proletarska politika«, mora tudi tu prodreti svarilni glas tovariške kritike in razglasiti: »To ni proletarska umetnost.«

Doslej pesništvo delavcev večinoma ni delavsko pesništvo. Ne gre za avtorja, ampak za njegovo gledišče. Ni potrebno, da pesnik gospodarsko pripada delavskemu razredu; če je globoko zraščén s kolektivnim življenjem, če je resnično in odkritosrčno prežet s prizadevanji in ideali kolektiva, z njegovim načinom mišljenja, če se veseli njegovega veselja in trpi v njegovem trpljenju, če je duševno zlit s kolektivom, tedaj lahko postane umetniški govornik proletariata, organizator njegovih sil in njegove zavesti v umetniški formi. Kaj takega se seveda zgodi le redko; v pesništvu sme proletariat še manj kot v politiki računati na zaveznike, ki bi prišli od zunaj.

IX.

Kratka pesem v prozi nekega delavca-pesnika in marksista:

Ko zatulijo jutranje fabriške sirene po delavskih četrtih,
To ni nikakor klic suženjstva, je pesem bodočnosti.
Nekdanj smo se pehali v ubornih delavnicah in smo začeli delati
ob različni uri,
Dandanes pa doseže vsako jutro ob osmih krik siren uho
milijonov ljudi,
Cel milijon sočasno za kladivo,
Naši prvi udarci donijo sočasno,
Kaj sirene pojo?
To je jutranja himna skupnosti.
(A. Gazdev — I. Dozorov)

To je lirika, vendar ne lirika osebnega »jaza«. Za delavca, za posameznega individua je seveda jutranji signal v tovarni, ki ga spominja na njegovo prisilno delo, skorajdamuka. Za rastoči kolektiv pa pomeni ta

signal nekaj čisto drugega. »Subjekt« pesnitve, njen pravi ustvarjalec, ki se izraža prek pesnika, ni isti kot prej; v življenju odkriva drugačno vsebino kot prej. Ta »subjekt« je duh skupnosti.

*Zven jekla, škripanje jermenja, peklenski trušč,
Naj upam, da bom v vas uzrl lepše prihodnosti luč.
Skozi grmenje, vrtince, skozi mest mrzlični sijaj
V bodočnost zlato gledam, k radostnim krajem človeštva ozrem*
se zdaj.

*V drznih udarcih kladiiva, v jekla zlatem iskrenju
Sem bodočnosti obličje iz obličja zrl v nje čudežnem cvetenju.
Iz kladiiva čvrstih udarcev, z rok samozavestne teže
Videl sem modrost, novó, prihajajoče, da sem gre že.
Svetleje sonce bo sijalo skozi (mračno stokanje zemljé,
Če s silo kladiiva se zmanjša, udarja in prekuje se.
Na zemlji bo zemeljsko kraljestvo tóliko hitreje,
Kot mašin kolesa v trudapolnem ritmu se vrte hitreje.
Pesmi bodočnosti sem na lastna ušesa slišal, spev milijonov
Hrabro smelih bodočnosti kovačev, preprostih delavskih res*
bataljonov.

*Pesmi te naznanjajo vihar, v rdečem zvenu se razlegajo trdó,
Iz njih prebújenje zveni, naj spanje še tak dolgo je bilo.*

Tudi tu je v ospredju pesnikov »jaz«; vendar se zaveda svoje vloge in svojega mesta. V ospredju je zato, da opozarja na pravega, izvornega ustvarjalca te pesnitve — kolektiv, na pravo, prvotno ustvarjalno silo, organizirano delo. Pesnik ne ostaja na stopnji čisto borbene, ofenzivno revolucionarne zavesti proletariata, kot je to pri večini naših današnjih proletarskih pesnikov-začetnikov. Iz te zavesti še ne izhaja proletarsko pesništvo, saj je duh borbene skupnosti lasten tudi vojakom. Pesnik gre dalje in globlje, odkriva kulturno dejavno zavest svojega razreda. »Kolikor močnejše bo kladiivo udarjalo, drobilo, kovalo, kolikor hitreje se bo vrtelo kolesje«, toliko hitreje pride jutro, toliko bliže je kraljestvo prihodnosti. V boju je premagovanje zunanjih sovražnikov; toda le v razvoju dela, v razvoju produkcijskih sil je udejanjenje socialnega ideala.

X.

Če se lotimo proučevanja, potrebujemo realno oporno točko. Mi, redki propagandisti ideje proletarske umetnosti, smo bili v težavnem položaju, dokler smo morali govoriti o nečem, česar dejansko sploh še ni bilo, o čemer nismo mogli trdno in zagotovo reči: »To je prava proletarska umetnost; po tem vzorcu lahko presoimate, lahko primerjate.« Čutim potrebo, da tule zapišem to kratko pesem, ki je meni takrat pomenila prvo oporno točko:

Novemu tovarišu

*Vrtoglavo se kolesa vrté,
Gladkó jermeni teko —
Tovariš, mirno!*

S čvrstim pogledom semkaj obrni se,
Naj nič te ne zmoti kako,
Čeprav se pesem s smrtjo skriva,
Kjer jeklarna je sijoče siva,
Strpi se tovariš!

Če se poslavljaš od zelenja jas,
Še od potoka in dreves —

Tovariš, mirno!

Tukaj dovršen ljudi je čas,
Kar v hrepenečih sanjah je bilo, zares,
So pozabili bedno bit...

Stopi v svetel jutranji svit!

Tovariš, mirno!

Čvrstelega pa pristopi

K divjim tem orjakom,
V njih hrušč in trušč le mirno ne zatôpi;

Saj čvrsteje se strnejo s korakom

Naše vrste, ko dobi pristop

Novi član zdaj v njihov trop —

Tovariš, mirno!

Natisnjena je bila v časopisu Pravda ali eni od njegovih mnogih različic v letu 1913 in napisal jo je Samobitnik (psevdonim).

Umetniško v tej pesmi ni glavno; v njej se razodeva nedvomen in velik talent, ki še ni došel do polnega razvoja in do zrelosti forme. Osupljiva je čistost vsebine; komajda je mogoče občutiti in misliti bolj proletarsko.

Vsebina pesmi je še stari red. V tovarno pride novinec z dežele, večrajšnji kmet. Kaj je on staremu delavcu, ki je tu doma? Nadležen konkurent; zaradi svojih minimalnih potreb in nesposobnosti, ne samo da bi se zavzel za skupne interese, temveč celo za samega sebe, bo znižal mezdo; o skupnosti nima še nobene predstave. Njegova misel je neokretna, njegova čustva so ozka, njegova volja omejena, njegovo obzorje siromašno... Nanj ni kaj dosti računati, če bo danes ali jutri potrebno tovariško ravnanje. Toda kakšno stališče zavzame do njega, naključno izbranega, še tujca, njegov tovariš, pesnik!

S kakšno viteško pozornostjo, s kakšno nežno zaskrbljenostjo motri plašnega novinca, ga uvaja v neznani, nerazumljivi, tuji, celo strašni svet. Kako preprosto in silovito, v redkih, a svetlih besedah uvaja novinca v vse, kar mora izvedeti in izkusiti, da bi postal tovariš med tovariši: v grandiozno podobo titanskih sil današnje tehnike, tega »jeklenega kaosa«, v grenko resničnost morja človeških solz, s katero je kupljena, v veselo oznanilo vzhajajočega sonca velikega ideala, ponosne sreče skupnega boja. Ganljivo zveni spomin na čudovito, daljno naravo, na zeleno drevje, svetle potoke, travnike: kako hrepeni po njej srce proletariata, stisnjeno v kamen in železo, in kako redko mu je usojeno veselje srečanja z njo. Toda vse to bo dosegla kolektivna ustvarjalna volja v svojem rastočem, neupogljivem, neodvrtljivem prizadevanju... Zmage gotovo zaupanje odzvanja iz zadnjih vrstic.

To je posvetitev novega brata v viteški red socialistične ideje.

Mar ni pesnik organizator svojega razreda?

Proletarsko pesništvo še kali. Vendar se bo razvilo. Potrebno je, kajti delavski razred potrebuje popolnoma razvito enotno zavest, pesništvo pa je njen del.

Pesništvo je še na otroški stopnji. Ko pa bo odraslo, proletariat ne bo imel v lasti samo njega. Proletariat je zakonit dedič vse stare kulture, dedič vsega, kar je v fevdalni in meščanski kulturi vrednega.

To dediščino pa mora prevzeti tako, da se ne da kar naprej obvladovati duhu preteklosti, kot se trenutno še dogaja. Dediščina dediču ne sme vladati, biti mora orodje v njegovih rokah. Mrtvo mora služiti živemu, ne pa ga ovirati, mu biti v breme.

Zato potrebuje proletariat lastno pesništvo. Da mu ne bi vladala tuja pesnika zavest, ki je silna zaradi svoje stoletne zrelosti, mora imeti proletariat lastno pesniško zavest. Nova zavest se mora razširiti in v svoji ustvarjalni enotnosti zajeti vse življenje, ves svet.

Naj proletarsko pesništvo raste in zori in uči delavski razred, da bo to, za kar ga je določila zgodovina: zaradi zunanje nujnosti njen bojovník in uničevalec in po svoji naravi ustvarjalec.

Pri obravnavanju proletarskega pesništva je bilo večkrat zastavljeno vprašanje, ali so kritični članki v nekem delavskem listu o pojavih meščanske umetnosti upravičeni. Pri privlačnosti proletarskega pesništva je pač samoumevno, da menijo, da se nas meščanska umetnost niče, da je kritika meščanskega gledališča, umetnostnih razstav in literaturne splošne odveč, in ne najmanj zato, ker delavec pač ne razaja (ja). To pojmovanje se v bistvu sklada s tistim umetnostnim anarchizmom, iz katerega je proletarij sploh izšel, ki se je na meščanski strani razvijal dalje in dalje, in ki zavzema vse preteklo umetnost in literaturo, jo ima za uničeno in hoče iz te osnove skovati nekaj novega, kar sme biti samo proletarsko.

Če se torej drugi tovariši postavljajo na isto stališče, ker takšni kritični članki ne ustrezajo delavski ali njihovi lastni potrebi po razvedrilu (ker proletarij ne hočje v gledališče) in naj ne bi mogli uživati v meščanski umetnosti, se jih ta stvar vendar nič ne tiče, potem za- padajo v enak umetnostni anarchizem kot privlačnost proletarske in da- dati. Gotovo je treba priznati, da mora delavski list pripašati tudi pripovedno literaturo, če je mogoče roman itd., toda kritično opredelje- vanje do meščanske umetnosti, gledališča itd. je brezpogojno nujno. Je nepogrešljiva dopolnitev naši politični naravnosti. Na vsakem koraku je treba kazati — in pojasnjevati — propadanje in nezmožnost vedne meščanske umetnosti, prireditev in predstev. Treba je razbiti iluzijo o »revolucionarni« meščanski umetnosti, za kakršno sta se izda- jala in se izdajata ekspanzionizem in babalazem, sploh vsa »moderna«.

Potrebno je, da proletarij javno zavzame stališče do vseh teh reči. Delavec je v nasprotju z meščanskim in socialdemokratskim tiskom. Delavec je treba pokazati, kakšno stališče naj ima do teh vprašanj. Umetnjaki ga

K vprašanju o kritiki meščanske umetnosti

Gertrud Alexander

Pri obravnavanju proletkulta je bilo večkrat zastavljeno vprašanje, ali so kritični članki v nekem delavskem listu o pojavih meščanske umetnosti upravičeni. Pri privrženih proletkulta je pač samoumevno, da menijo, da se nas meščanska umetnost nič ne tiče, da je kritika meščanskega gledališča, umetnostnih razstav in literature sploh odveč, in ne najmanj zato, ker delavec pač ne zahaja tja. To pojmovanje se v bistvu sklada s tistim umetnostnim anarhizmom, iz katerega je proletkult sploh zrasel, ki se je na meščanski strani razvijal dalje iz ekspresionizma v dadaizem, in ki zavrača vso preteklo umetnost in literaturo, jo ima za uničenja vredno in hoče iz te osnove skovati nekaj novega, kar sme biti samo proletarsko.

Če se torej drugi tovariši postavljajo na isto stališče, ker takšni kritični članki ne ustrezajo delavčevi ali njihovi lastni »potrebi po razvedrilu« (ker proletarci ne hodijo v gledališča (?)) in naj ne bi mogli uživati v meščanski umetnosti, se jih ta stvar vendar nič ne tiče, potem zapadajo v enak umetnostni anarhizem kot privrženici proletkulta in dadaisti. Gotovo je treba priznati, da mora delavski list prinašati tudi pripovedno literaturo, če je mogoče roman itd., toda kritično opredeljevanje do meščanske umetnosti, gledališča itd. je brezpogojno nujno. Je nepogrešljiva dopolnitev naši politični naravnosti. Na vsakem koraku je treba kazati — in pojasnjevati — propadanje in nezmožnost večine meščanskih umetniških prireditev in predstav. Treba je razbiti iluzijo o »revolucionarni« meščanski umetnosti, za kakršno sta se izdajala in se izdajata ekspresionizem in dadaizem, sploh vsa »moderna«. Potrebno je, da proletariat javno zavzame stališče do vseh teh reči, v nasprotju z meščanskim in socialdemokratskim tiskom. Delavcu je treba pokazati, kakšno stališče naj ima do teh vprašanj. Usmerjati ga

je treba v zmešnjavi literature, ki jo razširjajo z velikim pompom. Z aktualno kritiko ideologije meščanstva je treba proletariat prosvetliti, kajti tako kot tisk sta tudi gledališče in literatura v meščanski družbi samo sredstvo za vplivanje na ideološko naravnost poslušalcev in bralcev. Vse to je potrebno in vprašanje, ali delavec »zahaja tja«, ali ga to »zanima«, ne sme biti odločilno. Neglede na to, da je takšnih delavcev vsekakor dovolj. Gotovo hočejo priti do svoje pravice tudi tisti, ki zahtevajo dobro razvedrilo. Vendar naj tudi tu povemo, da gre danes bolj za boj, tudi v »feljtonu«, kakor za to, da se »umetnost uživa« ali celo, kot pravijo zastopniki proletkulta, da se »dela umetnost«. K boju pa sodi kritični čut in kritično stališče.

Richard A. Schaeffer

Čelo pri delavcu »hizvajalo« pri delu »hizvajalo« hizično razvedrilo, ki ima za cilj, da delavcu v njegovi prosti uri omogoči, da se izboljša in razvija. Vse to je potrebno in vprašanje, ali delavec »zahaja tja«, ali ga to »zanima«, ne sme biti odločilno. Neglede na to, da je takšnih delavcev vsekakor dovolj. Gotovo hočejo priti do svoje pravice tudi tisti, ki zahtevajo dobro razvedrilo. Vendar naj tudi tu povemo, da gre danes bolj za boj, tudi v »feljtonu«, kakor za to, da se »umetnost uživa« ali celo, kot pravijo zastopniki proletkulta, da se »dela umetnost«. K boju pa sodi kritični čut in kritično stališče.

Tako kot je v vsaki družbi potrebno, da se delavci izboljšajo in razvijo, je v vsaki kulturi potrebno, da se delavci izboljšajo in razvijo. Vse to je potrebno in vprašanje, ali delavec »zahaja tja«, ali ga to »zanima«, ne sme biti odločilno. Neglede na to, da je takšnih delavcev vsekakor dovolj. Gotovo hočejo priti do svoje pravice tudi tisti, ki zahtevajo dobro razvedrilo. Vendar naj tudi tu povemo, da gre danes bolj za boj, tudi v »feljtonu«, kakor za to, da se »umetnost uživa« ali celo, kot pravijo zastopniki proletkulta, da se »dela umetnost«. K boju pa sodi kritični čut in kritično stališče.

O proletarskem pesništvu

Richard A. Schaefer

Tako kot je vsa dosedanja zgodovina razrednih bojov — tako je vsa dosedanja kulturna zgodovina razrednih kultur, kultura pa potemtakem duhovna odslikava ekonomije, ki obvladuje kako epoho. Umetnost — sestavni pojem kulture in del te ideološkokulturne zgradbe, ki se dviga nad vsakokratno gospodarsko strukturo — pa mora psihologiji vladajočega razreda dajati najpopolnejši izraz. To je nujno, kajti umetnik je kot človek odvisen od miljeja, iz katerega izhaja (od vzgoje, kakršno je užival), od svojega položaja v človeški družbi in v svojem razredu. Čeprav morda gospodarsko ne pripada nekemu razredu, pa v svojem delu odraža njegovo ideologijo in psihologijo. Če govorimo o pesniški umetnosti: pripadnik fevdalnega razreda izraža v svojih pesnitvah avtoritarni princip in fevdalno poveličevanje junakov, tako kot izraža meščanski pesnik brezmejni individualizem buržoazije in njen kult osebnosti. Sicer so zmeraj bili tudi revolucionarni umetniki, uporniki, posebneži svojega razreda; vendar se je tudi skoz njih utelešala duhovna struktura vladajočega razreda, kljub vsemu sovraštvu do obstoječega reda, kljub vsemu sočustvovanju z zatiranimi. Tako je Shakespeare v svojih dramah prikazoval krvavo in umorov polno zgodovino angleškega fevdalnega razreda. Cervantes je v svojem Don Kihotu zapel groteskno ironično smrtno pesem propadajočemu viteštvu. Strindberg, Dostojevski, Zola, Wedekind so trpeli zaradi meščanske družbe ali pa jo izpostavili jedkemu posmehu . . .

Tako se razredna psihologija izrazi skoz usta posameznikov. Vsak razred teži k umetniškemu izrazu, tako tudi razred delavcev.

Proletariat je začel postajati »razred« v trenutku, ko je premagal meščanski individualizem — ko je spoznal, da ni posameznik nič in je množica vse — v trenutku, ko se je organiziral. Posamezni cehovski

rokodelski pomočnik ali tak, ki je delal v mali zvezi, še ni mogel imeti tega občutka skupne pripadnosti, te kolektivne zavesti, ki se je rodila šele v manufakturnem ali tovarniškem obratu, v katerem je bilo veliko delavcev, enakih po položaju, mezdi in zaslužjenosti.¹ Ta kolektivna zavest naj se in se mora izraziti v proletarskem pesništvu. Pesnik naj ne opisuje **svojih** čustev ali doživetij, ampak čustva in doživetja **razreda** — ne **junaka**, ampak **kolektivno junaštvo** razreda, ki se izraža v njegovem skupnem trpljenju, njegovem boju, njegovih porazih. Od njega se ne zahteva izražanje, temveč uvrstitev samega sebe: o sebi naj govori kot o delu celote, počuti naj se kot predstavnik množice in naj govori v njenem imenu.

Iz tega pojmovanja umetnosti raste nov način upodabljanja, nov stil. V »revoluciji v umetnosti«, ki jo je izzval ekspresionizem, le-ta še ni dozorel. Sicer je doživetje vojne tudi mnoge ekspresionistične umetnike — v človeškem in političnem smislu — revolucionirala in jih privedla na stran proletariata, vendar jim še manjka povezanosti z množico, še so posamezniki, osamljeni bojevniki proti staremu, običajnemu, obstoječemu.

Celo pri »delavskih pesnikih« (tako jih imenuje nemška buržoazija v nedoločeni težnji, da bi sama sebi dokumentirala svojo politično strpnost, svetu pa kvaliteto nemške ljudske šole), ki so zrasi iz proletariata, zadosti poredko najdemo ta čut za skupnost. V marsikateri pesmi Maxa Barthela se sem in tja zasveti, in močnejši kot v njegovih prejšnjih knjigah je v njegovem najnovejšem pesniškem zvezku **Pest**.²

Pest človeštva — proletariat — je ustvarjalec, ki večno nanovo ustvarja svet. Na začetku je bilo dejanje! Orodje le-tega je bila pest. Pest bo nekoč dovršila delo stvaritve. Še je razprta, a kmalu, kmalu! se bo združilo, se bo stisnilo kot prsti na roki njenih pet členov: popotnik in delavec, vojak in norec in pesnik; pest bo »začetek in dovršitev«.

Tako se v tej simbolično simfonični Barthelovi knjigi stihov združuje pet delov (ki pa enako kot členi roke pojasnjujejo potek pesnikovega razvoja), združujejo se v velikonočni spev o odrešitvi in ponovnem rojstvu. Odrešitev pa ni brezdelna zgolj-ljubezen, apatično so-čutje: odrešitev je dejanje! In zato je ta »pesnitev o pesti« v nasprotju s tisto, ki je meščanskemu svetu visoka pesem o odrešitvi. To nasprotje je enako nasprotje, ki nas — proletariat — ločuje od onega sveta.

Še močnejši kot pri Maxu Barthelu je ta proletarski čut za skupnost v **Proletarcih**, pripovedi **Franza Junga**,³ ki je pesnik in obenem bojevnik v vrstah proletariata. (Že mesece ima tega političnega zapornika uklenjenega meščansko pravosodje.) Čeprav vsebuje drugi del zvežčiča pripoved o usodi proletarcev, ki se v ničemer ne razlikuje od meščanske umetnosti, pa vendar Jung v prvem delu svoje pripovedi da govoriti, delovati, boriti se in trpeti samemu proletariatu, množici. S tem je nakazana pot k temu, kar razumemo s »proletarskim pesništvom«: izraz skupne volje razreda, utelešenje kolektivnega življenja.

¹ Probleme, ki jih tu samo omenjamo, je temeljito prikazal A. Bogdanov v **Was ist proletarische Dichtung** (Kaj je proletarsko pesništvo), založba A. Seehof und Co., Berlin (12. zvezek male knjižnice ruske korespondence).

² Založba Gustav Kiepenheuer, Potsdam.

³ Malik-Verlag, Berlin-Halensee.

O proletarski kulturi

Karl August Wittfogel

1. Kaj je kultura?

Celotni sistem materialnih, socialnih, političnih in duhovnih življenjskih form, ki jih ustvari neka zgodovinska doba, imenujemo kultura te dobe. Človeška kultura obsega, če ponovimo Leninove besede, »vse to, kar je ustvarila človeška družba.«

Enostransko — in zato nemarksistično — je torej označevati za kulturo določene epohe denimo samo gospodarski način in razredno delitev. (To je »materialna kultura« dobe, za katero gre.) Še bolj enostransko — in še bolj nemarksistično — pa je označevati denimo samo duhovno življenje kakega časa za njegovo kulturo. Meščanski misleci, predstavniki razreda, za katerega je materialno samoumevno, posebno radi delajo drugo napako.

2. Zgodovinske stopnje — kulturne stopnje

Vsak posebni družbeni življenjski red je imel tudi svojo posebno kulturo. Z materialnimi življenjskimi razmerami ljudi, z njihovim družbenim življenjem, se spremenijo tudi njihove predstave, nazori in pojmi. Duhovna produkcija se preoblikuje z materialno.

Tako je torej mogoče govoriti o kulturi pradedružbe (primitivnega pracomunizma).

Stanju produkcije s sužnji ob sočasnem trgovskem kapitalizmu je ustrezala kultura Grkov in Rimljanov, takoimenovana antika. Kultura

srednjega veka je bila kultura fevdalne družbene ureditve, zgrajene na delu podložnih kmetov. Zgodnji kapitalizem je v večini dežel zaradi rivalstva med fevdalnimi gospodi in buržuji dal knezom začasno položaj absolutne oblasti: govorimo o »kulturi absolutizma«. Dovršeno gospostvo kapitala je slednjič priklicala kulturo meščanske družbe. Kolikor gospodarskih ureditev torej, toliko kulturnih stopenj. Slednje so pač samo popoln izraz prvih.

3. Ali obstaja proletarska kultura?

Kako je torej s *proletarsko* kulturo? Kakšna je? Ali je sploh možna? Tovariš *Trocki* je v mnogih formulacijah, ki jih je mednarodni meščanski tisk všečno citiral, možnost proletarske kulture sploh zanikal. *Lenin* pa je nasprotno pritrjeval tej možnosti.

Trockega pojmovanja kulture je dosleden sklep njegove teorije, da se »dejanska« *proletarska* revolucija lahko začne šele zelo pozno (ob zelo visoki zrelosti proletariata), takrat pa mora kot svetovna revolucija »permanentno« *rasti od dežele do dežele in bo zmagala ali v svetovnem merilu ali pa sploh ne. Za Trockega je zato diktatura proletariata samo »kratko prehodno obdobje«.*¹

Lenin pa, ki je — zdavnaj pred izbruhom ruske revolucije — spoznal, da se bo proletarska revolucija najverjetneje najprej začela v nekaterih, morda najpoprej celo v **eni sami deželi**, *Lenin* o času diktature ne govori kot o kratkem *obdobju*, ampak kot o celi svetovnozgodovinski **epohi**.² Potemtakem je jasno, da morata *Lenin* in *Trocki* o možnosti proletarske kulture misliti popolnoma različno.

Trocki v svoji knjigi *Literatura in revolucija* izjavlja: »V epohi diktature (*Trocki* uporablja tu besedo »epoha«, vendar, kakor kaže kontekst, čisto v smislu »kratkega obdobja«. W.) o graditvi nove kulture, tj. o graditvi v največjem historičnem merilu, sploh ni mogoče govoriti. Iz tega je treba potegniti obči sklep, da »proletarska kultura ne le ne eksistira, ampak tudi ne bo eksistirala«.³

Nasprotno *Lenin*, predvsem v svojem velikem govoru ruski mladini, izrecno poudarja, da proletarska kultura obstaja in **po katerih zakonih** se oblikuje. *Lenin* je ob globoki dialektični presoji, da bo prehod različnih dežel iz kapitalizma v proletarsko diktaturo časovno različen, ob svoji presoji, da bo v pionirskih revolucionarnih deželah diktatura predvidoma trajala dlje, brezpogojno pritrnil tudi na vprašanje o možnosti, celo nujnosti proletarske kulture.

4. Narava proletarske kulture

Kakšna je torej ta »proletarska kultura«, ki jo imamo kot leninistični marksisti, sledeč temeljnim *Lenin*ovim tezam, vsekakor za možno, celo za nujno? Meščanska kultura je v največji meri nastala že pod gospo-

¹ *Literatura in revolucija*, str. 114. Poudaril *Trocki*.

² Tako denimo v *Otroških boleznih*, nova izdaja *Maslova*, str. 187.

³ Str. 115. Poudaril *Wittfogel*.

stvom fevdalizma in absolutizma, po razredni zmagi buržoazije pa je privzela nove, jasnejše forme. Tako moramo razlikovati kulturo proletariata **pred** prevzemom državne oblasti od tiste **po** prevzemu oblasti.

Po prevzemu oblasti obsega proletarska kultura tudi gospodarsko bazo, ki se potem oblikuje po volji proletariata, tako kot se je prej po volji buržoazije — obakrat seveda po objektivnih zakonitostih, ki jih tadva razreda samo udejanjata. Poleg tega — ker je potem pod proletarsko diktaturo do odmrtnja razrednih razlik **delavski razred vladajoči razred** (četudi povezan z drugimi zatiranimi razredi) — postanejo njegove ideje itd. obče vladajoče ideje v deželi ali deželah, kjer je ta epoha nastopila. (V Rusiji se uči misliti marksistično tudi kmečki študent, da, celo sin nepovca. V Nemčiji bo denimo svetovni nazor proletariata pod diktaturo proletariata v nekaj letih prodrli tudi v glave malomeščanov, kmetov itd.)

Pred prevzemom oblasti, na stopnji zatiranja po kapitalističnih izkoriščevalcih, je s proletarsko kulturo (ki se pač šele zdaj začne oblikovati) čisto drugače. Pod diktaturo se sicer socialni boji proletariata nadaljujejo — navznoter proti kapitalističnim nevarnostim, navzven proti svetovnemu imperializmu — toda obenem se vendar začne tudi že socialistična graditev. Kultura proletarske diktature je torej vsaj deloma že kultura graditve. Proletarska kultura znotraj meščanske družbe pa je, nasprotno, čista kultura boja. To je njena osnovna narava, ki nam mora biti jasna, če sploh hočemo razumeti bistvo proletarske kulture. Proletariat zdaj še ne oblikuje produkcijskega procesa, pač pa je ta še v rokah buržoazije. Samo v socialnem, političnem in duhovnem življenju v ekonomskem edinole preko organiziranosti v podjetju in sindikatu, preko organiziranega boja za izboljšanje (v celoti nujno kapitalističnih, tj. izkoriščevalskih) delovnih razmer — more proletariat poleg življenjskih form vladajočega razreda postavljati lastne. Vendar ne le da kot načrtno zatiran razred tega ne more prek svojih razrednih meja, ampak more to celo znotraj lastnega razreda samo ob najstrahotnejših naporih in žrtvah, in sicer tako, da zajame proletarska bojna kultura samo del, bolj ali manj razredno zavedno jedro (ki je seveda različno veliko, in ki se v kriznih časih silovito poveča).

5. Kako je to videti praktično (primer)?

Rusija je do leta 1917 nudila klasičen primer proletarske bojne kulture. Danes je kot trenutno edina dežela na svetu že na stopnji proletarske (bojne kulture in) kulture graditve. Forme stare, čisto bojne kulture **do prevzema oblasti** so bile: sindikati, stranka, sploh **vse razredne organizacije** delavstva, ki so izražale njegovo lastno socialno življenje in hotenje. Sem sodijo tudi (kot »duhovni življenjski proces«, ki sodi k materialnemu) razredno zavedni, znanstveni in umetniški nazori in naporu bojujočega se proletariata (revolucionarni marksizem, ki sta ga nadaljevala Plehanov in predvsem Lenin, bojne pesnitve Gorkega), poleg tega posebna proletarska čast in morala, ki sta se izoblikovali z razvojem razrednega boja.

Tudi **danes** daje osnovni ton proletarski kulturi Rusije še vedno boj. Toda s tem osnovnim tonom se vendarle že mešajo drugi zvoki, zvoki

začenjajoče se graditve novega, kolektivističnega sveta. Zdaj se začenja **produksijski proces** sam »proletarizirati«: načrtnost in proletarska kontrola izpodrivati (predvsem najpoprej v industriji) predrevolucionarno meščansko privatno gospodarstvo. Najdragocenejša produktivna sila, **delovni človek**, je v nasprotju z vsem, kar pozna gospodarstvo meščanske kulture, zavestno negovan in postavljen v ospredje (dvigovanje mezd, osem- oz. šesturni delovnik, plačan dopust, počitniški domovi, otroški domovi, materinsko varstvo, nega porodnic, klubi delavcev, nizke najemnine za proletarce itd. itd.). Dvig in sprememba **morale**, novo **duhovno življenje** (šola, univerza, ljudska prosveta končno v dobrem pomenu, marksizem kot nov svetovni nazor vsega ruskega ljudstva, literatura in umetnost, ki rešujeta nekatere od novih problemov) — vse to so primeri za to, katere forme privzame proletarska kultura po osvojitvi oblasti.

O razmerju proletarske kulture do pričujočih kulturnih dobrin, do kulturne »dediščine«, tako kot o problemu **nemške** proletarske kulture bomo govorili kdaj drugič.

Karl August Wittfogel

V našem prvem članku o problemu kulture smo prišli do tebe začenši z Leninom. Lenin je v svoji knjigi »Kultura in revolucija« (1923) postavil temeljne teze o razmerju proletarske kulture do pričujočih kulturnih dobrin, do kulturne »dediščine«, tako kot o problemu nemške proletarske kulture bomo govorili kdaj drugič.

I. Temeljne teze

V našem prvem članku o problemu kulture smo prišli do tebe začenši z Leninom. Lenin je v svoji knjigi »Kultura in revolucija« (1923) postavil temeljne teze o razmerju proletarske kulture do pričujočih kulturnih dobrin, do kulturne »dediščine«, tako kot o problemu nemške proletarske kulture bomo govorili kdaj drugič.

3. Leninova teza

I. Ostanja proletarske kulture

II. Ta proletarska kultura dosega vsekakor v obliki novega podoba v epohi — ne v »kritični prehodni dobi« (Trocki) — proletarske države, vendar se začneja že pod vplivom kapitalizma, povsod tam, kjer se proletarij izoblikuje in organizira, predvsem v samostojni državi, ki je v procesu preoblikovanja in razvoja.

III. Proletarij delavskega razreda v samostojni državi se lahko izoblikuje v obliki novega podoba v epohi — ne v »kritični prehodni dobi« (Trocki) — proletarske države, vendar se začneja že pod vplivom kapitalizma, povsod tam, kjer se proletarij izoblikuje in organizira, predvsem v samostojni državi, ki je v procesu preoblikovanja in razvoja.

IV. Potem ko proletarij prevzame državno oblast, se dokler je država v procesu preoblikovanja in razvoja, proletarij delavskega razreda v samostojni državi se lahko izoblikuje v obliki novega podoba v epohi — ne v »kritični prehodni dobi« (Trocki) — proletarske države, vendar se začneja že pod vplivom kapitalizma, povsod tam, kjer se proletarij izoblikuje in organizira, predvsem v samostojni državi, ki je v procesu preoblikovanja in razvoja.

V. Proletarij delavskega razreda v samostojni državi se lahko izoblikuje v obliki novega podoba v epohi — ne v »kritični prehodni dobi« (Trocki) — proletarske države, vendar se začneja že pod vplivom kapitalizma, povsod tam, kjer se proletarij izoblikuje in organizira, predvsem v samostojni državi, ki je v procesu preoblikovanja in razvoja.

Proletarska bojna kultura

Karl August Wittfogel

1. Temeljne teze

V našem prvem članku o problemu kulture⁴ smo prišli do tehle začasnih rezultatov:

I. Obstaja proletarska kultura.

II. Ta proletarska kultura doseže **višek** in dobi novo podobo v **epohi** — ne v »kratkem prehodnem obdobju« (Trocki) — **proletarske diktature**; vendar se **začenja že pod gospostvom kapitalizma**, povsod tam, kjer se proletariat ideološko in organizacijsko prebudi v samostojno razredno življenje.

III. **Prebujenje delavskega razreda v samostojno življenje** se lahko zgodi samo v obliki boja proti vladajočim ekonomskim, političnim in ideološkimi življenjskim formam, tj. **v boju proti interesom, ustanovam in idejam vladajočega (kapitalističnega) razreda**, v vsa življenjska področja zajemajočem nespravljivem **razrednem boju**. Zato je nastajajoča revolucionarna proletarska kultura nujno **bojna kultura**.

IV. Potem ko proletariat **prevzame državno oblast**, se, dokler je diktatura potrebna za obrambo pred notranjimi in zunanji sovražniki revolucije, bojna narava proletarske kulture ohrani. Vendar se zdaj pojavi poleg boja nov moment in postaja vedno močnejši: moment socialistične graditve. Proletarska kultura torej ni več izključno bojna, je zdaj obenem tudi **kultura graditve**.⁵

⁴ Rote Fahne z dne 31. 5. 1925.

⁵ Glej k temu in sploh k problemu kulture marksistično-leninistične teze o proletarski kulturi, ki jih je skrbno sestavila Znanstvena komisija proletkulta, Moskva. Natisnjeno v 12. številki **Delavske literature**.

2. Ustvarjanje iz nič?

Kako torej nastaja proletarska kultura? Po katerih zakonih se v času kapitalizma oblikuje kultura delavskega razreda, revolucionarna bojna proletarska kultura? V tem, kar smo povedali doslej, je v klici že vsebovan odgovor na to vprašanje.

Proletarska kultura se nikakor ne rodi iz zraka, nikakor iz »čiste« fantazije odljudnih mislecev. Ne, razrednozavedni elementi delavskega razreda ustvarijo **med osamosvojitvenimi, razrednimi boji** nove, proletariatu ustrezne organizacijske in ideološke življenjske forme. V ta namen vzamejo iz življenja okrog sebe — torej meščanskega! — tiste sestavine, iz katerih naredijo, ko jih preoblikujejo za naloge proletarskega osvobodilnega boja, stavbne kamne nove proletarske kulture. Toda življenje okrog njih ni samo meščansko: kultura meščanske družbe vsebuje — takorekoč kot **dedno maso** — tudi izkušnje in spoznanja vseh predmeščanskih kulturnih dob.

Vsega tega velikanskega kulturnega zaklada, ki je seveda v rokah buržoazije precej okrnjen in zanemarjen, se zdaj loti revolucionarni delavski razred kot mladi svetovnozgodovinski dedič, preskuša in kritizira vse, **meri po živi koristnosti za sodobni boj in prihodnjo graditev**, s praktično uporabljeno materialistično dialektiko⁶ razvija iz kulturnega sklopa preteklosti proletarsko bojno kulturo sedanosti in s tem pripravlja proletarsko (in pozneje brezrazredno) prihodnjo kulturo graditve.

3. Leninova beseda

Lenin pokaže to dialektično nastajanje proletarske kulture na primeru nastanka Marxovega nauka. Ta nauk ni bil skonstruiran iz nič, ne, zrasel je »iz vsega materiala, ki ga je dala prejšnja znanost«. Marx je vse, kar je ustvarila človeška misel, »predelal, kritično premotril, preizkusil na delavskem gibanju in napravil zaključke, ki jih ljudje, omejeni z buržoaznimi plotovi ali zvezami z buržoaznimi predsodki, niso mogli napraviti«.

»To dejstvo moramo imeti pred očmi, ko govorimo npr. o proletarski kulturi. Brez jasnega poznanja, da samo z najboljšim poznavanjem kulture, ki jo je človeštvo ustvarilo v vsem svojem razvoju, in z njenim preoblikovanjem lahko gradimo proletarsko kulturo, brez takega spoznanja te naloge ne bomo rešili.

Proletarska kultura ni padla kar od nekad na zemljo, ni izmišljotina ljudi, ki se imenujejo specialiste za proletarsko kulturo. To je popoln

⁶ Dialektično obravnavanje nam pokaže, da potekajo razvojni procesi v naravi in družbi v tobliki nastajajočih in razrešujočih se **protislovij**, in sicer tako, da nova »protislovnost« forma »ukine« staro. Ta **ukinitev** pa pomeni troje: prvič odstranitev prejšnjega, drugič ukinitve, tj. ohranitev uporabnih elementov odstranjenega; tretjič dvig teh ohranjenih elementov na višjo stopnjo, kjer pretopljeni obstajajo dalje.

nesmisel. Proletarska kultura mora biti zakoniti razvoj tistega znanja, ki ga je pridobilo človeštvo pod jarmom kapitalistične, fevdalne in sužnjeposestniške družbe.«⁷

4. Dve nasprotni, a enako napačni stališči

S temi besedami zavrne Lenin **dve nasprotni napaki**; prvič navidez radikalno stališče, da je mogoče proletarsko kulturo ustvariti iz nič. »To je popoln nesmisel!« Obenem pa Lenin zavrne tiste »marksistične« kulturne malomeščane, ki se nekritično plazijo pred »častivrednimi« kulturnimi dobrinami preteklosti. Dediščino je treba prevzeti **kritično!** Treba jo je »preskusiti na delavskem gibanju«! Vse je treba prilagoditi potrebam revolucionarnega razvoja, torej »predelati«, pretopiti. **Prilagoditev s pomočjo preoblikovanja** — to je nekako formula, ki jo moramo uporabiti na pojavih, uporabnih za ustvarjanje proletarske kulture.

Zato nismo kakor anarhisti proti oblikovanju političnih strank zgolj zato, »ker ima **tudi** buržoazija politične stranke«. Proletarskorevolucionarna, z vsemi smotrnimi sredstvi bojujoča se disciplinirana množična stranka je vendar, čeprav **tudi** politična stranka, po svojem bistvu nekaj povsem drugega kot meščanske, ob volitvah združujoče, čisto parlamentarne stranke. Ali drug primer: nihče se ni pri meščanskih mislecih Ricardu in Heglu učil temeljiteje kot Marx; toda obenem se tudi nihče ni tako radikalno razmejil od njiju, analiziral in uničujoče kritiziral njune idealističnomeščanske napake kot Marx.

Dokler proletariat ne dojame tega, hkrati absolutno gibljivega in absolutno razredno trdnega principa (ki izvira iz bistva Marxove dialektike) — leninistično jedro delavskega gibanja ga je že dojelo — bo tako politično kot tudi ideološko nemočno omahoval med reformizmom in navideznim radikalizmom. Če pa bo sledil omenjenemu principu, bo nasprotno delavski razred sicer šel po **težki poti** (reformizem in navidezni radikalizem sta le dve različni formi istega udobnega izogibanja analogam revolucije), vendar po **pravi**, tj. po poti, ki vodi k osvoboditvi delavskega razreda!

⁷ Lenin, Govor ruski mladini, Berlin 1920, str. 9 in nasl. (Slov. izdaja Naloge mladinskih zvez. Govor na III. vseruskem kongresu Ruske komunistične zveze mladine, Izbrana dela, IV. zvezek, CZ, Ljubljana 1950, str. 443.)

V boju s katerimi elementi se razvija proletarska kultura?

Karl August Wittfogel

1. Proletarsko kulturo »delajo« zavedni, hoteči ljudje

Proletarska kultura nastane, ko se pripadniki proletariata začnejo zavedati svoje posebne razredne narave, ko delavstvo miselno in organizacijsko »meščanskim« življenjskim oblikam postavi nasproti lastne **proletarske** (sindikati, stranka, »kulturne« organizacije; proletarske znanosti, umetnost, morala). Kot vse drugo v zgodovini, je torej tudi proletarska kultura »narejena«; tj.: zavedni hoteči ljudje jo ustvarjajo na osnovi določenega razvoja materialnih, produktivnih sil, v **žilavem, teživnem boju** proti dotlej vladajočim življenjskim oblikam, ki so jih »naredili drugi ljudje in so jih delavci bolj ali manj potrpežljivo prenašali.

2. Kakšne so bile »doslej vladajoče« življenjske oblike?

Marksizem nas uči, da ima določen produkcijski način, ustrezno različnemu položaju različnih družbenih slojev v produkcijskem procesu, za posledico določeno razredno členitev z ustrezno razčlenjenimi življenjskimi in miselnimi navadami. Pri tem so potemtakem **vladajoče** življenjske in miselne forme vladajočega razreda, v kapitalizmu torej forme buržoazije. Obenem pa poleg kapitalističnega produkcijskega načina (ki producira kapitalista in mezdnega delavca) v večji ali manjši meri še naprej obstajajo *starejše*, predkapitalistične *gospodarske oblike*, ki sicer povsod pojemajo, vendar po številu trenutno še nikjer niso nepomembne. Pomislimo denimo na ruskega mužika, na francoskega kolonista, na nemškega kmeta in rokodelca. Na Balkanu in v Orientu eksistirajo delno celo še pravi »srednjeveški« fevdalni gospodje.

Razredno gospostvo buržoazije ima vsekakor za posledico, da pravkar skicirani »starejši« razredi tako kot se uklonijo **socialni in politični** moči buržoazije, »požrejo« tudi njene **nazore** kot nekaj obstoječega. Vendar še naprej obstajajo, seveda v obledeli, okrnjeni obliki, življenjske in miselne forme, ki ustrezajo posebnemu produkcijskemu načinu teh »starejših« slojev.

»Nečisti« kapitalizem prinaša s sabo določeno **»zmešnjavo idej«**, kot je to izrazil N. Buharin. »Hkrati s prepletenostjo **gospodarskih form** bo neizogibno obstajala tudi prepletenost **ideoloških form.**« Tako kot ne obstaja absolutno enoten produkcijski način, ne obstajajo absolutno enotne predstave.⁸ Seveda to ne ukinja **prevlade določenega produkcijskega načina** in s tem prevlade določenih predstav (»ideologije«).

Iz pravkar povedanega jasno izhaja, da stvar z meščansko kulturo, ki se je mora proletariat otresti in jo kritično »preseči«⁹, sploh ni tako preprosta. Proletarska kultura ne raste v boju z enotno reakcionarno kulturno maso, ampak v boju proti raznovrstno razčlenjeni kulturi, ki pa jo vsekakor v celoti **obvladujejo** principi buržoazije.

3. Kultura buržoazije

Problem, ki smo ga načeli, tudi v naši lastni literaturi takorekoč nikjer ni bil temeljito obravnavan. Pričujoči članek zato ne more dati dokončnega odgovora na vsa vprašanja, ki tu obstajajo. Njegov pisec bo zelo zadovoljen, če mu bo le uspelo nekoliko eksaktno in jasno zastaviti vprašanja.

Buržoazija ima v lasti dragocene **materiale** kot tudi dragocene **duhovne** kulturne dobrine meščanske družbe. Medtem ko mora proletariat »kulturo« malomeščanstva (in fevdalnega plemstva, kjer še eksistira) kot docela¹⁰ nazadnjaško in zastarelo vobče čisto odklonilno **zavrniti**, pa se mora od buržoazije veliko, kar skoraj vse naučiti. Iz kritične ukinitve Heglove filozofije ter Smithove in Ricardove ekonomije je zrasel sistem marksizma. Ves uradni znanstveni aparat družbe je v rokah buržoazije. Iz **meščanske** zgodovinske znanosti, **meščanske** statistike, **meščanskega** opisa gospodarstva, **meščanskega** narodopisja, znanosti o umetnosti itd. jemlje proletarskomarksistična analiza (ko zavrača devet desetih pričujočega in spreminja deseto desetino) osnovo za svoje teoretske sodbe in s tem tudi informacijo za svojo razredno zavedno politično prakso.

S specialisti, ki jih plačuje, ima buržoazija najboljše znanje o praktičnem gospodarskem življenju, politični, upravni, diplomatski praksi, vojski itd. Dalje je buržoazija (vsekakor zelo nerazumevajoča) lastnica kulturne preteklosti. Brez revolucionarnokritične uporabe kulturnih dobrin, ki jih nadzoruje buržoazija, delavski razred po Leninovih besedah ne bi mogel narediti niti koraka naprej.

⁸ Teorija historičnega materializma, str. 272.

⁹ K temu glej članek Proletarska bojna kultura v Rote Fahne, 7. 6. 1925.

¹⁰ Le v umetnosti so reči, kot bo treba pokazati kdaj pozneje, nekoliko bolj zapletene.

To dejstvo pojasnjuje Leninovo strogo zahtevo, da si mora proletariat **kritično**, tj. ob preizkusu vrednosti vseh elementov za delavsko gibanje, prilastiti (prek **preoblikovanja**) uporabne sestavine kulture doslej vladajočega razreda. Pomanjkanje šolanih sil v vrstah proletariata poleg tega vodi k temu, da mora delavski razred pritegniti več izobraženih prebežnikov iz buržoazije (**pred** prevzemom oblasti: revolucionarni »intelektualci« kot bojni tovariši — **po** prevzemu oblasti, dokler ni izobraženih rdečih direktorjev, generalštabovcev itd.: dobro plačani »specialisti«¹¹), kot je bilo to denimo potrebno v meščanski revoluciji. Na ta pojav, na nevarnost izroditve, ki tu nastanejo, in na sredstva, da se jih naredi neškodljiva, je N. Buharin v izčrpni raziskavi opozoril v svojem odličnem pispu o Proletarski revoluciji in kulturi.¹²

4. Druge različice in nekatere praktične posledice

Naša kratka, groba skica mora pustiti nedotaknjene vse konkretnije probleme, ki se tičejo različic buržoazije in njene kulture. Le načelno: »buržoazija« obstaja samo v zelo širokem načelnem smislu, kot tisti razred, ki s pomočjo produkcijskih sredstev (»kapitala«), ki jih poseduje, izkorišča razred mezdnih delavcev. Razred »kapitalistov« pa ustrezno svojim različnim dejavnostim v procesu produkcije in cirkulacije razpade na **industrijske, trgovske, bančne ter agrarne kapitaliste**, ki so večinoma izšli iz nekdanjih fevdalnih gospodov. Vsaka teh **frakcij** buržoazije, ki se deloma še členijo (težka industrija, industrija končnih izdelkov itd.), ima svoje posebne interese in organizacije, svoje posebne potrebe in moralo, umetnost in znanost. (Svobodni trgovci in zagovorniki zaščitne carine, liberalci in konservativci, pacifisti in odkrito napadalni imperialisti.) Določiti te različice je naloga vsakokratne konkretne analize.

Kot praktičen sklep sledi iz dosedanje »teoretične« raziskave zahteva, da mora znati razredno zavedni delavec — vsekakor pa šolani funkcionar — kritično brati ne le proletarsko literaturo (čeprav seveda najprej to!), ampak **vse** bistvene elemente meščanske kulture. Da dobijo delavci dejansko znanje o zdajšnji epohi, je potrebno, da se ne »zaprejo v umetniško zožen prostor ,literature za delavce', ampak se naučijo vse bolj si prisvajati literaturo«. ¹³ To zveni presneto krivoversko in ima kot vsaka aktivna taktika svoje nevarnosti (nevarnosti, ki pa jih nihče ni bolje videl in se ostreje boril proti njim kot Lenin). Ampak napak ne dela samo tisti, ki ne dela nič. Pot, ki jo je pokazal Lenin, je edina, ki lahko spodbuja duhovno (ter s tem organizacijsko in politično) osvobajanje delavskega razreda dejansko z edinimi uporabnimi sredstvi, ki jih predpisuje položaj.

¹¹ Sicer dva **popolnoma** različna tipa. Medtem ko morajo biti prvi, revolucionarji, ljudje z železnim značajem in polni požrtvovalnosti, so drugi nebojevitve nature, ljudje, ki stojijo na trdnih tleh dejstev, oportunisti. Potrebni so; toda cenjeni so samo kot — »specialisti«.

¹² Hamburg 1923, Hoym-Verlag.

¹³ Lenin, Kaj storiti? (Slovenska izdaja Lenin, Izbrana dela, I. zvezek, CZ, Ljubljana 1950.)

O proletarski umetnosti

Richard A. Schaeffer

V knjigi *Umetnosti in proletariat*¹ poskuša A. Bogdanov pojasniti razmerje proletariata do kulture in umetnosti preteklih epoch in današnjega meščanskega sveta ter pokazati sredstva, s katerimi bi ju bilo mogoče obvladati. Kajti kultura je razredna. Kulture preteklosti si ne prilajša proletarec, ampak se ga le-ta polasti kot človeški material za svoje naloge. Te — tehnične, ekonomske in ideološke — naloge pa so: organiziranje družbe in njenih sil v interesu človeškega življenja in njegovega razvoja, organiziranje same družbe za ta boj z naravo in organiziranje izkušenj in doživetij, da bi iz njih ustvarili nova organizacijska orodja.

Družba si torej v podobi tehnike, znanosti, religije, prava in zakonodaje ter **umetnosti** kuje svoja organizacijska orodja, ki postanejo v rokah vladajočih razredov orodja zatiranja.

Umetnost je organizacijsko orodje v dvojnem smislu. Mar ne ureja slikar ali pesnik, že ko ustvarja, predmetov v naravi v neko sliko, mar ne poskuša organizirati, upodobiti svojega doživetja harmonično in popolno? Toda če se njegova organizacijska naloga, ki si jo je sam zastavil, razteza še tako daleč, če še tako želi vključiti v področje svoje naloge nadosebno, človeško, mora vendarle material svojega organizacijskega dela povzeti po svojem času in razredu, način njegovega upodabljanja pa je odvisen od ideologije **tistega razreda**, ki mu pripada. Če ne bi bilo tako, če ne bi organiziral doživetij določene skupnosti, če bi se držal popolnoma sam zase in ločeno od vse družbe, ali bi tedaj lahko pri komurkoli drugem obstajala potreba po njegovem delu? Potreba pa obstaja, če njegovo ustvarjanje samo spet postane organizacijsko orodje kake socialne skupine ali razreda.

¹ — Založba Kentaur, Leipzig, Wolgast. Prvi del knjige z naslovom **Kaj je proletarska umetnost?** je izšel posebej kot 12. zvezek male knjižnice Ruske korespondence, založba A. Seehof u. Co., Berlin.

Jasno je torej: proletariat ne more celotne kulture preteklosti niti pripoznati niti povprek zavreči. Tako kot Karl Marx, ki je meščansko klasično ekonomijo ter Proudhonovo in Sismondijevo malomeščansko kritiko le-te — razumniški socializem utopistov in dialektiko nemškega idealizma — materializem francoskih razsvetlencev, socialnorazredne konstrukcije francoskih zgodovinarjev in Balzacove genialne opise razredne psihologije enako uporabil kot stavbne kamne za svojo »kritiko politične ekonomije«, tako mora proletariat kulturo in umetnost »podvreči proletarsko razredni kritiki, kritični predelavi s kolektivno dejavnega stališča«, kritiki, ki bo sama že spet ustvarjala.

»Kritika se ne samo za ustvarjalca, ampak tudi za tistega, ki jo sprejema, pojavlja kot regulator umetniškega ustvarjanja. Je razlagalka umetnosti za široke množice, kaže ljudem, kaj in kako si lahko vzamejo iz umetnosti za uravnavanje svojega zunanjega in notranjega življenja.

Kar zadeva umetnost starega sveta je naša kritika celo prisiljena, da se omeji samo na to nalogo. Njenega razvoja ne more regulirati. Toda kar zadeva našo novo umetnost, sta tako prva kot druga naloga ogromni in nujni.

Tako v problemih umetnosti kot v ritmi vseh vsebine mora naša kritika opozarjati umetnika na njegovo odgovorno vlogo organizatorja živih sil velike skupnosti . . .«

Dokler niso pridobljene osnove za zavestno proletarsko umetniško ustvarjanje, je v bistvu torej lahko proletarska umetnost samo pojasnjevanje, prosvetljevanje in kritika. Te osnove so tako ideološke kot stilistične narave. Nanovo vzpenjajoči se razred si je na začetku vedno prilastil umetniška izrazna sredstva svojega predhodnika in našel v njih — še posebno pa med umetniki — tudi zaveznike za svoj osvobodilni boj. Ker ima proletariat svojo razredno solidarnost za eno bistvenih sestavin svoje eksistence, tu od vsega začetka ni mogoče upoštevati vseh umetniških smeri, ki zaradi svojega ideološkega izvora nerazumevajoče nasprotujejo tej solidarnosti in proletarskemu čutu za skupnost. Tako je impresionizem pomenil še najčistejši subjektivizem. Impresionistični umetnik je stvari predstavljal tako, kakor jih je videl ravno on sam, poustvarjal je svoj čisto osebni vtis. Ekspresionist sicer reči ne gleda več tako individualno, ampak poskuša upodobiti, kar je tipično, trajno, upodobiti idejo reči. Če bi ekspresionizem nadaljeval po tej poti objektivizacije, če bi ekspresionističnemu umetniku uspelo stopnjevanje subjektivnega in enkratnega v nadosebno, načelno, trajno, če bi lahko naredil iz doživetja posameznika doživetje množice, če bi ekspresionizem tako iz stila postal nazor, tedaj bi lahko postal to, za kar si prizadevamo: množična umetnost, umetnost iz množice in za množico.

Doslej pač noben razred ni imel pravice govoriti v imenu človeštva. Še vselej je prišel trenutek, v katerem se je vsak razred razkril kot to, kar je bil: organizacija zatiranja ali krdelo posiljenih. Tudi revolucija 1789 ni bila osvoboditev vsega zatiranega človeštva, ampak osvoboditev enega samega zatiranega razreda, buržoazije, ki je kmalu sama nadaljevala z zatiralskimi metodami, ki jih je izkusila na sebi. In zato je bila doslej vsaka kultura razredna kultura. Toda z vso pravico lahko proletariat od svoje umetnosti, od svoje kulture, ki jo želi ustvariti, zahteva več kot razredno veljavo, kajti: »Internacionala bo človeštvo!« — v brezrazredni komunistični človeški skupnosti prihodnosti pa ne bo možna razredna kultura.

Resolucija proletarskega gledališča

Ob predstavah Proletarskega gledališča **Kako dolgo še meščanska pravičnost?** je bila sprejeta naslednja resolucija?

»Več tisoč članov in prijateljev Proletarskega gledališča, delavci in delavke različnih proletarskih organizacij, ki so se zbrali v Seitzevih slavnostnih dvoranah v Spandauu, v šolski avli Jahnove gimnazije, v Voigtovem gledališču, v Kliemsovih slavnostnih dvoranah, so najostreje protestirali proti ukrepom policijskega prezidenta proti Proletarskemu gledališču. Ogorčeni so nad tem, da dobi dovoljenje vsako gledališče ali kino ali vsak bar in variete, tudi če je mogoče dokazati, da ponuja manjvreden kič, in da naj bi Proletarsko gledališče, delavsko podjetje, ki se bori proti škodljivim vplivom filmskega šunda, varietejske krame in gledališkega kiča med delavstvom, zatrli z odtegnitvijo dovoljenja za igranje.

Policijskega prezidenta opozarjajo, da nima pravice zavrniti odrskih uprizoritev zaradi njihove vsebine; da ni pristojen za sodbo o umetniški formi; da se morajo policijski organi ravnati po razsodbi Gledališke zadruge in Gledališkega združenja, ki sta priporočila dodelitev dovoljenja. Dalje opozarjajo gospoda sodnika, da bi lahko svoje cenzorske skomine bolje uporabil v kinu na Alexanderplatzu, v varietejih na severu, v bleščečih vežah in nočnih lokalih na Friedrichstrasse in v zahodnem delu Berlina, da naj zapre gledališča podjetja, ki brezobzirno izrabljajo čutno pohotnost svoje verižniške publike, krvavo izkoriščajo svoje igralce in delajo iz igralk vlačuge.

Vprašujejo gospoda sodnika, ali namerava odkloniti dovoljenje, če Proletarsko gledališče zaprosi zanj na osnovi odredbe, ki je natisnjena v 3. zvezku Ljudskega odra, str. 99—100. Izjavljajo, da bo s ponovno zavrnitvijo dovoljenja za igro očitno, da namerava policija na osnovi denunciacij iz reakcionarnih krogov izvajati reakcionarno cenzuriranje proletarskega odra.«

Mednarodna revolucija in proletarska kultura

Platon M. Keržencev

Ustvarjanje proletarske kulture je treba meriti z mednarodnim merilom. V nasprotju s staro kulturo, ki se je razvila na nacionalni osnovi v okviru posameznih držav, mora proletarska kultura nastati izključno na razredni osnovi. Prelamlja z nacionalnimi nalogami v imenu obče-proletarskih, torej konec koncev občečloveških nalog, v interesu vseh delovnih ljudi odstranja vse mejnike. Solidarno, prijateljsko združeno ustvarjanje za oblikovanje nove kulture nadomesti dosedanjo konkurenco med posameznimi nacionalnimi kulturami. Svetovni proletariat združuje svoje ustvarjalne sile v imenu te velike kulturne naloge.

Lahko bi menili, da bi morala že izrazna narava posameznih kulturnih področij zahtevati solidarno ustvarjanje. Govorica glasbe je mednarodna; rezultati znanosti nimajo pečata določene dežele. Proizvodi pesništva in književnosti so lahko dostopni pripadnikom različnih nacionalnosti, dela slikarstva in arhitekture razumejo pripadniki različnih držav. Tudi meščanska književnost je poznala težnjo k internacionalnosti, kolikor je bila izraz ideologije povsod vladajočega razreda, kolikor je sam kapitalistični proces postal mednarodni.

In vendar je bila obenem meščanska kultura zelo raztrgana, kajti značilna težnja meščanske družbe je bila usmerjena v egoistično zaprtost posameznih držav. Prizadevanje buržoazije vsake dežele, da bi igrala prvo vlogo v svetu in ves svet podvrgla svojemu gospodarskemu, torej tudi kulturnemu vplivu, je seveda povzročilo strahovit in ogorčen boj med ljudstvi in ogorčeno konkurenco med njihovimi kulturami. Anglija je vse kar je prišlo iz Nemčije razglasila za šund, Francija je zasramovala angleško kulturo, Amerika je zviška gledala na uspehe ruske kulture.

Tako je težnjo meščanske kulture k enotnosti in internacionalnosti uničilo to značilno nasprotovanje kapitalistične družbe, medsebojna konkurenca in boj za prevlado. Celó delo proletarskih množic za njihovo kulturo je nosilo pečat egoistične zaprtosti in nacionalnega duha, kar je še zlasti bodlo v oči v letih vojne.

Da bi proletariat postavil trden temelj za novo kulturo, mora nanovo vzpostaviti internacionalno in resnično združiti delavce okrog skupne parole. Nova mednarodna enotnost bo ustvarjena v novih razmerah, v promlu velike socialistične revolucije. Edinole uničenje kapitalističnega sveta bo nudilo trdno osnovo za novo združitev mednarodnega proletariata in za ustvarjanje proletarske kulture. Značilno je, da so se prvi poskusi takšnega dela začeli po novem načrtu in z novimi nalogami v Rusiji, deželi s povprečno nizko kulturo. »Kulturna Evropa« takšnim nalogam še ne posveča posebne pozornosti, ker tu niso rešena niti načelna vprašanja boja za oblast in politično gospodarsko prevlado.

Preden začne proletariat intenzivno ustvarjati svojo kulturo, mora prevzeti oblast in uvesti svojo železno diktaturo. Šele potem, ko je **meščansko gospostvo razbito in se začne socialistična graditev**, potem ko so vsa življenjska področja preoblikovana po novih načelih, se bodo odprle neomejene možnosti za ustvarjanje proletarske kulture.

Svetovna revolucija, ki se je začela, se razvija tako veličastno, da bodo verjetno v ne tako daljnji prihodnosti v večini vseh dežel ustvarjene potrebne predpostavke za proletarsko kulturno graditev.

Ni še dolgo tega, kar so sovražniki sovjetske Rusije zasramovali boljše-
viško parolo, ki je usmerjala vse delo na pot mednarodne socialistične
revolucije. Ne samo meščanski ideologi, ampak tudi ljudje, ki so se
imenovali marksiste (»menjševiki«) in socialiste (»S-R«), so odkrito za-
smehovali Leninovo napoved, ki je kot nujen zaključek vojne preroko-
vala svetovno revolucijo. Zdaj, po nemški revoluciji, začenjajo ti skep-
tiki, pozabljaajoč svojo kratkovidnost, zagovarjati novo teorijo, vtem ko
trdijo, da zajema revolucija samo premagane dežele, ne pa zmagovitih,
tj. imperialističnih sil z Anglijo in Ameriko na čelu.

Brez dvoma se bodo gospodje skeptiki tudi tokrat izkazali kot slabi pre-
roki. Svetovna revolucija napreduje z ogromnimi koraki in utira pot
zmagovitemu proletariatu.

Nemško-avstrijska revolucija ima v negotovi podobi, kakršno kaže zdaj
(z Nacionalno skupščino, Ebertom, združitvijo socialnih izdajalcev in
buržoazije), vendarle izreden vpliv na razvoj proletarskega boja v vsej
Evropi.

Pokazala je že dva zelo pomembna rezultata. Predvsem je zelo izboljšala položaj Sovjetske republike Utrditev ruske socialistične republike navzven je zelo ugodno vplivala na možnosti svetovne revolucije, ko je dala novih moči deželi, katere proletariat je kot prvi vzel oblast v svoje roke. Še večji vpliv je imela nemška revolucija na Evropo. Ideje boljševizma, ki so se udomačile v Nemčiji, so se širile v sosednje manjše in večje države. Če so evropski socialisti z nezaupanjem opazovali oblikovanje sovjetov v Rusiji, pa je moral analogni proces v deželi z visoko kulturo nehote izzvati analogije in posploševanje. Po-

stalo je jasno, da sta boj proletariata za prevlado in njegova diktatura historični nalogi, ki sta prvi na dnevnem redu.

V zadnjem času opazamo, da je revolucionarno vrenje še zlasti v konservativni Angliji dobilo zelo krepke oblike. Proti vsem pričakovanjem je ta dežela trenutno prav posebno izpostavljena revolucionarnim pretresom. Irska razglša svojo neodvisnost in se je pripravljena boriti zanj z orožjem v rokah. V Indiji, Južni Afriki, Kanadi so revolucionarne težnje po avtonomiji vse opaznejše in grozijo imperiju s popolnim razpadom.

V Franciji in Italiji raste revolucionarno vrenje tako v vojski kot med delavskimi množicami. Celo v nevtralnih deželah, ki se jih je vojna najmanj dotaknila (Nizozemska, Španija, Švica), je boj delavcev vse ostrejši. Celo v »nepremagljivi« Ameriki, ki je z vojno obogatela, nastajajo delavski sveti in se dviguje zastava komunizma.

Te revolucionarne težnje silijo imperialistične vlade, da napnejo vse sile za boj proti »boljševizmu«, tj. proti svetovni revoluciji. V ta namen je ustvarjena Zveza narodov, ta imperialistični trust. Isto nalogo izpolnjuje »rumena internacionala« socialnih patriotov, ki je na bernskem kongresu združila vse sile izdajalcev delavskega razreda.

Potek dogodkov pa je nesporno pokazal, da mednarodna revolucija že zdaj postaja dejstvo. Popolna zmaga proletariata nad njegovimi sovražniki je vprašanje bližnje prihodnosti. Socialistična graditev se bo razvijala v čisto posebnih dimenzijah. Pot naslednjih let je jasno prepoznavna. Proletariata ne bo pripeljala samo na oblast, ampak mu bo dala v roke tudi vse materialne možnosti za ustvarjanje nove kulture, produkcijska sredstva, univerze, knjižnice, šole itd.

Kmalu se bodo proletariati vseh dežel udeleževali ustvarjanja skupne, enotne kulture novega razreda. Že zdaj pa moramo pripravljati tla za prihodnje skupno delo. Predvsem moramo iskati poti za medsebojno zблиžanje. Zbrane izkušnje je treba izmenjavati, posredovati že doseženo, zasnovati skupne naloge. Naše zahodnoevropske tovariše moramo denimo seznaniti z delom ruskega proletkulta in uspehi, ki jih je dosegel.

Potrebno je tudi, da iz zahodne Evrope dobivamo material o tem, kar je bilo tu novo ustvarjenega in se bo upoštevalo v proletarski kulturi. Gotovo nam v tem primeru stojijo na poti mnoge ovire čisto zunanje narave. Vendar lahko že zdaj pripravljamo tla za zблиževanje ruskega proletkulta in analognega dela v zahodni Evropi.

Brez dvoma se bo lahko sporazumeti ne le o skupnih delovnih nalogah, ampak tudi o skupnih metodah za njihovo uresničitev. Daljnosežna izmenjava izkušenj iz preteklosti bo pri tem nujna. Komadi, ki so si jih delovni krožki izbrali za svoje predstave, bi bili morda primerni tudi za nas. Stihi naših proletarskih pesnikov bodo, prevedeni v tuje jezike, zahodnoevropskim proletarcem blizu in razumljivi. Naloge v znanosti bodo natanko iste.

Obenem z izdelavo metod za združitev vsega dela za proletarsko kulturo bo treba rešiti problem olajšanja kulturnih odnosov med delavci vseh dežel. Revolucija bo porušila mejnike, odstraniti pa bo treba tudi

druge ovire, ki so jih ljudstva ustvarila v preteklih stoletjih. Treba bo denimo rešiti vprašanje mednarodnega jezika kot nove kulturne pridobitve in tehničnega sredstva v medsebojnih odnosih med ljudstvi.

Kolikor dlje koraka svetovna revolucija, toliko širše polje se bo nudilo delu za proletarsko kulturo in toliko silnejše bodo njegove naloge. Potek dogodkov nam daje povod za vero, da se bodo temu delu prav kmalu odprle široke perspektive. In tako bo, upajmo, vprašanje ustvarjanja »mednarodnega proletkulta« prav kmalu postalo vprašanje dneva.

Aktualna tema:

Kapital in država v sodobni Turčiji

Turgut Taylan

Ko je vojaštvo 12. septembra 1980 v Turčiji prevzelo oblast, je tako v tej deželi kot v tujini prevladoval občutek **déjà vu**. To je bila namreč že tretja vojaška intervencija v šibkem in že restriktivnem demokratičnem režimu deželu po prevzemu oblasti po koncu druge svetovne vojne. 1960, 1971, 1980: Zdi se, da je celo pravilnost tega zaporedja predvidela udar leta 1980 kot povsem naravno posledico.

In vendarle je ta nova intervencija, v primerjavi s prejšnjimi, izrazito originalna po svoji naravi. Tu je seveda očitno dejstvo, da je vojaški režim iz leta 1980 neprimerno bolj represiven do svojih političnih nasprotnikov kot prejšnji režimi. Toda drugi vidiki v svojih dolgoročnih implikacijah so bolj odločilni. V prvi vrsti namerava hunta iz leta 1980, v nasprotju s prejšnjimi epizodami, ki so trajale vsaka približno dve leti, nadaljevati svojo kontrolo nad političnim življenjem vsaj do konca tega desetletja. Torej kljub novi ustavi, ki so jo razglasili novembra 1982, in kljub volitvam novembra 1983 med skrbno izbranimi huntinimi strankami, v bližnji prihodnosti v Turčiji ne bo demokracije. Kot bomo videli je s tem političnim vidikom tesno povezan radikalni obrat, do katerega je prišlo v vzorcu akumulacije kapitala in v odnosih turške ekonomije s svetovno kapitalistično ekonomijo. To, čemur smo priča je nič manj kot popoln razpad posebnega vzorca kapitalističnega razvoja, ki je v Turčiji prevladoval od nastopa industrijskega kapitalizma. Zdi se, da se tudi na militarističnem in kulturnem področju v novi eri zavzemajo za revizijo preteklih tendenc. Potem, ko si je od ustanovitve republike leta 1923 prizadevala, da bi postala popolnoma integriran član zahodnega sveta, se turška država še enkrat obrača k Bližnjemu vzhodu. Skratka, udar 12. septembra 1980 predstavlja radikalno prekinitev s prejšnjimi tendencami kapitalističnega razvoja v Turčiji.

Bistveno različna narava vojaškega režima iz leta 1980 se zdi glede na prejšnje paradoksalna, če jo pogledamo v okviru preteklega periodičnega zaporedja vojaških intervencij v Turčiji. Ta navidezni paradoks postavlja dve različni vprašanji, na kateri je treba odgovoriti, če hočemo razumeti turško zgodovino. Prvo vprašanje se nanaša na ponavljanje vojaških epizod: katere so močne tendence v političnem življenju dežele, ki so stalno obnavljale zmožnosti in pripravljenost armade na nove in nove intervencije. Drugo vprašanje izhaja iz zgodovinske originalnosti režima iz leta 1980: zakaj je udar leta 1980 postal prelomnica v razvoju kapitalizma v Turčiji? Za kaj gre pri tej koreniti spremembi, ki jo družba preživlja danes? Če je moč na ti dve vprašanji primerno odgovoriti, lahko razumemo tako **specifičnost** sedanjega vojaškega režima kot tudi njegovo **kontinuiteto** s tradicijo vojaških intervencij. To je še bolj pomembno, ker splošno površinsko gledanje istoveti vse tri epizode in torej predstavlja veliko oviro jasni analizi današnjih razrednih bojev v Turčiji.

Ta članek bo poskušal prikazati koherentni okvir, v katerem je moč poiskati odgovore na ta vprašanja. Glavni del članka bo namenjen študiju obdobja po drugi svetovni vojni. Prvi del bo, glede na to, da je obdobje prehoda iz predkapitalističnega obdobja v buržoazno družbo zapustilo neodstranljiv pečat na nadaljni tok turške zgodovine, poskušal prikazati pomembne vidike ustanovitve meščanske republike in dediščine kemalističnega obdobja. Vseskozi v članku bo moj glavni poudarek na procesu vzpona in konsolidacije kapitalističnega načina produkcije in z njim povezanimi razrednimi boji in zvezami, ki so oblikovati ta razvoj, še posebej znotraj države. Ena od glavnih tez te razprave je, da je položaj Turčije v kapitalistični svetovni ekonomiji odločilnega pomena v celotnem vzorcu razvoja njene ekonomije. Zato se bomo često dotaknili povezave s spremembami v svetovnem gospodarstvu. Politične in vojaške zveze z ostalim svetom pa bomo v analizi vnesli le v obsegu, ki je nujno potreben za razumevanje posebnih oblik razrednih sil v sami deželi. Zavedam se, da je to pomembna omejitev. Kljub temu jo lahko smatramo kot protistrup splošnemu enostranskemu poudarku na politično-vojaško vlogo ameriškega imperializma pri oblikovanju zgodovine turške države.

Prehod v buržoazno družbo

Rojstvo buržoazne družbe v Turčiji je močno zaznamovala posebna konstelacija protislovij, ki so pestila otomansko družbo v začetku dvajsetega stoletja. Skozi dolg proces, ki se je vlekel stoletja, se je otomansko gospodarstvo vse bolj vključevalo v krožni tok zahodnoevropskega kapitala. V mnogih regijah so blagovni odnosi zajeli poljedelstvo in zasebna lastnina zemlje je občutno zamajala javno zemljiško lastnino, glavni steber klasične otomanske države. S širjenjem blagovnih odnosov so se pojavili novi razredi: mestna trgovska buržoazija z organskimi vezmi zahodnoevropskega kapitala in novi provincialni razred, ki je zrasel iz temeljev kombiniranih trgovskih interesov in moderne zemljiške lastnine. Stara država gotovo ni bila nepristopna za te spremembe, toda proces prilagajanja, ki smo mu bili priča v XIX. stoletju, je bil zelo neodločen in neprimeren za vse bolj nujne potrebe nastajajoče buržoazne družbe.

jajočih razredov. Razen tega se je reakcija pojavila v zadnji polovici stoletja, še posebej po razpustitvi prvega otomanskega parlamenta leta 1878. Mlado turško gibanje, ki je leta 1908 vodilo revolucijo in, ki je ponovno vzpostavila parlament, je bilo produkt tega protislovja med pojavljajočo se trgovsko buržoazijo in predkapitalistično državo.

Ta spopad pa se je odvijal v kontekstu multinacionalnega cesarstva. Iz tega izhaja drugo protislovje, povezano s prvim, ki je odločilnega pomena za razumevanje nadaljne zgodovine kapitalizma v Turčiji. To drugo protislovje je bilo produkt **etnične strukture otomanske buržoazije**. Iz različnih zgodovinskih razlogov je bila ta frakcija trgovske buržoazije organsko povezana z Zahodom, pretežno nemuslimanska, sestavljena iz Grkov, Armencev, nekdanjih Evropejcev in iz manjšega števila Židov. To je ustvarilo ironično situacijo. Medtem, ko so Turki vse bolj krepili državno oblast, so bili turški zemljeposestniki in provincialni trgovci ekonomsko podrejeni nemuslimanski trgovski buržoaziji. Prednostni položaj zadnjih je povzročil nevoščljivost in vzbudil apetit prvih, ki, to je treba poudariti, **niso** nameravali prekiniti z dominacijo zahodnega kapitala, a so preprosto na vsak način hoteli zavzeti mesto nemuslimanskih elementov. Po revoluciji leta 1908 — ta je združila pod isto zastavo skupno fronto različnih nacionalnosti — so protislovja spet izbruhnili z orjaško silovitostjo med Prvo svetovno vojno. Od tod masovni pokol Armencev leta 1915 in povojna grška invazija na del današnje Turčije, ter masovni izgon Grkov iz Anatolije takrat, ko so se grške čete morale umakniti zaradi turškega odpora leta 1922.¹ Ta etnična delitev otomanske buržoazije je globoko zaznamovala drugo buržoazno revolucijo od 1919 do 1923, ki jo je vodil Kemal Atatürk.

Iz te revolucije se je rodila močna in centralizirana država, ki je aktivno posegala v vsak vidik družbenega življenja v naslednjih desetletjih. To vsemogočnost države so pripisovali dolgoletni tradiciji otomanskega birokratskega vladanja. Nekateri so šli še dlje in so iskali enakost med otomansko državo in kemalističnim obdobjem. Tradicija je lahko igrala svojo sekundarno vlogo, toda narava države, ki je zrasla iz kemalistične revolucije, je bila v svojih temeljih produkt odnosov med različnimi razredi otomanske družbe. Tu pa je bil odločujoči vidik **prirojena šibkost** turške buržoazije do drugih razredov. Najprej sta se tu prepletali dve protislovji, ki smo ju že omenili. Turška buržoazija se ni le borila proti predkapitalistični državni strukturi, temveč se je morala zadovoljiti z drugimi etničnimi komponentami otomanske buržoazije, ki so bile politično najmočnejše krilo. Znašla se je med dvema ognjema in njen glavni adut je bila združitev s tistim kadrom — izključno turškim — iz starega državnega aparata, ki je odpadel od otomanske države. In, ko je bila enkrat republika ustanovljena, je bila država glavna moč turške buržoazije pri prevzemu trgovske sfere, ki so jo kontrolirali Grki in Armenci. Treba je tudi omeniti, da je nova »nacionalna država« temeljila na odklonitvi nacionalnih pravic kurdskega ljudstvu, ki je živelo znotraj meja nove republike. Drugič pa je godna turška buržoazija vstopala na zgodovinsko prizorišče v začetku imperialistične dobe

¹ Da bi pokazali, kako velike razsežnosti je imel ta izgon, moramo poudariti, da je med 1919 in 1926 okoli 1,3 milijona Grkov zapustilo teritorij, kjer je danes Turčija. Glej J. P. Derriennic **Le Moyen-Orient au XXe siècle** (Bližnji Vzhod v XX. stoletju), Pariz, 1980, str. 62—63.

in je močno čutila potrebo po državni zaščiti, ki naj bi podprla njene interese pred strahotno konkurenco mednarodnega kapitala. In ne nazadnje se je bala podrejenih razredov. Šibki proletariat velikih mest in ogromno revnih kmetov na deželi so predstavljali potencialno grožnjo — njegov zgled je bila oktobrska revolucija v Rusiji — tej buržoaziji, ki je bila specifična zmes zemljiških in trgovskih interesov.² Rezultat tega izredno ranljivega položaja je bila **ekskluzivna** revolucija, revolucija, v kateri so podrejene množice kmetov in proletariat komajda sodelovali a le kot nevoljni vojaki proti grški vojski. Iz te revolucije se je rodila močna, represivna in aktivna država.

Kakorkoli že ekskluzivna, pa je bila to prava revolucija. Nepreklicno je uničila politično, juridično in ideološko bazo stare predkapitalistične države in postavila temelje za gradnjo novega tipa države — buržoazne republike, ki je utrla pot nadaljnemu razvoju kapitalističnega načina produkcije. Večino tega kar je naredila, je dosegla s prisilnimi sredstvi; običajno je ustrahovala svoje nasprotnike, zatekla pa se je tudi k represiji in nasilju nad delavskim gibanjem in kurdskim nacionalizmom. V tem smislu je bila to močna buržoazna diktatura. Včasih so jo primerjali z Bonapartovim režimom zaradi osebne moči, ki jo je imel v rokah sam Kemal Atatürk.

Čeprav je sprožila velike spremembe v političnih in ideoloških temeljih države, je revolucija v sebi nosila omejitve, ki so v bodočnosti postale **odločilnega** pomena. Med njimi je bila predvsem ekskluzivistična narava revolucije, ki je preprečila utrditev buržoazne **hegemonije** nad ostalim delom družbe. Tesno povezana s tem vidikom je bila nedemokratska narava države, ki se je rodila iz revolucije: to je bila revolucija, ki **ni** bila buržoazno — **demokratska** revolucija. Napetost med težnjami mlade buržoazije, da bi imela besedo v politiki (kar je bil povod za stalni obstoj parlamenta) in njenim strahom pred podrejenimi razredi ali pred predkapitalističnimi silami (njen rezultat je bila konsolidacija enostranske diktature) je ustvarila situacijo, v kateri je politično življenje stalno nihalo med represivnimi in bolj reprezentativnimi oblikami. Končno in najpomembnejše, s stališča bodočih interesov buržoazije, se revolucija ni izkazala vredne glavne naloge buržoazne revolucije tj. agrarne revolucije, ki bi pometla z zaprekami, katere so na podeželju ovirale hitri razvoj industrijskega kapitalizma. Narava buržoazije in njene **organske** vezi z zemljiškimi interesi so to preprosto izključevale. Toda, kot kaže nadaljna zgodovina turškega kapitalizma, je turška buržoazija in še posebej njena bodoča industrijska frakcija morala plačati visoko ceno za ta zgodovinski neuspeh.

Obdobje med dvema svetovnjima vojnama je doživelo zaporedne reforme na političnem, juridičnem in ideološkem področju; vse pa so prispevale k izgradnji moderne buržoazne države in učinkoviti ločitvi od islamsko kulturno religioznega sveta, ki je postalo dominantno ideološko okolje otomanske družbe. Vse to se je dogajalo pod vse močnejšo diktaturo, kjer je republikanska ljudska stranka (ustanovil jo je sam Kemal Atatürk) predstavljala in združevala interese različno premožnih

² Ta strah buržoazije je botroval hladnokrvnemu umoru petnajstih članov turške komunistične partije (med njimi je bilo nekaj najvišjih funkcionarjev, ki so potovali v Anatolijo leta 1921), nato ustanovitvi uradne komunistične partije, s katero je manipuliralo kemalistično gibanje in ukinitvi edine neodvisne organizacije kmetov **Yeşil Ordu**.

razredov. Najpomembnejša značilnost tega obdobja, za cilje tega članka je originalna pot, ki jo je privzela geneza industrijskega kapitalizma.

Prehod iz merkantilnega v industrijski kapitalizem je v Turčiji temeljil na državnem kapitalizmu. Na ta razvoj je vplivala Velika depresija, ki je izhajala iz krčenja kapitalističnega svetovnega trga in zloma poljedelskih cen. Turško gospodarstvo je bilo, tako kot dežele s podobnim položajem v mednarodni delitvi dela, zelo prizadeto in je preživljalo resno krizo, še posebej v poljedelskem sektorju. Politični nemir je vlado prepričal o nujnosti reflacije [ponovne inflacije — po deflaciji, op. prevajalca], da bi omilili vpliv svetovne krize. Ker je trgovska buržoazija dokazala, da je nesposobna reagirati in, ker je tuji kapital ostal indiferenten do turških ponudb,³ država ni imela druge izbire kakor, da ravna tako kot **kolektivni kapitalist** in je zato veliko investirala. Ne bomo se zadrževali pri podrobnostih izgradnje državnega industrijskega sektorja in dveh petletnih industrijskih planih, pripravljenih v tridesetih letih.

Za naš namen je trenutno pomembno poudariti originalno obliko geneze industrijskega kapitalizma v Turčiji, v primerjavi s prejšnjimi izkušnjami. V deželah, kot sta Francija in Nemčija, ki sta Angliji sledili z zamudo, je imela država gotovo pomemben delež v prvotni akumulaciji kapitala in še posebej pri pretvorbi trgovskega kapitala v industrijski kapital. To se je v glavnem kazalo v obliki zaščite »mladostne« industrije pred konkurenco cenениh angleških industrijskih blag.⁴ Vloga državne intervencije je bila še bolj očitna pri zamudnikih Vzhodne Evrope kot sta bili Poljska in Rusija.⁵ Vendar je v XIX. stoletju le na Japonskem korakala država čez preproste intervencije v akumulacijo zasebnega kapitala in je sama prevzela organizacijo industrijske produkcije po kapitalističnih smernicah. To je bila pot, ki jo je Turčija prehodila v 1930. letih. Tukaj je bil, tako kot na Japonskem, državni kapitalizem (uveljavil se je v imperialističnih deželah šele po drugi svetovni vojni) uvod k prehodu v industrijski kapitalizem. Zgodovinski red stvari je bil torej obrnjen. Državni kapitalizem kot zgodovinski produkt dolge evolucije v razvitih kapitalističnih deželah je bil predpogoj industrijskega kapitalizma v Turčiji. Redko je kombinirana na-

³ Zanimivo je omeniti različne poti, ki sta jih izbrala Egipt in Turčija v 1930. letih. Tuji kapital, ki je bil indiferenten do turških pripomb v tem obdobju, je investiral v Egiptu. Glej npr. P. Clawson »Razvoj kapitalizma v Egiptu«, *Khamsin* 9, 1981, str. 89. Razliko lahko pripišemo dejstvu, da je medtem, ko je bil Egipt še pod britansko nadvlado, Turčija doživela dolgo in grenko vojno in revolucijo —, ki je ne glede na namere novih vladarjev v deželi, odvrnila imperialistični kapital. Vendar moramo dodati, da je bil Egipt najbrž izjema, kajti dogajanje v Turčiji je veliko bolj sovpadalo s splošnim vzorcem 1930. let, ki se je na primer manifestiral v Latinski Ameriki.

⁴ Glej npr. C. von Braunmühl, »O analizi nacionalne buržoazne države znotraj konteksta svetovnega trga« v **Država in kapital** J. Holloway/S. Picciotto (urednika), London 1978, str. 171—174. Celó v Angliji je bila država izredno aktivna pri procesu prvotne akumulacije, bodisi preko nasilja do novega proletariata ali preko kolonialnega plenjenja tujih ljudstev. Glej Marxovo razpravo o prvotni akumulaciji, v prvem zvezku **Kapitala**.

⁵ Glej M. Capanella **Economia e stato in Rosa Luxemburg** (Ekonomija in država pri Rozi Luxemburg), Bari, 1977, str. 15—84. V tem kontekstu je koristna tudi Trotckijeva interpretacija specifičnega vzorca razvoja kapitalizma v Rusiji (v med drugimi) **Rezultati in pričakovanja**.

rava kapitalističnega razvoja v dvajsetem stoletju prevzela tako frapantno obliko.

Pri tem Turčija ni bila sama. Najbolj razvite latinskoameriške države kot Meksiko pod Cárdenasom, Brazilija pod Vargasom in Čile pod Ljudsko fronto so doživele enake tendence v 1930. letih.⁶ Turčija je bila le najbolj popoln in najbolj zrel izraz te splošne tendence, a ne zato, ker bi bila gospodarsko bolj razvita, temveč protislovno zato, ker je bila med njimi najmanj razvita, z zanemarljivo industrijo. Ta svetovni razvoj državnega kapitalizma v novih kapitalističnih deželah dvajsetega stoletja je rezultat stopnje, do katere so se že razvile produktivne sile v razvitem kapitalizmu. Konkurenca imperialističnega kapitala je preprosto preprečila počasni razvoj kapitalistične industrije v zaostalih deželah. Prehod v kapitalizem zato zahteva izgradnjo modernega tovarniškega sistema s preskokom vmesnih etap. Ker je bila nastajajoča buržoazija nesposobna zagotoviti potrebno koncentracijo kapitala, je morala vskočiti država, da bi utrdila temelje industrijskega kapitalizma.

Proti dominaciji industrijskega kapitala

Osnova za zasebno industrijsko akumulacijo v Turčiji je bila torej postavljena v 1930. letih. Toda minilo je še eno desetletje, preden se je trgovski kapital množično usmeril v industrijo in še eno desetletje, preden je lahko postal dominantna sila v vladajočem bloku. V vmesnem času pa je turški kapitalizem doživel preobrat takrat, ko je na koncu svetovne vojne in leta 1960 poljedelstvo dobilo prednost v usmeritvi državne ekonomske politike in dejansko postalo vodilni sektor gospodarstva, vse do sredine petdesetih let.

Kot pri preobratu državnega kapitalizma v tridesetih letih, je bila tudi zdaj nova smer odgovor na spremembe, ki so se pojavile v kapitalističnem svetovnem gospodarstvu takoj po vojni. Svetovni kapitalistični sistem, ki je doživel skrčenje in fragmentacijo svetovnega trga med Veliko depresijo in pogubne učinke vojne na evropsko gospodarstvo, je končno pripravljajal teren za novo obdobje trajne akumulacije (kar smo kasneje poznali kot »povojni boom«). Kljub precejšnji 15-letni industrijski rasti, v mnogih zaostalih deželah, se je imperializem nagibal k vzpostavitvi mednarodne delitve dela tako, kot v obdobju pred Veliko depresijo. Dodatni faktor, ki je vplival na Turčijo v isti smeri, je bil poskus, da bi Evropo rekonstruirali pod ameriško hegemonijo. Marshallov plan, napravljen v ta namen, je od Turčije izključno zahteval reorientacijo njene gospodarske politike. S tem je dal prednost poljedelski in rudninski proizvodnji. Namen je bil povečati turški kmetijski izvoz v Evropo, kjer je bilo poljedelstvo med vojno še bolj prizadeto kot industrija.⁷ Te zahteve mednarodne delitve dela so se v turški politiki konkretno izražale z nujno potrebo gospodarstva po

⁶ Druge dežele so šle isto pot po Drugi svetovni vojni. Izrazit primer je bil Naserjev Egipt.

⁷ Y. Kepenek, *Türkiye Ekonomisi* (Turška ekonomija), Ankara, 1983, str. 127; Ç Keyder, *Toplumsal Tarih Çalışmaları* (Studije o socialni zgodovini), Ankara, 1983, str. 240; Z. Y. Hershlag, *Turčija: Izziv rasti*, druga izdaja, Leiden, 1968, str. 150.

tuji pomoči. Potem, ko je turška vlada preko Trumanove doktrine, leta 1947, že padla pod ameriško hegemonijo, se ni dosti obotavljala pri prilagajanju novi konjunkturi.

Ta lahkotna ponovna prilagoditev je bila tudi produkt omejitev državnega kapitalizma tridesetih let XX. stoletja. Medtem, ko je množično investiranje izčrpalo državni dohodek, so premožni razredi in še posebej zemljiški posestniki plačevali nizke davke. Zaradi tega je državna investicijska aktivnost prav kmalu zašla v finančne težave. To je bil glavni razlog, da so veliko bolj počasi kot prvega, izvedli Drugi plan 1938 in to le na račun inflacijskega financiranja. Po vojni sta obstojali le dve alternativi. Vrnitev k primatu zasebnega kapitala in zato **trenutno** stran od industrije, oziroma napad na premožne razrede. Druga alternativa seveda ni prišla v poštev zaradi razredne narave kemalističnega režima.

Med vojno je prišlo tudi do pomembnih sprememb pri razporeditvi razrednih sil znotraj turške družbe, sprememb, ki so zelo pomagale novi usmeritvi. Zaporedne vlade vladajoče Republikanske ljudske stranke so odtujile velike zemljeposestnike in kmečko buržoazijo s politiko, ki je ob dodatnih učinkih nadlog v vojnem času zelo škodovala poljedelskemu sektorju. Mestna trgovska buržoazija je vse od zametka takomenovanega »etatizma« prišla tudi v vse večji konflikt z Republikansko ljudsko stranko. Nesoglasje okoli Zakona o zemljiški reformi, ki je bila sama po sebi po mednarodnih standardih povsem neškodljiva, je bilo takoj razlog za razcepitev znotraj Republikanske ljudske stranke. Demokratska stranka, ustanovljena na osnovi te razcepljenosti, je kmalu začela predstavljati zvezo kmečke buržoazije in velikih zemljeposestnikov z mestno trgovsko buržoazijo. Ta zveza, ki se je hranila z nezadovoljstvom kmečkih množic in delov mestnega proletariata, je prišla na oblast leta 1950 in je vladala deželi deset let.

Obdobje takoj po vojni predstavlja torej dvakratni prelom v turški zgodovini. Po eni strani se je zlomil vladni blok, ki je bil na čelu države vse od 1920. let, in odprl prostor novi razredni zvezi, v kateri sta bili kmečka in trgovska buržoazija prvič prevladujoči sili. Stara buržoazna koalicija, ustanovljena pod železno pestjo Kemala Atatürka, je bila razbita. Republikansko ljudsko stranko, ki je predstavljala določen način buržoazne dominacije v skladu z ekskluzivno naravo kemalistične revolucije, so zavrgli kot prazno lupino. Vzporedno z njo pa tudi tiste politične sile, ki so predstavljale odvisnost buržoazije od birokratskih slojev in struktur v političnem vodstvu turškega kapitalizma. Po drugi strani, je ta razkol v političnem zastopstvu buržoazije, skupaj z različnimi mednarodnimi faktorji, (kot je bil padec fašizma in ustanovitev Združenih narodov) pripravil teren za **skrbno pripravljen prehod** k dvostrankarskemu parlamentarnemu sistemu, ki pa je pikolovsko izključeval samoorganiziranost delavskega razreda.

In prav ta nova razredna opredelitev je pripomogla k prilagoditvi Turčije zahtevam povojnega reda. Vendar se je, v nasprotju s kemalistično mitologijo, proces prilagajanja začel precej prej, preden je Demokratska stranka prevzela oblast. Vsak posamezni element novega ekonomskega programa je Republikanska ljudska stranka pod pritiskom novega ravnotežja med mednarodnimi in notranjimi razrednimi silami, začela uveljavljati med letoma 1946 in 1948. Nova usmeritev je temeljila na menjajočih se prioritetah od državnega sektorja do zasebnega kapitala,

od industrije do poljedelstva (do transportne infrastrukture, ki naj bi olajšala komercializacijo poljedelskih produktov), od zaščite do liberalizacije zunanje trgovine. Vključevala je tudi bolj blagi odnos do tujega kapitala. Za vzpodbudo je Republikanska ljudska stranka leta 1947 podvzela več administrativnih in zakonodajnih korakov; leta 1951 je to storila tudi Demokratska stranka; višek pa sta bila Zakon za vzpodbujanje tujega kapitala in Naftni zakon iz leta 1954, ki so ju pripravili ameriški »strokovnjaki«. Zato, z izjemo zamisli o planiranju, katere se je Republikanska ljudska stranka še vedno oklepala, Demokratska stranka na oblasti ni storila drugega, kot da je še naprej poglobila usmeritev, ki je veljala do leta 1950. Toda na nekem zelo značilnem področju Demokratska stranka ni prelomila s politiko 1930. let: čeprav je, preden je prišla na oblast, obljubila, da bo skrčila ali celo likvidirala državni produktivni sektor (program prve vlade Demokratske stranke je grajal prejšnje vlade, češ, da so ustvarile »intervencionalistično, kapitalistično (!), birokratsko in monopolno« državo)⁸ je ne le obdržala stara državna podjetja, temveč dejansko razširila državni sektor na dvakrat več, kot ga je dobila! To kričeje protislovje politike Demokratske stranke je dodaten dokaz za absolutno potrebo po velikem državnem kapitalističnem sektorju za razvoj kapitalizma v dvajsetem stoletju.

V zgodnjih letih povojnega booma in visokih cen poljedelskih izdelkov na svetovnem trgu je šla Turčija skozi kratko obdobje hitre rasti, še posebej v poljedelstvu v zgodnjih 1950. letih. Toda ta proces hitre ekspanzije blagovne produkcije in kapitalizma je hitro dosegel svojo mejo. S končano korejsko vojno in z oživitvijo evropskega poljedelstva so začele upadati poljedelske cene in Turčija se je kmalu znašla v zunanjetrgovinskem primanjkljaju, na katerega je vlada Demokratske stranke reagirala z ukrepi obnovljene uvozne kontrole. V zvezi s tem se je pojavilo glavno protislovje, protislovje, ki bi lahko spodkopalo temelje moči Demokratske stranke.

Kljub relativni ekspanziji zasebne moderne industrije v letih 1930 in med vojno je bil prevladujoči značaj mestne buržoazije v obdobju takoj po vojni še vedno trgovski. Z nekaj izjemami so celo tisti kapitalisti, ki so se vključili v industrijsko produkcijo, imeli trgovino, zunanjo ali notranjo, za svojo glavno aktivnost.⁹ Od tod podrejena vloga, ki jo je igralo industrijsko krilo buržoazije, v zvezi, ki je sestavljala Demokratsko stranko. Toda v petdesetih letih in še posebej v obdobju, ki je sledilo zunanjetrgovinskemu primanjkljaju, kar je avtomatično sprožilo zaščito, se je trgovski kapital, še posebej v Istanbulu, v množičnem obsegu obrnil k industriji. Ta industrija se je predvsem koncentrirala na montažne procese v tistih vejah, kjer bi lahko pričakovali, da bi notranja produkcija nadomestila uvoz. To pa je bilo tudi obdobje, ko se je oblikovala nova **neodvisna** industrijska frakcija buržoazije. Ta razredna frakcija je globoko zaznamovala nadaljno zgodovino Turčije.

Kljub vzponu industrijskega kapitala se je Demokratska stranka, takšna kot je bila po svojem izvoru, s kmečko buržoazijo, ki je prevladovala na krmilu stranke in z volilci med kmečkimi množicami, trdovratno oprijemala svoje stare formule absolutne prednosti poljedelstva pred

⁸ *Ibid.*, str. 138.

⁹ Y. S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923—1950* (Ekonomska zgodovina republikanskega obdobja), Ankara, 1982, str. 424.

industrijo. V kombinaciji s splošnim upočasnjevanjem v ekonomski aktivnosti, ki je bila sama tudi povezana s stabilizacijskim programom, sprejetim ob devalvaciji leta 1958, je ta politika zadala industriji hud udarec. Od 1956. leta dalje so izredno upadle zasebne investicije v industrijo.¹⁰

Prihajajoča ločitev nove, toda dobro organizirane industrijske veje buržoazije iz razredne zveze, ki jo je predstavljala Demokratska stranka, je prišla do izraza pri razcepu znotraj stranke. Stranska veja, majhna stranka se je kmalu pridružila vrstam Republikanske ljudske stranke. Tako se je okoli Republikanske ljudske stranke oblikovala nova koalicija z različnimi mestnimi sloji in družbenimi silami, ki so bili nezadovoljni z različnimi vidiki upravljanja Demokratske stranke in prvenstveno z njeno neusmiljeno samovoljnostjo, ki se je najbolj nazorno, a ne edino, kazala v njenem zagrizenem antikomunizmu. Vendar je novo zvezo prizadela prirojena napaka; tu je bila mestna koalicija, ki jo je vodila industrijska buržoazija, ki je zajemala nezadovoljno mestno drobno buržoazijo, intelektualce, študente in vse več delavskega razreda. Skušala je izpodriniti stranko s kmečkimi temelji, stranko, ki je bila na oblasti v deželi, kjer so bili v veliki večini prebivalstva mali kmetje. Mestna koalicija je imela podporo mednarodnega kapitala, (le-ta pa je postajal vse bolj nezadovoljen z opustošenjem, ki ga je v gospodarstvu povzročilo vodstvo Demokratske stranke) in je bila močnejša v vseh pogledih, razen v enem: ni mogla dobiti volilne večine. Vendar ima moderna mestna politika na voljo druga sredstva. Ena komponenta mestne koalicije je prekoračila meje, ki jih je postavilo vodstvo. Velike študentske demonstracije v zgodnjih 1960. letih so prepričale vojaštvo, ki je v svojih vrstah že ustanovilo številne hunte, da je zadalo končni udarec Demokratski stranki na oblasti.

Udar, 27. maja 1960, v katerem je posredovala cela vrsta družbenih sil je bil, ker so odpovedala druga sredstva, torej učinkovita rešitev protislovja med industrijsko buržoazijo in drugimi doslej dominantnimi frakcijami tega razreda. Ta posredovanja, kot bomo videli, niso bila brez vpliva na tok nadaljnje zgodovine. Udar je odprl tudi pot k vzponu dominacije industrijske buržoazije. Ta razred je s pomočjo različnih zvez ostal na oblasti vse do danes. Spet, kot bomo videli, oblika njenega vzpona k dominaciji ni ostala brez vpliva na nadaljnje dogodke; tako, kot v primeru ustanovitve republike, so tudi tukaj, na odraslem organizmu rojstna znamenja ostala enaka. Končno je bil okvir ekonomske politike in političnega režima, ki je bil postavljen takoj po udaru, pač določen protislovni način adaptacije politične superstrukture na zahteve, nove faze akumulacije kapitala v Turčiji. O tem prvenstveno planskem režimu z različnimi političnimi, pravnimi in ideološkimi aspekti in s svojimi ekonomskimi institucijami bom odslej govoril kot o »post 1960 sistemu.«

Preden preidem na analizo tega sistema in nove faze akumulacije kot njenega temelja, bi rad usmeril pozornost k skoraj univerzalni interpretaciji udara leta 1960, kot preprosti reakciji »vojaške in civilne birokracije« na njeno izgubo ekonomskega, družbenega in političnega statusa po letu 1950. Ta površinska označitev udara leta 1960 ne le abstrahira razredni boj, temveč tudi izkrivlja položaj industrijske buržoazije

¹⁰ Kepenek, *op. cit.*, str. 155.

v zvezi s to prvo vojaško intervencijo zadnjih treh desetletij. Predpostavlja namreč protislovje med armado in celotno buržoazijo. Posledice so resne: vloga in mesto industrijske buržoazije v nadaljnjih vojaških intervencijah sta pri tem hkrati mistificirana in zakrita. Bistveno je torej razumeti, da med armado in industrijskim krilom buržoazije leta 1960 ni bilo protislovja temveč enotnost namena.

Način akumulacije, ki je temeljila na notranjem trgu

Poskusi imperialističnih vlad takoj po Drugi svetovni vojni, da bi rehabilitirale mednarodno delitev dela na takšno kot je bila pred začetkom Velike depresije, so bili popolnoma uspešni le v novo osvobojenih kolonijah Afrike in Azije in v nekaterih deželah Latinske Amerike. V primeru dežel, kot so Brazilija, Argentina, Meksiko in Čile v Latinski Ameriki, Turčija in deloma Iran na Bližnjem Vzhodu, Indija, Južna Koreja itd., ki so doživele določeno industrializacijo med fragmentacijo svetovnega trga v obdobju 1929—1945, je povojni boom predstavljal nov vzorec integracije s svetovno ekonomijo. To je bilo povezano z nadaljnjim razvojem določenega specifičnega načina akumulacije kapitala znotraj teh dežel. Ta način akumulacije, ki je na splošno znan kot »industrializacija uvozne substitucije«, bom obravnaval kot »način akumulacije na temeljih notranjega trga« in to iz razlogov za katere ni potrebno, da nas tu zadržujejo.¹¹ Proces, ki ga je Turčija doživljala med sredino petdesetih let in 1980 zelo ustreza temu splošnemu vzorcu z določenimi specifičnostmi, ki jih bom imel priložnost omeniti. Osnova tega načina akumulacije, ki je že določen stadij v razvoju kapitalističnega načina produkcije v zaostalih deželah, leži v koncentraciji kapitala, tako tujega, kot domačega, v tistih vejah družbene produkcije, ki pošilja blago na domači trg. Razlog je lahko ugotoviti: za novo oplemeniteni industrijski kapital teh dežel je v začetku njegovega razvoja izključena konkurenca na svetovnem trgu z visoko koncentriranim in centraliziranim imperialističnim kapitalom. Domači trg je precej lažje igrišče ne le zato, ker je trg blizu produkcijskih mest in zaradi lažjega pretoka informacij, temveč tudi zato, ker lahko država domači kapital veliko bolj zaščiti kot na svetovnem trgu.

V primeru Turčije, kot tudi v nekaterih drugih deželah, je bil ta način akumulacije dejansko dediščina državno kapitalistične faze, ki je tudi sama, z nekaj izjemami, temeljila na produkciji potrošniškega blaga za domači trg. V tem smislu, ne glede na medvladje obdobja takoj po vojni, je imel turški kapital več kot pol stoletja precej stabilno pot razvoja, ki je peljala iz zgodnjih tridesetih let v pozna sedemdeseta leta. Vendar so med državno kapitalistično fazo in kasnejšim obdobjem obstojale velike razlike. Prvič je imel zasebni kapital očitno prednost pred državnim sektorjem, če ne v absolutnem kvantitativnem smislu, pa vsaj relativno. Če pa govorimo v kvalitativnem smislu, se je uveljav-

¹¹ O tem obstoja veliko ekonomske literature. Za uporabno Marxovo oceno v angleščini glej A. Lipietz, »Proti globalnemu fordizmu« *New Left Review*, 132, april—marec, 1982. Glej tudi P. Tissier »L'industrialisation dans huit pays asiatiques depuis la fin de la seconde guerre mondiale« (Industrializacija v osmih deželah Azije, od konca druge svetovne vojne), *Critiques de l'Economie Politique*, 14, nove serije, januar—marec 1981.

ljal med prioritetai ekonomske politike. Drugič, pa se je spremenila sektorska sestava industrijske produkcije; od prvotnega potrošniškega blaga iz tridesetih let se je produkcija postopoma razširjala na potrošniško trajno blago in na transportno opremo, farmacevtske in druge kemijske izdelke, rafiniranje nafte itd. Delež hrane, pijače in tekstila (dveh sektorjev, ki se navadno razvijajo v začetnem stadiju industrializacije) v celotni proizvodnji je padel s 57 odstotkov iz leta 1960, na 30 odstotkov leta 1979, na najnižji tovrstni delež med islamskimi deželami Bližnjega Vzhoda.¹² V procesu se je država vse bolj in bolj obračala k infrastrukturnim investicijam in k tisti industriji, ki proizvaja elemente široke porabe konstantnega kapitala (splošno znanih kot »vmesno blago«), kot so železo in jeklo, aluminij, naftni izdelki, papir in papirna kaša itd., kjer zasebni kapital zaradi velike organske sestave kapitala in dolgih obdobjih dozorevanja ni mogel in ne bi mogel investirati. Tu je, spet na drugačnem nivoju, prišla do izraza potreba po državni produkcijski aktivnosti, ki naj bi se edina lahko kosala z visoko stopnjo razvoja produkcijskih sil v svetu. Nazorni prikaz tega položaja je dejstvo, da je povprečni obseg produkcije v državnem sektorju devetkrat višji kot v **modernem** zasebnem sektorju.¹³ Končno, povezava s svetovno ekonomijo, se je med obema vojnama precej spremenila. Glede na državno kapitalistično fazo je bila industrijska struktura zadnjega obdobja veliko bolj odvisna od tujih inputov (ker je večina produkcije potrošniških trajnih dobrin in transportne opreme redko prekoračila nivo preprostih montažnih procesov), tu je prišlo do večjega, čeprav ne množičnega, dotoka tujega produkcijskega kapitala (o katerem več kasneje) in gospodarstvo je postalo veliko bolj odvisno od tujega denarnega kapitala (krediti itd.). To je bil seveda rezultat radikalno različne narave vladajoče konjunktore na kapitalističnem svetovnem trgu.

Šestdeseta in sedemdeseta leta so bila obdobje hitre akumulacije kapitala v Turčiji. Celotna stopnja rasti gospodarstva, ki je bila v obdobju 1926—1939 približno 5,6 % in je zaradi vojne padla na 0,7 % med 1939 in 1950,¹⁴ se je v petdesetih letih znova dvignila na 5—6 %, čeprav je bilo to obdobje še posebej nestabilno, iz leta v leto z velikimi deviacijami.¹⁵ V šestdesetih in sedemdesetih letih (do začetka krize 1977) se je stopnja rasti gibala med 6 in 7 odstotki. Rast industrijskega sektorja je bila večja, gibala se je med 9 in 11 odstotki.¹⁶ Med 1938 in 1953 je poljedelstvo prispevalo približno polovico BNP (bruto nacionalnega produkta) medtem, ko je delež industrije okoli 12 odstotkov. Med 1953 in 1959 je bilo že čutiti obrat: poljedelstvo je padlo na 45 odstotkov, medtem, ko se je industrija povzpela na 16 odstotkov. Sprememba je bila resnično dramatična v šestdesetih in sedemdesetih letih: v letu 1977 je industrija že prehitela poljedelstvo z deležem 24 odstotkov, medtem, ko je poljedelstvo padlo na polovico svojega deleža izpred dveh desetletij: na komaj 22 odstotkov.¹⁷ Eden rezultatov hitre akumulacije kapitala je bila koncentracija in vzporedna centralizacija kapitala.

¹² F. Yâgci »Turška proizvodna industrija: Splošna ocena«, 1981, Neobjavljen rokopis, tabela 2, str. 5 in I. El-Zaim, »Industrijski vzorci islamskih dežel«, Neobjavljen rokopis, str. 18.

¹³ Yâgci, **op. cit.**, str. 4.

¹⁴ Tezel, **op. cit.**, str. 100.

¹⁵ Kepenek, **op. cit.**, str. 175.

¹⁶ **Ibid.**, str. 353.

¹⁷ **Ibid** in Hershlag, **op. cit.**, str. 167.

Čeprav v turškem gospodarstvu še vedno prevladuje veliko število majhnih podjetij, je, kar zadeva produkcijo in zaposlovanje, odločujoči sektor postala zelo obsežna moderna industrija. Že v letu 1970 je moderna industrija producirala 88 odstotkov dodane vrednosti (kar je zelo grob pokazatelj novo producirane vrednosti) in zaposlovala 61 odstotkov vseh delavcev v industriji. V 1970. in 1980. letih so veliki monopoli kontrolirali večino trgov in velike delniške družbe — konglomerate, ki so bili aktivni v mnogih vejah industrije, trgovine, bančništva itd. in so imeli nesorazmerni vpliv na gospodarsko (in politično) življenje.

Ta hitra akumulacija kapitala je bila neločljivo vključena v splošno ekspanzijo kapitalistične svetovne ekonomije in je na noben način ni moč pripisati domnevemu uspehu gospodarske politike, ki so jo izvajale vlade, na oblasti v tem obdobju. Ta politika, če jo pogledamo v primerjalni luči, je bila povsem standardna. Njeni glavni elementi so bili: velika stopnja zaščite notranjega trga pred mednarodno konkurenco z istočasno uporabo cenikov in kvantitativnih restrikcij;¹⁸ fiksni menjalni tečaj, s katerim je bila nacionalna valuta na splošno stalno precenjena glede na njeno tržno vrednost (država je določila nižje obrestne mere, ki so industrijskemu kapitalu preskrbele finančne sklade z manjšimi stroški), zelo velike državne investicije; veliko državnih subvencij za elemente tako variabilnega kot konstantnega kapitala; in velika odvisnost od tujega denarnega kapitala (kredit itd.). Obstojal pa je tudi specifični vidik turške situacije, o katerem bi bilo treba povedati nekaj besed. To je bilo planiranje.

Državno plansko organizacijo, ki je bila kombiniran rezultat izkušnje iz tridesetih let, ter zahtev industrijske buržoazije in mednarodnih finančnih organizacij v petdesetih letih za ureditev zmede v ekonomski politiki (vodila jo je Demokratska stranka), so postavili takoj po udaru 1960. Kontrola naslednjih vlad naj bi pripravila štiri petletne plane v obdobju 1963—1983, od katerih so četrtega zavrgli v nemirnem času ekonomske krize, ki se je pojavila leta 1977. Ti plani so imeli večje cilje kot takoimenovani »industrializacijski plani« 30. let, ker se niso omejevali na industrijski sektor, temveč so zajemali celotno vrsto gospodarskih in družbenih aktivnosti. Turško planiranje seveda v sebi ne nosi nobene podobnosti s socialističnim planiranjem, v kontekstu podružbljenih produkcijskih sredstev, kajti, lepo rečeno, so bili plani »imperativni« le za javni sektor, a »indikativni«, za zasebni sektor. Poleg tega se je oblast pri planiranju že od vsega začetka odločila za veliko odvisnost od cenovnega mehanizma in nakazovala, da so plani le drugorazredna opora proti neuspehom zakona vrednosti. Pri takšni usmeritvi ni bilo prav nič presenetljivo, da plani dejansko niso vodili ekonomije, temveč so bili, nasprotno od nje, vodeni.¹⁹ Najbolj nazorni dokaz tega dejstva je, da je vsak nadaljnji plan urejal distribucijo investicij po sek-

¹⁸ Čeprav zaščita v Turčiji na noben način ni bila tako pretirana, kot so jo hoteli prikazati kasnejši neo-liberalci. Preprosta primerjava bo pokazala, da je bila zaščita povsod drugod izredno podobna. V Braziliji so nominalno zaščito v sredi 60. let, torej pred naskokom neo-liberalcev, ocenili na 99 odstotkov. (Glej B. Balassa »Spodbudna politika v Braziliji«, *World Development*, zvezek 7, 1979, str. 1025.) Ocena povprečnih tarif v Turčiji kaže, da so se nominalne tarife gibale med 30 in 60 odstotki, toda z različnimi dodatnimi obremenitvami je nominalna zaščita dosegla 100 odstotkov. (Glej Yâgci, *op. cit.*, str. 16.)

¹⁹ Y. Kûçûk, *Planlama, Kalkınma ve Türkiye* (Planiranje, razvoj in Turčija), Istanbul, 1971, str. 256—61 in Kepenek, *op. cit.*, str. 300.

torjih tako, da bi uskladal že realizirane stopnje investicij predhodnega obdobja.²⁰ Zato številni neuspehi planiranja (kot je ogromen porast zadolženosti v tujini ob koncu prvih treh planov, čeprav je bil eden temeljnih ciljev teh planov ostreti se odvisnosti od tujih virov) niso nič drugega, kot posredni izraz protislovij kapitalističnega gospodarstva.

Ovire za akumulacijo kapitala

V vsem obdobju velike rasti, ko se je razbohotil industrijski kapital, je akumulacija kapitala postopoma naletela na vse več določenih ovir. Te ovire so se prvič pokazale v poznih šestdesetih letih in so bile vse bolj nepremostljive, še posebej v času velike krize akumulacije kapitala v poznih 1970. letih. Preden gremo na konkretno analizo razvoja akumulacije kapitala in razrednih bojev v obdobju 1960—80, se bom v tem delu dotaknil različnih protislovij procesa akumulacije, ki so zanetili boje tega obdobja.

Sistem po letu 1960

Ta sistem je bil produkt zelo specifične konjunktore razrednih bojev. Njegov izvor lahko poiščemo, kot smo videli, v boju neke mestne koalicije, ki ga je vodila nastajajoča industrijska buržoazija, da bi nadvladala kmečko večino, ki je tedaj predstavljala Demokratsko stranko. Izven planiranja, ki je izražalo dominacijo industrijske frakcije buržoazije v ekonomski politiki, je imel sistem svoje temelje v ustavi iz leta 1961 in v zakonodaji iz leta 1963, ki je obravnavala delovne odnose. Specifični vidik političnega režima, postavljen z ustavo leta 1961, je bil poskus, da bi omejili moč kmečke večine v parlamentu in vlade, ki je iz nje izhajala, s pomočjo različne kontrole in protiutežmi kot so: Ustavno sodišče, ki je predstavljalo glede na prejšnje ustave inovacijo, visoko Upravno sodišče z razširjenimi pravicami, administrativna avtonomija univerz, ter državnega radia in televizije. Ustava je tudi zajamčila precej naprednih političnih in civilnih svoboščin in pravic. Vsebovala je direktivo za prihodnje vlade, ki naj bi izvedle zemljiško reformo. Končno in najbolj pomembno pa je to, da je konstitucionalizirala pravice za ustanavljanje sindikatov, za sodelovanje v kolektivnih pogajanjih in za stavkanje. Te pravice je konkretizirala zakonodaja leta 1963. Vse to pa nas ne sme zavesti, češ, da je Turčija čez noč prišla do polnopravnega meščanskega demokratičnega režima. Kot produkt političnega dogajanja, ki ga je nadziralo vojaštvo, je ustava iz leta 1961 morala nositi svoj pečat. Številni vidiki ustave in še posebej razširjene pravice, ki jih je imela Nacionalna varnostna uprava (ne smemo je zajemati z Nacionalnim varnostnim svetom vojaške hunte iz leta 1980), organ, ki je bil sestavljen iz visokega vojaškega štaba in nekaterih članov vlade, so dali vojaštvu resnično oblast nad samo vlado. Poleg omejitev v sami ustavi je vojaška senca stalno visela nad političnim življenjem, bodisi v obliki več neuspešnih udarov v zgodnjih 1960. letih ali z ustanovitvijo upornih vojaških komitejev, ki so vključevali člane glavnega štaba. In tudi vsi trije predsedniki iz obdobja 1960—80, vsi bivši generali, so res delovali kot

²⁰ Ibid.

trojanski konj vojaštva znotraj civilnih institucij. Končno pa sta tudi musolinijevsko obarvan Kazenski zakonik in prodorna antikomunistična ideološka atmosfera delovali kot Damoklejev meč nad politično samoorganizacijo delavskega razreda. Kljub vsem tem senčnim stranem pa je bil sistem po 1960 okvir najbolj demokratičnega obdobja v zgodovini republike. Zaslugo za to gre pripisati le enemu dejstvu **velikanskega** pomena: množičnemu vstopu delavskega razreda in drugih delavskih slojev na politično sceno, prvič v turški zgodovini.

Delavski razred je bil pod Kemalistično vladavino pod stalno represijo. Izkazalo se je, da Demokratska stranka, kljub svoji demagoški retoriki iz časa, preden se je povzpela na oblast, ni bila nič boljša; v letu, ki je sledilo volitvam 1950, so masovne aretacije voditeljev in pristašev levega krila razpršile iluzije levičarskih sekcij o »liberalni« naravi te stranke. Tako je delavski razred vstopil v obdobje, po letu 1960, politično pasiven, organiziran le kot sindikalna struktura, tesno povezana z državo in ni imela nobene pravice do stavke. Vendar je stanje, da je predstavljal del mestne koalicije kot pasivni podporni razred, skupaj z vplivom liberalnih idej, ki so v poznih 1950. letih krožile v krogih drobne buržoazije, pripomoglo k ustanovitvi ugodnega legalnega okvira za aktivnost delavskega razreda.

Toda legalni okvir je bil, če ga primerjamo z resnično mobilizacijo delavskega razreda, drugotnega pomena. V desetletju 1960. let je bila vidna postopna tendenca delavskega razreda, da bi postal organizacijsko, politično in ideološko neodvisen tako od meščanskih strank kot od države. Ni potrebno, da se tukaj spuščamo v podrobnosti tega procesa.²¹ Dovolj naj bo, če povemo, da so to povečanja moči in borbenosti, ki ga je spremljala radikalizacija študentskega gibanja in delov kmečkega prebivalstva, kronale na pol spontane demonstracije junija leta 1970, ko je okoli 100 000 delavcev protestiralo proti načrtom, da bi omejili sindikalne svoboščine. Ta dogodek je predstavljal razpotje odločilnega pomena v zgodovini razrednih bojov v Turčiji. Predstavljal je učinkovit vstop delavskega razreda na prizorišče in pokazal buržoaziji (in armadi), da je ta razred odslej glavni antagonist, s katerim se mora boriti.

Ta nova moč delavskega razreda je v očeh buržoazije postajala vse večje in večje breme za akumulacijo kapitala. Stavke so bile vse številnejše in vse ostrejšje, postavljali so nove zahteve in realne mezde so se povečevale. Rzutlat teh dogodkov, ob zmanjšani super eksploataciji, je bila tudi manjša konkurenčnost turškega kapitala na svetovnem trgu, kajti nizke mezde so bile predpogoj za konkurenčnost šibkega in tehnološko zaostalega kapitala polindustrializiranih dežel. To je skupaj z drugimi faktorji preprečilo rast industrijskega izvoza, kar je, kot bomo spoznali, imelo pomembne posledice. Drugi rezultat teh dogodkov je dejstvo, da je borbeni delavski razred zavračal tuji kapital, ki je zahteval ubogljivo delovno silo, nizke mezde in politično stabilno ureditev, da je lahko v deželi množično investiral.

Tu je nastopila še nepričakovana posledica sistema po letu 1960, zgodovinska naloga, ki naj bi utrdila dominacijo industrijske buržoazije nad

²¹ Za analizo delavskega gibanja v Turčiji in kurdske levice glej članek M. Saláha v izdaji **Khamsin** in A. Samim »Tragedija turške levice«, **New Left Review**, 126, marec—april 1981.

kmečko večino. Nova situacija je narekovala zadušitev mobilizacije delavskega razreda, delov kmečkega prebivalstva in različnih drugih socialnih slojev. Političnemu življenju pa naj bi nataknili nov prisilni jopič diktature. To je bila natančno eno od nalog vojaške intervencije 1971—73, kateri se je, kljub dopolnjevanju mnogih členov ustave in druge zakonodaje, popolnoma ponesrečil poskus, da bi uničila vzpon gibanja delavskega razreda. To gibanje je doživelo ponovni vzpon v letih 1970 (kar mimogrede kaže, da v sistemu po 1960 ni vladal legalni, temveč politični red stvari). Oživitev množične aktivnosti proletariata je buržoaziji dokončno dokazala, da je bila delna ureditev političnega okvira nezadostna in, da je treba v interesu akumulacije kapitala zavreči celoten sistem po letu 1960. Ta zavest je bila odločilna za udar leta 1980 in njegove posledice.

Problem kmečkih zvez

Omejitve kemalistične revolucije se nikjer niso bolj izražale, kot na področju poljedelskih lastniških odnosov. Videli smo že, da je kemalistična država že od začetka temeljila na zvezi z zemljeposestniškimi razredi. To je izključevalo agrarno revolucijo in ohranilo nedotaknjeno strukturo lastniških odnosov: množico malih kmetov, nekaj modernih farm, ki so bile organizirane na kapitalistični način, razširjeno odsotno lastništvo in končno skoraj fevdalne odnose v kurških regijah na vzhodu in jugovzhodu. Rezultat se je kazal v zelo neenakem razvoju v poljedelstvu; kljub določenem splošnem razvoju so se resnično približali modernemu poljedelstvu, le na zahodu in jugu, medtem, ko so Kurdistan in večina osrednjih dežel ostali gospodarsko in družbeno precej zaostali. Posledica tega, kljub temu, da so na Turčijo na splošno gledali kot na eno izmed redkih dežel na svetu, ki se lahko sama prehranjuje, je bila, da potencial v poljedelski produkciji še zdaleč ni bil polno izkoriščen in, da je bilo povečanje produktivnosti poljedelskih delavcev na sploh zelo majhno. To je neugodno vplivalo na industrijsko akumulacijo, zato, ker je bil poljedelski izvoz precej manjši kot pa bi potencialno lahko bil, ker so višali cene živilom in tako povečevali vrednost delovne sile, ker so notranji trg zoževali bolj kot bi bilo potrebno itd. Zato je bil nizek poljedelski presežek eden od bistvenih slabosti turškega kapitalizma. Iz tega razloga je vprašanje »zemljiške reforme« vzbudilo turško buržoazijo vse od sredine tridesetih let. Toda naslednji poskusi (v letu 1945, po udaru leta 1960, med vojaško intervencijo 1971—73 itd.) niso prinesli nobenih bistvenih rezultatov. Za te neuspehe sta dva temeljna razloga. Prvič je bila (tako kot v drugih deželah, kjer se je kapitalizem zapoznalo razvil), turška trgovska buržoazija že prirojeno zvezana s kmečko lastnino: trgovec je bil često tudi zemljiški gospod. In drugič je bila tudi za ostale frakcije buržoazije zaradi občutka ogroženosti od podrejenih razredov, zveza z velikimi zemljeposestniki preveč nujna stvar, da bi jo lahko spregledali. V smislu omejitev akumulacije kapitala je bila cena za industrijsko buržoazijo seveda precej visoka.

Toda tu ni šlo le za en sam problem, za nizko rast poljedelskega presežka. Enako pomembne so bile težave, s katerimi se je buržoazija srečevala pri prenosu obstoječega poljedelskega presežka v industrijski sektor. Tu so se pojavili problemi, ker je obstojal do-

datni faktor skupnih interesov med različnimi kmečkimi razredi. Če pustimo ob strani kmečki proletariat, ki je rasel skozi desetletja in polproletariat ter revne kmete, so drugi razredi in razredne frakcije na podeželju kot so: poljedelski kapitalisti, odsotni zemljiški gospodje, skoraj fevdalno posestniški razredi Kurdistana, bogati kmetje in množica srednjih kmetov, sestavljali skupno fronto proti tistim vladam, ki so, da bi dosegle hitrejši prenos vrednosti iz poljedelstva v industrijo, uporabile dvojno orožje, tj. obdavčitev poljedelstva in manipulacijo s poljedelskimi menjalnimi razmerji na ta način, da so držale nizke podporne cene za poljedelske izdelke. Izkušnja Republi-kanske ljudske stranke, ki je poskušala uporabiti obe orožji med vojno, je dala buržoaznim strankam dragoceno lekcijo. Republikansko ljudsko stranko je kljub njenim poskusom, da bi z ukinitvijo večine vojnih davkov na poljedelstvo spet pridobila zaupanje kmečkih razredov, zrušila prav pretežno kmečka koalicija. Demokratska stranka pa je zadala zadnji udarec, ko je ukinita še vse ostale davke in do danes ni nobena civilna vlada sploh poskušala uvesti direktno obdavčitev na poljedelstvo. Odslej so si le vojaški režimi dovolili ukrepati v nasprotju z interesi kmečke večine. Zadnji skrajno skromni poskus, da bi obdavčili dohodek od poljedelstva, je izvedel vojaški režim leta 1960. Toda kaj je pomenil, lahko ocenimo iz podatka, da je od takrat direktna obdavčitev v poljedelskem sektorju ostala pod enim odstotkom dohodka v poljedelstvu.²² Menjalna razmerja pa so v poljedelstvu od 1946 dalje izgubila vsakršen stik s svetovnimi cenami in so bila takrat na splošno precej naklonjena poljedelstvu, medtem, ko so se svetovna menjalna razmerja notorično usmerila proti osnovnim surovinam v celem boom obdobju po vojni. Vse nadaljnje vlade so, da bi obdržale to posebno situacijo, stalno držale visoke podporne cene. Pomembna izjema v tem splošnem trendu je prišla na dan med vojaško intervencijo 1971—73, ko so menjalna razmerja v poljedelstvu padla zaradi nizkih podpornih cen.²³ Ironično, takrat so zrasle svetovne cene osnovnih surovin kot rezultat spekulativnega pregrevanja svetovnega gospodarstva na predvečer recesije leta 1974. To je bil, kot bomo videli, eden od razlogov za padeč tega režima. V ostalem obdobju 70. let so se koalicije različnih političnih prepričanj potegovala za naklonjenost kmečkih razredov tako, da so držale visoke podporne cene in v nekaterih letih so bile te celo ekstremno visoke. To je bil za gotovo ponoven razlog, da so ob koncu desetletja kmečke množice zelo malo sodelovale v bojih, ki so pretresali Turčijo.²⁴

Zaradi te velike slabosti do kmečkih razredov in še posebej do velikih zemljeposestnikov (velike podporne cene so disproporcionalno služile interesom proizvajalcev v velikem obsegu in so celo škodile revnemu kmetu),²⁵ se je morala industrijska buržoazija zadovoljiti z majhnim poljedelskim presežkom (ta je v glavnem prihajal z notranjim prenosom presežne vrednosti iz poljedelstva v industrijo, zahvaljujoč razlikam v organski sestavi ter tudi zaradi visokih cen industrijskega blaga, ker je bilo takrat to blago zaščiteno). Zveza buržoazije z zemljeposestni-

²² I. Bulmuş, »Türkiye'de Tarımsal Taban Fiyat Politikası ve Etkileri« (Politika poljedelskih podpornih cen v Turčiji in njene posledice), **ODTÜ Gelişme Dergisi**, posebna izdaja, 1981, str. 557.

²³ *Ibid.*, str. 556—57, tabela 3 in 4.

²⁴ Y. Küçük, **Bir Yeni Cumhuriyet İçin** (Za novo republiko), Istanbul, 1980, str. 531; Kepenek, *op. cit.*, str. 332.

²⁵ Glej Bulmuş, *op. cit.*, str. 562—64, tabele 5—7.

škimi razredi, ki je bila nujna za reprodukcijo politične dominacije buržoazije, je postavila resno oviro razširjeni reprodukciji industrijskega kapitala.

Vprašanje tujega kapitala

Ena največjih razlik med Turčijo in drugimi deželami, ki so v povojnem obdobju doživele določen kapitalistični razvoj, usmerjen na domači trg, je relativno nizka stopnja vdora tujega produktivnega kapitala. Največjo kapitalno glavnico v deželi konec leta 1979 so ocenili na 550 milijonov ameriških dolarjev.²⁶ Podatek o 228 milijonih dolarjev, ki ga običajno navajajo, pokriva le tisti del, ki je bil investiran v času Zakona za vzpodbuditev tujega kapitala iz leta 1954. Ta podatek izključuje druge zakonite oblike vdora tujega kapitala, zato nas navaja k zmotnemu podcenjevanju. Vendar, tudi ta zadnji podatek za nas ni nepomemben, kajti prav ta predstavlja večino, čeprav ne celote, tuje kapitalne glavnice, ki so jo investirali v industrijsko produkcijo (ostanek pa je bil v glavnem koncentriran v naftni industriji). V primerjavi s povprečnimi celotnimi letnimi zasebnimi investicijami, ki so v prvih 1970. letih²⁷ znašale več kot 2000 milijonov dolarjev, je ta nivo tujega neposrednega investiranja presenetljivo nizek. Res je, da poleg neposrednega investiranja obstajajo tudi drugi tipi odnosov med tujim in turškim kapitalom, takšni standardni odnosi kot so patenti, licence itd. Res je tudi, da v nekaterih ključnih sektorjih kot so avtomobilska, petrokemična in gumarska industrija, tuji kapital kot partner, turškemu močno prevladuje. Glede na izkušnje drugih dežel te specifičnosti ne moremo kar zanemariti.

Ta položaj je rezultat sovpadanja različnih faktorjev. Zgodovinsko gledano lahko začetno nenaklonjenost tujega kapitala pripišemo dejstvu, da je bila Turčija ena prvih vzhodnih, nekrščanskih dežel, ki je ustanovila neodvisno buržoazno nacionalno državo (ta je, kot smo videli, temeljila na represiji drugih narodnosti, ki so živele na Anatolski planoti). Ker še ni uporabljala prekanjenih metod neokolonializma, je bilo povsem razumljivo, da je tuji kapital gledal na to čudno deželo z nezaupanjem in to kljub stalnim zatrjevanjem in znakom dobre volje njenih voditeljev.²⁸ Sorodni faktor je bil tudi razlog, da Turčija ni bila popolnoma kolonizirana in ni imela nobenih specifičnih zgodovinskih

²⁶ *The Economist*, (»Poročilo o Turčiji«), 12 september 1981, ki ga navaja v **Novicah iz Turčije** Komite za človekove pravice in demokracijo v Turčiji, št. 11., 15. julij—30. oktober, 1981.

²⁷ Res je, da so jih konvertirali po uradnem menjalnem tečaju in so zato dokaj precenjene, a podatek kljub temu daje sliko situacije v obdobju 1972—1976. Izračun OECD (organizacije za gospodarsko sodelovanje in razvoj) — **Turčija** — OECD gospodarska poročila, Pariz, 1981, str. 56, tabela B.

²⁸ Vendar je pred nastopom Velike depresije prišlo do priliva precejšnje vsote tujega kapitala. Glej K. Boratav, **Türkiye'de Devletçilik** (Etatizem v Turčiji), Istanbul, 1974, str. 41—47; Ç. Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye 1923—1929**, Ankara, 1982, str. 89—91 (prvotno izdan v angleščini pod naslovom **Definicije periferne ekonomije: Turčija 1923—29**, Cambridge, 1981). Y. Küçük, **Türkiye Uzerine Tezler** (Teze o Turčiji), Istanbul, 1978, str. 48—59.

vezi z nobeno imperialistično deželo. Povojno obdobje bi situacijo lahko spremenilo, če ne bi nastopilo več pomembnih faktorjev. Z ene strani je geografska bližina Turčije in Sovjetske zveze (medtem, ko je rasel njen vojaški pomen za zahodne strateške cilje) plašila možne investitorje zaradi ekspanzije sovjetske vplivne cone takoj po vojni. Po drugi strani pa je Turčija v teh desetletjih doživela progresivni razvoj demokratskih oblik, kasneje pa se je močno okrepilo tudi delavsko gibanje in to ni bilo ravno tisto, kar je tuj kapital iskal v zaostalih deželah. Tretjič, pa se je Turčija od šestdesetih let dalje veliko bolj povezala s kapitalistično Evropo in še posebej z Zahodno Nemčijo kot pa z Združenimi državami Amerike.²⁹ Ker se je evropski trg zelo povečeval, evropski kapital razen britanskega (do 1970. let) ni imel takšnih tendenc kot ameriški, ki se je množično selil v tujino. Integracija je zato potekala v obliki nasprotnega odliva delovne sile iz Turčije v Zahodno Nemčijo in v druge dežele. In končno je delovala ekonomska politika, v skladu z vzorcem akumulacije, ki je temeljila na notranjem trgu, zelo nevzpodbudno; še posebej pomembno je bilo precenjevanje turške valute glede na njeno tržno vrednost, kar je avtomatično zmanjševalo kupno moč tujega denarnega kapitala v Turčiji in zato je bilo moč predvideti upadanje profitabilnosti.³⁰ Vendar pa ne smemo pozabiti, da je to dejstvo skupno vsem deželam, ki so bile v podobnem položaju.

Ta situacija je imela veliko posledic, toda glede na razpravo o ovirah za akumulacijo kapitala lahko izdvojimo dve oviri. Po eni strani je bilo zaradi relativno nizke penetracije tujega produktivnega kapitala jasno, da se bo Turčija, težje kot dežele v popolnoma drugačni situaciji, usmerila v industrijski izvoz. Tuje firme in še posebej multinacionalne imajo s svojo globalno mrežo komunikacij, svojo razvito tehniko eksploatacije in s svojo na splošno bolj razvito tehnologijo, vsaj potencialno večjo možnost izvoza na mednarodne trge. Po drugi strani pa je bil turški kapitalizem, ki so mu manjkali tuji viri v obliki neposrednega investiranja, v izredno veliki meri odvisen od priliva tujega denarnega kapitala, to je od tujih kreditov.³¹ Ta velika stopnja zadolženosti naj bi bila iskra, ki je zanetila krizo v drugi polovici sedemdesetih let.

Turška monopolna buržoazija je seveda grenko obžalovala svoje relativno prikrajšanje za možnosti združevanja z imperialističnim kapitalom. Z nagrmađenjem drugih težav je za buržoazijo postalo nujno izkoreniniti vzroke, ki so ustvarili to situacijo.

²⁹ V petdesetih letih je približno 40 odstotkov tujega produktivnega kapitala v Turčiji izviralo iz ZDA, medtem, ko je bil delež Zvezne republike Nemčije okoli 10 odstotkov. Položaj se je spremenil v letih 1960 in 1970. Konec 1980. so imele ameriške firme 11-odstotni delež, medtem, ko se je delež Zvezne republike Nemčije povečal na 33 odstotkov. Podatek za deveterico EGS je bil 62,5 odstotka, absolutna večina. (Podatke je izračunal Kepenek, *op. cit.*, str. 141 in Tabela IX. 3, str. 278.) Enak trend je bilo opaziti v zunanji trgovini.

³⁰ A. Eralp, »Türkiye'de İzlenen İthal İkameci Kalkınma Stratejisi ve Yabancı Sermaye« (Razvojna strategija uvozne substitucije in tuji kapital), **ODTU Gelişme Dergisi**, posebna izdaja, 1981.

³¹ Zelo uporabno poročilo o turških odnosih z mednarodnimi financami glej v I. C. Schick/E. Tonak »Mednarodne finance in zunanje dolžniške razsežnosti turške ekonomske krize«, **The Insurgent Sociologist**, zvezek X, št. 3, 1981.

Način akumulacije, ki temelji na notranjem trgu je bil, z izjemo nekaterih izoliranih ekonomij, kot sta Tajvan in Hong Kong, splošno potrební stadij v razvoju industrijskega kapitalizma v zaostalih deželah.³² Vendar, tako kot vsak kapitalistični razvoj, ta način akumulacije nosi vrojena protislovja, ki nastajajo v dolgih letih in nato v določenem trenutku tako silno eksplodirajo, da vržejo gospodarstvo v popolno krizo. Turški kapitalizem pri tem ni bil izjema. Tudi tam je bila akumulacija kapitala na neposreden način tudi akumulacija protislovij.

Videli smo že, da je bil način kapitalistične akumulacije, ki jo obravnavamo, pretežno koncentriran v tistih vejah industrije (bodisi v drugem oddelku v začetni fazi ali v prvem oddelku v kasnejši fazi), ki je bila namenjena notranjemu trgu. Toda notranji trg posamezne dežele, kakršnakooli je že njena populacija, je očitno nezadosten, še posebej pa za nerazvito deželo, za obseg produkcije, ki ga implicirajo moderne produktivne sile, ki so se že razvile po svetu. Zato imajo produktivne enote, ki so jih ustanovili v teh pogojih, obvezno manjši obseg produkcije, tehnološko so bolj zaostale, v primerjavi z njihovimi mednarodnimi dvojniki pa ponujajo veliko bolj restriktivne možnosti za kontrolo kapitala nad delom. V turškem primeru, na primer, primerjava med povprečnimi obsegi velikih turških zasebnih firm in »optimalnimi« mednarodnimi obsegi kaže, da je bilo razmerje 1 : 4 pri taljenju jekla, 1 : 6 pri aluminijastih ploščah, 1 : 12 pri električnih motorjih, 1 : 6 pri cementu in traktorjih in 1 : 25 pri osebnih avtomobilih.³³ Le v več vejah tekstilnega sektorja so se turški obsegi nekoliko približali mednarodnemu obsegu. Rezultat tega je bila nizka produktivnost dela, kar je pomenilo, da je imel turški kapital zelo slabo konkurenčno moč na mednarodnih trgih.

Toda vsaka kapitalistična ekonomija, kakršnakooli je že, njen način akumulacije kapitala je na določen, čeprav specifični način, nerazdružljivo povezana s kapitalistično svetovno ekonomijo. Zato je konkurenčnost na svetovnem trgu *sine qua non* neovirane reprodukcije vsake kapitalistične ekonomije. Zakon vrednosti na določeni stopnji postavlja svoja pravila vsaki nacionalni frakciji kapitala. Posredovanje države ali priliv tujega denarnega kapitala lahko omilita probleme za določen čas. Toda, če medtem ni moč zagotoviti povečanja konkurenčnosti, ki je konec koncev odvisna od produktivnosti dela, je kriza na koncu neizbežna. Ta kriza načina akumulacije, ki temelji na notranjem trgu, je specifični izraz širše resnice, da v tem obdobju imperializma, kapitalizem v eni deželi ni nič bolj sposoben za življenje kot socializem.

³² Celo tisti »primeri« izvozno vodečih ekonomij, ki jih je cenil mednarodni neo-liberalizem, kot sta na primer Južna Koreja in Brazilija, so v krajših ali daljših obdobjih šle po tej poti. Zdi se, da so specialisti Svetovne banke v zadregi ob vprašanju ali je ta faza potrebna ali ne. Medtem, ko večina med njimi povečuje neskončne zasluge tako imenovane »strategije« izvozno vodeče rasti, pa je v bolj resnih študijah, ki jih je izdala Banka, čutiti, da se počuti dolžno dopustiti, čeprav nepopolno, potrebo po drugi »strategiji« pri določenih začetni fazi industrializacije. Za primer tega zadnjega vidika glej K. Dervis (J. de Melo) S. Robinson, **Splošno ravnotežni modeli za razvojno politiko**, Washington, 1982, str. 109.

³³ Podatki iz K. Ebrí et al., **Rast in razvoj turške industrijske ekonomije**, Ankara, 1979, citirana pri Yağci, **op. cit.**, str. 14.

Lahko pa se razlikujejo konkretni načini, kako različne dežele doživljajo to grenko resnico. V primeru Turčije se je ta izražala v protislovju med nizko rastjo izvoza in hitro rastjo uvoza, ki je nastalo zaradi montažne narave produkcije. Ta je zahtevala velik uvoz surovin in polproduktov še poleg produkcijskih sredstev, ki jih navadno ni moč dobiti v sami državi, v začetnih stopnjah kapitalističnega razvoja.

V obdobju, po letu 1968 se je celotni turški izvoz povečal za 5 odstotkov na leto, toda uvoz se je v istem obdobju še naprej povečeval s 15-odstotno stopnjo rasti. Razmerje uvoz/izvoz je v celotnem gospodarstvu naraslo od 1,35 v petdesetih letih preko 1,46 v šestdesetih letih, do 2,40 v sedemdesetih letih (pomemben faktor v zadnjem obdobju je bila izredno neugodna menjava, ki jo je treba v glavnem pripisati ceni nafte).³⁴ Rezultat je bil neizogiben, velik deficit v plačilni bilanci, ki so ga omilili sekundarni faktorji.

Seveda so obstojali dodatni faktorji pri počasni rasti izvoza in še posebej industrijskega izvoza. Zelo pomemben faktor, ki ga na splošno zanemarjajo, je bila rast realnih mezd zaradi že omenjenih bojov delavskega razreda. To je turškemu kapitalu onemogočilo odstranjevati pomanjkljivosti, ki so izhajale iz nizke produktivnosti in, ki so delovale kot močno strašilo njeni usmeritvi na mednarodni trg. Sprememba v načinu akumulacije je torej temeljila na zmagi nad delavskim razredom. Drugi, že omenjeni faktorji so relativno nizka penetracija tujega produktivnega kapitala in povprečen razvoj poljedelstva. Omeniti je treba tudi vlogo splošne usmeritve ekonomske politike, ki jo navadno poudarjajo kot edini vzrok za blokado tega načina akumulacije, a omenjamo jo le kot odvisno in sekundarno spremenljivo. Ta politika, še posebej velika zaščita, precenjevanje valute glede na tržni tečaj, in finančna politika, ki je razširjala notranji trg, je podprla nadaljevanje obstoječega načina akumulacije in je zelo nevzpodbudno delovala proti usmeritvi na mednarodne trge. Ekonomska politika, ki so jo narekovale potrebe industrijskega kapitala v določeni fazi njegovega razvoja, se je v trenutku, ko so bile premagane težave, zaradi katerih je nastala, sprevrgla v številne ovire.

Razredni boji in razredne zveze

Obdobja 1960—1980 ni označevala le nesporna prevlada industrijskega kapitalizma. To je bilo tudi obdobje ekstremno hitre spremembe v združevanju razrednih sil in obdobje temeljnega prevrata na političnem prizorišču. Moj namen ni zagotoviti podrobno analizo kompleksnega procesa po katerem je hodila dežela v teh dveh desetletjih, temveč prej začrtati splošni okvir, za razumevanje razvoja razrednih bojov in razrednih zvez, ki so dosegle vrhunec v uspelem udaru, 12. septembra 1980.

Zmede v političnem življenju v tem obdobju ne moremo jasno razložiti, če ne upoštevamo konkretnih odnosov med **vsemi** različnimi razredi. Tu gre namreč za dva ključna faktorja, ki sta oblikovala razvoj politič-

³⁴ T. Bulutay, »Türkiye'nin 1950—1980 Dönemindeki İktisadî Büyümesi Üzerine Düşünceler« (Razmišljanja o ekonomski rasti Turčije v obdobju 1950—1980), **ODTU Gelişme Dergisi**, posebna izdaja, 1981.

nih bojov in zvez v tem obdobju. Prvi je močan vstop delavskega razreda na politično prizorišče. Drugi je odnos vse bolj prevladujočega elementa v vodilnem bloku, industrijske buržoazije do drugih elementov v tem bloku, še posebej do kmečkih posestniških razredov. Zgodovino teh dveh nemirnih desetletij so oblikovali napor velike industrijske buržoazije, ki je krmarila med Scilo in Karibdo teh dveh družbenih sil. Nastajanje in razpustitev razrednih zvez in koalicij, ki so sledile, je dalo vsaki fazi procesa posebni odtenek. Videli bomo, da razlika med 1960. in 1970. leti izhaja predvsem iz takšne revizije razrednih zvez.

Vse večja borbenost delavskega razreda, ki je še posebej zaznamovala drugo polovico šestdesetih let, je izzvala dve različni in diametralno nasprotni reakciji buržoaznih političnih sil. Prva je bila postopna transformacija Republikanske ljudske stranke v ljudsko stranko takó, da je svojo podobo poroka države spremenila v zagovornika slabotnih in zatiranih. Nov tok, ki ga je vodil Ecevit, je odkrito načrtoval izgradnjo socialno demokratske stranke, ki naj bi sledila liniji strank Socialistične internacionale. Toda številni zgodovinski faktorji, ki so se nanašali tako na stranko kot na družbo v celoti, so delovali kot močna ovira temu načrtu. Ko je prišlo do udara, Republikanska ljudska stranka še ni bila sposobna vzpostaviti trdnih organizacijskih vezi z delavskim razredom.

Druga reakcija je bila čista in preprosta reakcija. Okoli leta 1965 so se začela širiti tako imenovana združenja za boj proti komunizmu, skupna fronta mnogih desno usmerjenih sil. Ta združenja, ki so organizirala silovite napade na levičarske demonstracije in srečanja, so pomagala pri ustanovitvi jedra, iz katerega je kasneje nastala najmočnejša fašistična stranka v povojni Evropi, Nacionalistična akcijska stranka. Ta stranka, ki se je v 1970. letih z velikim nasiljem in umori borila proti sindikatom, pristašem leveice, študentom, učiteljem itd., je dejansko predstavljala bojno krilo buržoazije in reakcijo drobne buržoazije proti vzponu politike delavskega razreda. Zavzemala se je za frontalno ofenzivo, katere cilj je bila razredna razcepitev in ukinitve političnega sistema, to je sistema po letu 1960.

Industrijska buržoazija se je v drugi polovici šestdesetih let dejansko priključila drugim razrednim frakcijam v njihovi kritiki, sistema po-1960 in ustave iz leta 1961. Glavni razlog je bil seveda ta, da se je po-1960 sistem vse bolj zavzemal za samostojno aktivnost delavskih množic. Drugi konkurenčni faktor je bila reorganizacija, ki je nastala znotraj buržoaznih političnih sil po udaru 1960. Industrijska buržoazija, v kateri je prevladovala kmečka večina, ki jo je politično predstavljala Demokratska stranka, se je pred udarom združila z Republikansko ljudsko stranko in z vojsko, da bi lahko odstranila Demokratsko stranko. Z ustanovitvijo Stranke pravice, ki je zavzela mesto razpuščene Demokratske stranke, in še posebej s prihodom Demirela na oblast, leta 1964 je industrijska buržoazija dobila prevlado znotraj politične tradicije, ki je zgodovinsko nasledila gibanje Demokratske stranke. Na ta način se je mestna koalicija, desetletje po svojem nastanku, razcepila, kajti njena glavna sestavna sila je zdaj vodila politično gibanje, ki je pripeljalo skupaj različne frakcije buržoazije in nadvladalo kmečke množice. Industrijska buržoazija je imela zdaj večino na svoji strani, zato so njeni politični predstavniki vse bolj prihajali v konflikt z ustav-

nimi odredbami iz leta 1961, ki naj bi takrat obrzdale moč parlamentarne večine.

Toda ta »zlata doba« buržoazne enotnosti pod dominacijo njene industrijske frakcije je bila le začasna. Kmečka buržoazija ni mogla prenesti novih prioritet Stranke pravice in njenega čezmernega poudarka na industrijski akumulaciji. Demirelovi slabotni poskusi, da bi leta 1970 **indirektno** obdavčil zemljiško lastnino, so odkrili protislovje ob največjem odcepu od Stranke pravice. Druga frakcija buržoazije, ki je bila v glavnem sestavljena iz srednjih in malih kapitalistov, predvsem iz provincialnih mest, je vse bolj prihajala v konflikt z monopolnim kapitalom iz Istanbula in drugih velikih mest zaradi delitve bančnih kreditov in uvoznih kvot. Ta konflikt je bil povod za ustanovitev drugega političnega gibanja, Stranke nacionalne rešitve SNR, ki je ujela svoj pravi trenutek v letih 1970. Zaradi globoko zakoreninjenih vezi monopolnega kapitala z ameriškim in evropskim imperialističnim kapitalom je SNR vse bolj kritizirala turške odnose z Zahodom, zagovarjala integracijo Turčije z arabskim muslimanskim svetom in razvila fundamentalistično islamsko ideologijo.

Leta 1970 se je industrijska buržoazija torej znašla v protislovni situaciji. Po eni strani so junijski dogodki, v katerih je sodelovalo okoli 100 000 delavcev potrdili resnično rast gibanja delavskega razreda in splošno radikalizacijo množičnega gibanja. Buržoazija je zato podvojila napore, da bi zatrla delavsko gibanje in z revizijo ustave spet uvedla sistem po-1960. Toda prav v tem trenutku, ko je buržoazija morala zbrati svojo moč, da bi lahko uveljavila svoje zahteve, so bile buržoazne sile skrajno razdvojene. To ni bilo slučajno: ta razdvojenost je bila izraz relativnega izčrpanja hitre akumulacije kapitala v letih 1960. Industrijska stopnja rasti, ki je bila od 1963 do 1969 povprečno okoli 11 odstotkov, je v letu 1970 padla na 1,5 odstotka. To je bilo tudi leto problemov plačilne bilance in devalvacije valute v avgustu. Skratka, industrijska buržoazija je morala biti bitko hkrati na dveh frontah: morala se je spopasti tako z delavskim kot s kmečkim posestniškim razredom. Ker ni ostalo veliko zaveznikov, ki bi ji pomagali nositi to breme, se je morala znova zateči k vojaški oblasti prisile. **Pronunciamiento** iz 12. marca 1971 ni ukinil parlament, njegov rezultat je bilo sestavljanje zaporednih vlad, ki so bile podaljšana roka vojske. Ta druga epizoda vojaške intervencije je trajala dve leti in pol.

Heglov znameniti izrek, da se enak zgodovinski dogodek zgodi dvakrat, lahko povsem potrdimo, če primerjamo obdobje med letoma 1971—73 in vojaško diktaturo 1980. Z enim samim pomembnim pridržkom: tokrat je bila prva epizoda farsa, druga pa se je spreobrnila v tragedijo. Podrobna analiza smešnega propada vojaške intervencije leta 1971 ni potrebna. Dovolj je, če povemo, da je bil režim vkleščen v popolnoma enaka protislovja kot industrijska buržoazija, ki jo je predstavljal. Če je trenutno zatrl delavsko gibanje, pa je postopoma kapituliral pred predstavniki velikih zemljeposestniških razredov, zato pa ni mogel najti nobene rešitve za pojavljajočo se krizo načina akumulacije (nazorni primer njegovega neuspeha je bil propadli zelo propagirani poskus, da bi uvedli zemljiško reformo). Prav tako ni mogel ustaviti naraščajočega vala množične mobilizacije delavskega razreda in mestne drobne buržoazije, ki se je spet uveljavljala z veliko močjo potem, ko se je vojaško skrbništvo umaknilo iz političnega življenja. Pri vrnitvi

k parlamentarni demokraciji je bil pomemben pritisk evropskih institucij, kajti na tej razvojni stopnji je imel turški kapital oči obrnjene izključno k Evropi. Razen dvoletnega izžemanja realnih mezd in poljedelskih podpornih cen in različnih amandmajev k ustavi, ki pa zaradi vse večje mobilizacije množic ni bila več pomembna, niso bili »dosežki« vojajske intervencije 1971—73 omembe vredni. Zgoča protislovja Turčije so ostala nedotaknjena. V slabši obliki so jih prenesli v šibki parlamentarni režim ostalih 1970. let, ki je pod težo teh protislovij tudi sam propadel.

Zato je dvojna naloga, da bi zaustavili mobilizacijo delavskega razreda in hkrati racionalizirali turški kapitalizem vpričo opozicije iz vrst velikih zemljeposestniških razredov in anti diluvialne frakcije trgovskega kapitala, ostala na dnevnem redu turške industrijske buržoazije v 1970. letih. Toda v politični sferi se je v primerjavi s poznimi 1960. leti izražala drugače. Stranka pravice, ki se je razcepila zaradi enostranskega poudarka na interesih industrijske monopolne frakcije kapitala, se je usmerila v strategijo, ki je načrtovala enotnost vseh posestniških razredov in represijo obnovljene borbenosti levo usmerjenih gibanj. Koalicije s stranko Nacionalne rešitve in s fašistično NAS (Nacionalistično akcijsko stranko), ki so sledile, so bile izraz te strategije. Republikanska ljudska stranka je počasi začela predstavljati drugo konico dileme, s katero se je soočala industrijska buržoazija; vse bolj je postajala stranka modernega videza, ki je v prizadevanjih za hegemonijo nad delavskim razredom, nad novimi sloji mestnega proletariata, mestne drobne buržoazije in revnimi kmeti obljubila industrijski buržoaziji, da se bo zavzela za bolj nerazvite ostanke kmečkih in trgovskih posestniških razredov. Rezultat je bil dvojni. Po eni strani je bila industrijska buržoazija sama razcepljena glede trenutnih prioritet in zato tudi glede podpore stranki. Po drugi strani pa je družba kot celota doživela **globoko politično polarizacijo** okoli dveh blokov, katerih glavni sili sta bili Republikanska ljudska stranka in Stranka pravice. Ta polarizacija je privedla do roba državljanske vojne z množičnim političnim terorjem, ki ga je stalno podžigalo fašistično gibanje. Pokol v Marasu, kjer so decembra 1978 fašistične tolpe pobile več kot sto ljudi, je bil vrhunec strategije Nacionalistične akcijske stranke; tako teror, ki je pripeljal do roba državljanske vojne kot nazorni prikaz ponovnega rojstva sektaških razprtij (v glavnem med konzervativno večino Sunitov in pretežno progresivno manjšino Aluitov v osrednji in jugovzhodni Anatoliji), sta bila rezultat skrbno pripravljene tehnike fašističnega gibanja. Končno pa je k temu splošnemu dramatičnemu položaju prispeval tudi vzpon nacionalističnega gibanja z levo usmerjenimi simpatijami v turškem Kurdistanu. Politična situacija je bila torej že eksplozivna in nobeno pomembno vprašanje še ni bilo rešeno, ko se je okoli 1977 pojavila globoka kriza akumulacije kapitala.

Kriza in neoliberalizem

Ta kriza je bila sintetični izraz vseh največjih protislovij turškega kapitalizma. Kot takšna združuje različne vidike, ki jih je treba posamezno analizirati, da bi dobili jasno sliko o položaju. Krizo lahko smatramo kot kompleksno enoto treh bistvenih momentov:

1. Periodična kapitalistična kriza

Ciklično gibanje kapitala, ki je univerzalni fenomen v kapitalističnih ekonomijah, je bilo tudi izrazita značilnost turške ekonomije od trenutka, ko je kapitalizem postal dominantni način produkcije. Trije ciklusi povojnega obdobja so bili med 1947—1961, 1962—1971 in od 1972 do danes, recesije pa so doživljali med 1957—61, 1970—71 in od 1977 dalje. Rezultat vseh teh periodičnih kriz so bili stabilizacijski programi, ki so jih spremljale devalvacije valute leta 1958 in 1970 in nenehne devalvacije od 1978 do danes. Zadnja kriza je bila torej nova epizoda v vrsti že dobro izdelanega vzorca.

Vsaka periodična kriza akumulacije kapitala pa kapital sooča s specifičnimi protislovji, ki se pojavljajo poleg splošnih protislovij, ki so skupni vsem krizam. Kriza 1957—61 je bila trenutek, ko je bil primat poljedelstva postavljen na preiskušnjo. Recesija 1970—71 je bila zgodnje opozorilo, kje so meje načina akumulacije, ki temelji na notranjem trgu. Obe krizi sta povzročili resne razdore v ekonomski aktivnosti in prispevali na različne načine k političnim prevratom. Toda nobena ni bila tako globoka in prodorna kot sedanja kriza; še posebno kratkotrajna pa je bila recesija 1970—71. Do obeh kriz je prišlo v okviru velikega povojnega booma svetovnega kapitalizma, čigar učinki so turškemu kapitalizmu kmalu dali novo spodbudo. Če je bila periodična kriza, ki se je začela leta 1977, veliko globlja in dolgotrajnejša kot prejšnji dve epizodi, so bila razlog za to, nova protislovja, ki so se pojavila tako v svetovni, kakor tudi v sami turški ekonomiji.

2. Kriza načina akumulacije

Razpravljali smo že, da so protislovja (ta so izhajala iz same narave načina akumulacije, ki je temeljila na notranjem trgu) in politična protislovja postopoma postavila resne ovire akumulaciji kapitala v Turčiji. Te ovire je bilo prvič čutiti med recesijo 1970—71. Videli smo, da je bila vojaška intervencija 1971, neuspešen poskus, da bi rešili te probleme industrijske akumulacije. Vendar so kljub temu neuspehu sovpadle številne posebne okoliščine, zaradi katerih je bila prva polovica desetletja obdobje okrepljene gospodarske rasti. Glavni med temi faktorji je bil učinek pregretja kapitalistične svetovne ekonomije na predvečer krize, v letih 1972 in 1973, ko se je svetovni trg nenadoma razširil in so se dvignile cene surovin zaradi spekulativnih kopičenj zalog. To je bilo obdobje rekordnega dviga v izvozu mnogih na pol industrializiranih dežel. Tudi turški kapital je potegnil korist iz te ugodne konjunktura. Njegov celotni izvoz je naredil pomemben skok, toda še bolj pomembno je bilo, da je izvoz izdelkov zrasel tako kot nikoli doslej. V 1960. letih je bila realna rast na tem specifičnem področju praktično enaka ničli. Med 1970 in 1973 je le-ti poskočila realna rast za dodatnih 36 odstotkov.³⁵ Samo v letu 1973 se je dolarska vrednost izvoza izdelkov skoraj podvojila.³⁶ Ta vzpon izvoza, ki je bil po prejšnjih turških merilih spektakularen, so na splošno pripisovali devalvaciji valute 1970. Čeprav bi bilo to lahko koristno, pa so bili njeni učinki le postranskega pomena; kajti glavni faktor je bil položaj na svetovnem trgu.

³⁵ Yağci, *op. cit.*, str. 2, tabela 1.

³⁶ OECD, *op. cit.*, str. 62, tabela H.

Ne smemo pozabiti tudi pritisk na mezde v tem obdobju. Drugi posebni pogoj v zgodnjih 1970. letih je bilo izredno povečanje nakazil turških emigrantov, ki so delali v kapitalistični Evropi. Ta vsota, ki je v petih letih, med 1968—1972, znašala 1,7 milijarde dolarjev, je samo v letu 1974 dosegla 1,4 milijarde dolarjev, predvsem zaradi hitrega naraščanja števila delavcev, ki so emigrirali.³⁷ Ti faktorji so ublažili učinke recesije 1970—71 in dali novo življenjsko dobo staremu načinu akumulacije. Toda z nenehno spremembo svetovnih pogojev po letu 1974 so protislovja tega načina akumulacije spet močno stopila v ospredje.

3. Integralni del svetovne krize

Splošna kriza svetovnega kapitalizma je odstranila zadnje opore bolehnemu načinu akumulacije v Turčiji. Vpliv krize je bilo v Turčiji močno čutiti pri upadanju nakazil delavcev na tujem, kot rezultat rastoče brezposelnosti in stagnacije mezd v Evropi, ostre rasti naftnih cen v obdobju 1973—74 in ponovno leta 1979—80, vse bolj splošne neugodne menjave v turških menjalnih razmerjih z zunanjim svetom in stagnacije izvoza zaradi počasne rasti in celo protislovij na svetovnem trgu. Toda tako, kot druge dežele, je Turčija doživela globalno krizo kapitalizma v specifičnem tempu in v specifičnih oblikah. Ugodna zapuščina iz obdobja 1973—74 in dramatična rast kratkotrajnih posojil³⁸ je zadržala izbruh prikritih težav, a je tudi prispevala h gravitaciji proti končnemu zlomu. Zato je kriza leta 1977 z izredno močjo izbruhnila v obliki velikanskega dolga tujini, ki je znašal približno 15 milijard dolarjev (vsota, ki je bila v tistem času povsem izjemna, čeprav so jo od takrat naprej precej presegli dolgovi drugih dežel) v obliki velikega trgovinskega in plačilno-bilančnega deficita in vse večje stopnje inflacije. Pod temi monetarnimi indikatorji se je seveda skrivala tržna recesija; bruto nacionalni produkt, ki je v petnajstih letih pred krizo dosegel letno povprečje 6%, se je povečal le za 3,9% v letu 1977 in 2,8% v letu 1978, padel pa je tudi v naslednjih dveh letih. Položaj pa je še bolj frapanten, če pogledamo investicije zasebnega kapitala, edini najbolj pomembni indeks akumulacije kapitala; te so se od leta 1977 dalje stalno zmanjševale vse do 1980., ko so padle na nivo leta 1972.

Odločujoči vidik kompleksnega značaja te krize je bila odložena kriza načina akumulacije in konkurenčni vzorec integracije gospodarstva v kapitalistično svetovno ekonomijo. To ni bila, kot smo že omenili, le značilnost turškega primera, temveč dejansko splošni vzorec v povojnem obdobju v tistih zaostalih deželah, kjer je prišlo do razvoja industrijskega kapitalizma med 1930 in 1945. Vendar pa se je ta vzorec postopoma spreminjal in na dnevni red 1970. let je prihajal novi vzorec integracije teh dežel v svetovno ekonomijo. Predhodnice novega vzorca so bile tako imenovane »izvozno vodeče« ekonomije Južne Koreje in Brazilije (da ne govorimo o posebnih primerih Tajvana in Hong Konga) v 1960. letih. V 1970. letih so jim sledile številne latinskoameriške dežele, najbolj spektakularne spremembe pa je bilo opaziti v deželah

³⁷ Kepenek, *op. cit.*, str. 273, tabela IX. 1, in OECD, *op. cit.*, str. 67, tabela M.

³⁸ Od 145 milijonov dolarjev v letu 1974 so kratkoročni krediti iz Združenih držav Amerike pod imenom »konvertibilni depoziti« postopoma narasli na 1 milijardo dolarjev, v letu 1975 in leta 1978 pa so dosegli 3,1 milijarde dolarjev. Glej Kepenek, *op. cit.*, str. 289.

Južnega roga, v Čilu, Urugvaju, Argentini in v drugih azijskih deželah. Prejšnji način akumulacije, ki je temeljil na delitvi svetovnega trga za industrijsko blago na dobro zavarovane nacionalne trge, je po vsem svetu odmiral. Splošni obrisi nove mednarodne delitve dela so počasi dobivali obliko. V okviru te nove delitve dela so se te pol industrializirane dežele vse bolj in bolj začele specializirati v določenih vejah industrije, kot so: tekstil in oblačila, elektronika, prehrabena industrija itd., kjer je organska sestava kapitala nizka, na določene segmente — navadno pri montažnih operacijah — produkcijskega procesa drugega industrijskega blaga in na določene veje poljedelstva, katere veliko proizvajajo za mednarodni trg. Katere veje naj bi prevladovale v posamezni deželi je bilo odvisno od posebnih okoliščin v vsaki deželi, najvažnejše med njimi pa so bile: njen specifični geografski položaj in konkurenčnost njenega kapitala v teh vejah. Svetovna kapitalistična kriza je med drugim močno utrdila ta novi razvoj v mednarodni delitvi dela, bila je proces, ki naj bi pomagal odstraniti ovire, ki jih je postavil stari način akumulacije.

Takšne so bile koordinate kritične situacije, v kateri se je znašla turška buržoazija v poznih 1970. letih. Ta kriza je bila izraz **nesposobnosti turškega kapitala, da bi sam sebe reproduciral kot frakcijo svetovnega kapitala**. Zato je bila notranja kriza **takoj** tudi kriza odnosov turškega kapitalizma do svetovnega kapitalizma. Trajno rešitev te multidimenzionalne krize bi lahko prinesla reorientacija v akumulaciji kapitala in nov način vključitve v mednarodno delitev dela. Notranje in zunanje dimenzije krize so bile zato nerazdružljive. To je ustvarilo iluzijo, ki je bila zelo popularna v turških levičarskih krogih, češ, da je bil neoliberalni program ekonomske politike, ki so ga sprejeli januarja 1980 preprosto rezultat diktata Mednarodnega monetarnega sklada. Seveda je velika stopnja zadolženosti Turčije napravila vlade ranljive na pritiske Mednarodnega monetarnega sklada. Toda glavna družbena sila, ki je stala za radikalnim obratom v ekonomski politiki, ki je nastal v začetku leta 1980, ni bil Mednarodni monetarni sklad temveč turška finančna in industrijska buržoazija, ki je stala tedaj združena okrog tega programa. Mednarodni monetarni sklad je v Turčijo prenesel zahteve nove mednarodne delitve dela. Toda konkretno je vplival na razvoj dogodkov le s svojim vztrajanjem na kapitalistični disciplini nad bolešno ekonomijo. To pa je izredno okrepilo turško buržoazijo pri njenem iskanju ideološke hegemonije.

Neoliberalni program, ki je bil sprejet med ukrepi januarja 1980, je stremel k popolnemu restrukturiranju produktivnega kapitala, da bi njegovo strukturo uskladil z novim načinom akumulacije. Le-ta je bil usmerjen h globlji vključitvi ekonomije v novo mednarodno delitev dela. Ta program, ki je bil sprejet in se še izvaja do določene stopnje v številnih drugih nerazvitih deželah, ima več dimenzij: 1. Ukrepi, ki naj bi končali agonijo tiste industrije in kapitala, ki sta še zapuščina starega načina akumulacije; prvenstveni med temi ukrepi so restriktivna monetarna in kreditna politika, reduciranje državnega deficita in ukinitve državnih subvencij, kar je vse vodilo k drastični deflaciji notranjega trga. 2. Politika, ki je vodila k razvoju tiste industrije in kapitala, ki sta obetala konkurenčnost na svetovnem trgu; takšna politika je vključevala izvozne vzpodbude in subvencije, stalno razvrednotenje valute, ustvarila je bolj atraktivne pogoje za tuji kapital in je bila naklonjena hitri centralizaciji kapitala, ki se je že razvijala.

V tem smislu je še veliko dela na takšnih področjih kot je; zmanjšanje carinske zaščite, nadaljnja liberalizacija sistema menjave in ustanovitev svobodnih trgovinskih in produkcijskih con, torej na vseh priljubljenih področjih državne aktivnosti v zvezi z neoliberalnim programom.³⁹

3. Politika, ki omogoča lažjo selitev denarnega kapitala z upadajočih vej in firm v tiste, ki se vzpenjajo. Program, ki izhaja iz kategorične trditve, da je nemoteno delovanje tržnega mehanizma (to je zakona vrednosti) predpogoj za **racionalno** alokacijo sredstev, je poskušal odstraniti tradicionalno veliko interveniranje države v ekonomsko življenje. Ukrepi, ki gredo v to smer, vključujejo ukinitve kontrole cen v zasebnem sektorju, uskladitev cen produktov javnih podjetij z njihovimi tržnimi cenami, načrte za reorganizacijo javnih podjetij, ki naj bi postala bolj dojemljiva za kapitalistično racionalnost, določeno liberalizacijo obrestnih mer in menjalnih razmerij, prioriteto za oblikovanje trga kapitala — vidik, ki je brezupno zaostajal v razvoju turškega kapitalizma.

4. Prioriteta za javno investiranje in industrijsko proizvodnjo. Kljub povečevanju tržnih sil, neo-liberalna strategija seveda ni mogla preživeti brez močnega orodja, ki ga je v Turčiji že tradicionalno predstavljalo javno investiranje. To razmerje, ki je veljalo za polovico vsega investiranja, se je v zadnjih nekaj letih, v zvezi z močnim upadom zasebnega investiranja, povzpelo na dve tretjini. Javno investiranje je bilo torej privilegirano orodje pri restrukturiranju turške ekonomije. Medtem, ko je od 1980 do 1982 javno investiranje v industrijski proizvodnji v stalnih cenah padlo za 26 odstotkov, je prišlo do ustrezne spremembe v poljedelstvu, kjer je **zraslo** za 71 odstotkov. Rezultati so popolnoma jasni: medtem, ko je bil 1979. in 1980. delež celotnega javnega investiranja v poljedelstvu 7 odstotkov in v industrijski proizvodnji povprečno 28 odstotkov, sta bila odgovarjajoča dežela v letu 1982 — 11 odstotkov in 20 odstotkov.⁴⁰

Vojaška diktatura

Januarske mere, leta 1980 je sprejela zadnja vlada, ki odgovarja izvoljenemu parlamentu, manjšinska vlada Stranke pravice, ki je prišla na oblast takoj po delnih volitvah oktobra 1979. Vlada Republikanske ljudske stranke, ki je bila pred njo na oblasti, do decembra 1977, se je morala zateči k stabilizacijskim ukrepom, ki so jih najprej aprila 1978 in nato od marca do junija 1979 spremljale devalvacije valute. Te ukrepe vlade Republikanske ljudske stranke so predstavniki buržoazije kritizirali kot prepozne, premehke in mlačne.⁴¹ Res je, da politika Republikanske ljudske stranke ni bila, kar zadeva zahteve kapitala, tako drzna

³⁹ Veliko se lahko naučimo iz mednarodne primerjave tistih dežel, ki so sprejele podoben program. Najbolj primeren je primer različnih latinsko-ameriških dežel. O tem vprašanju govori zajetna mednarodna literatura. Za enega najbolj jedrnatih virov v angleškem jeziku, glej, posebno izdajo **World Development** o »Gospodarski stabilizaciji v Latinski Ameriki: Politične dimenzije«, zvezek 8, 1980.

⁴⁰ Izračunano na osnovi OECD, **op. cit.**, str. 10, tabela 2 in OECD, **Turčija**, OECD Gospodarska poročila, Pariz, 1983, str. 11, tabela 2.

⁴¹ Glej, na primer TUSIAD, **Turška ekonomija 1980**, Istanbul, 1980, ki je letno poročilo Turškega združenja industrialcev in poslovnežev, organizacije, ki je bila ustanovljena med vojaško intervencijo 1971—73 in, ki propagira najbolj reprezentativne poglede monopolne buržoazije.

in hrupna kot januarski ukrepi leta 1980. Pomembno pa je poudariti, da so ukrepi Republikanske ljudske stranke, ki so jih sprejeli pod navzkrižnim ognjem Mednarodnega monetarnega sklada in turške monopolne buržoazije, že kazali na bodoče januarske ukrepe 1980 in ustvarili razpetje, ki je ločilo vladno politiko strogosti po letu 1977 in refleksijsko politiko, ki je trajala vse do konca leta 1977.

Vlada Stranke pravice je uveljavljala novi program ekonomske politike kot je najbolje vedela in znala pod vodstvom Turguta Özala, ekonomskega svetovalca premiera Demirela. Toda nekatere bistvene ukrepe, ki so bili sestavni del uspeha neo-liberalnega programa, preprosto niso mogli uresničiti. Bistvenega pomena je bila potreba po uveljavljanju izredne strogosti nad industrijskim delavskim razredom in nad drugim delavskim slojem (neproduktivni delavci, javni uslužbenci itd.) tako, da bi mezde držali pod strogim nadzorstvom. To pa je onemogočil odpor delavskega razreda do strogega programa, ki se je izražal s prerekanji v industriji, v letu 1980. O številu stavk in delavcev, ki so bili v njih udeleženi v zadnjih nekaj letih tega desetletja, je več različnih podatkov. Vse pa kaže na to, da se je v letu 1980 dramatično povečala aktivnost sindikatov. Po enem izmed virov⁴² je leta 1980 stakalo okoli 85 tisoč delavcev, realno število pa bi moralo biti okoli 150 tisoč, saj je vlada več stavk prikrila z različnimi smešnimi izgovori. To pa pomeni število stakajočih delavcev, ki je štirikrat večje kot leta 1979 in neprimerno večje število kot v precej mirnem letu 1978. Število je tudi skoraj trikrat večje kot v letu 1977, ko je veljalo za največje v vsej zgodovini.

Drugi vidik, ki ga je bilo zelo težko uresničiti, je bila nujnost, da bi držali nizke podporne cene poljedelskim produktom. To bi bilo v naspotju z osnovno strategijo, katere je Stranka pravice držala v sedemdesetih letih; zaradi izkušenj ob razcepu koncem šestdesetih let je vodstvo stranke vodilo politiko tesne zveze s kmečko buržoazijo in velikimi zemljiškimi gospodi. Poleg tega je bila kmečka drobna buržoazija velika zaloga podpore tej stranki in je niso mogli odstraniti le leto in pol pred volitvami.

Končno pa bi bilo treba radikalno spremeniti davčni sistem. Desetletja stalnega kompromisa s kmečkimi posestniškimi razredi zaradi katerega poljedelstvo praktično ni bilo obdavčeno, so na koncu sam industrijski kapital postavila v težko situacijo, saj so se neizogibno povečevali davki, ki so jih plačevali mezdni delavci. To je zasebnim velikim firmam naložilo precejšnje breme v obliki višjih **bruto** mezd pod pritiskom inflacije. Toda, če bi to breme odstranili, bi ga morali preložiti na druge razrede in sloje; ker pa je bilo tu poljedelstvo izključeno, bi to pomenilo odtujitev precej velikih delov drugih frakcij kapitala in mestne drobne buržoazije.

Skratka, nova orientacija turške buržoazije je ustvarila veliko napetost med različnimi razredi in sloji družbe, napetost, ki jo je težko ali skoraj nemogoče obvladati znotraj parlamentarne oblike dominacije. V ozračju političnih nemirov in množičnega terorja v poznih sedem-

⁴² Y. Koç, »Planlı Dönemde İşçi Hareketini Berirleyen Etkenler« (Determinante delavskega gibanja med planskim obdobjem), **ODTU Gelişme Dergisi**, posebna izdaja, 1981, str. 307.

desetih letih bi bili neljubi ukrepi v tako širokem obsegu skoraj gotovo pogubni za vlado. Poslednje sredstvo v okviru parlamentarne demokracije naj bi bila »velika koalicija« glavnih in »odgovornih« buržoaznih strank, Stranke pravice in Republikanske ljudske stranke. Ta je imela dvojno prednost, saj je združevala zelo razdeljene sile monopolne buržoazije in pripeljala pod svojo hegemonijo različne razrede in sloje, ki so jih kontrolirale te stranke. Tudi ta rešitev ni bila brez tveganja; lahko bi radikalizirala volilce in pognala precej velik del nezadovoljnih v naročje bodisi velikega števila levo usmerjenih gibanj na levisi Republikanske ljudske stranke ali fašistične Nacionalistične akcijske stranke (le-ta, ni nikoli dobila popolnega zaupanja in zaslombe velike buržoazije zaradi svoje izredno nevarne strategije državljanske vojne). To bi lahko okrepilo tudi Stranko narodne rešitve, ki je zdaj predstavljala moro za monopolni kapital in za ameriški imperializem. Kljub temu, da ni bilo jasno, kakšni bi lahko bili njeni rezultati, je bila to edina možna rešitev in predstavniki buržoazije so izvajali vse večji pritisk na obe stranki. Toda pokazalo se je, da te hegemonске »združene fronte« velike buržoazije ni bilo mogoče realizirati zaradi velike polarizacije družbe in zaradi nezdružljivih različnih interesov obeh strank, vse od začetka desetletja kljub temu, da sta bili obe zvesti industrijski buržoaziji. Tako so se končale vse možnosti pod parlamentarnim vodstvom. Velika industrijska buržoazija je bila zato prisiljena že tretjič v svojem kratkem zgodovinskem obstoju zaradi razrednih bojev povezati svojo usodo z vojaško vladavino.

Vojaško diktaturo, ki jo je postavil udar 12. septembra 1980, lahko zato označimo kot represivno združeno fronto velike buržoazije.⁴³ Ta fronta je nastala okrog prisilnega organa buržoazne države, kjer so propadle tradicionalne politične stranke buržoazije. Diktatura je napadla delavski razred z brutalno represijo, ukinitvijo njegovih organizacij, največjo, desno usmerjeno sindikalno konfederacijo v ameriškem stilu, pa je s podkupovanjem spravila v pokorščino. Utišali so tudi mestno drobno buržoazijo. Tako so očistili teren za izvajanje neo-liberalnega programa. (Njegov arhitekt Ōzal je pri hunti dejansko napredoval do namestnika premiera.) Toda še bolj pomembno je bilo dejstvo, da je bilo s porazom delavskega razreda mogoče končno porušiti sistem po-1960. Po udaru je diktatura korak za korakom izvajala svoje zgodovinsko poslanstvo: ustvarila je trpežen okvir za restrukturiranje kapitala in reorganizirala celotno politično superstrukturo, da bi ustvarila režim, ki bi bil primeren za bodoče potrebe akumulacije kapitala.

Zdaj se bom vrnil k rezultatom, ki jih je dosegla diktatura pri izpolnjevanju svojih ciljev. Najprej pa je treba omeniti, da je do pred kratkim hunti komaj kdo nasprotoval in, da je imela pri uresničevanju svojih načrtov relativno proste roke. Treba pa je zato poskušati odgovoriti na naslednje vprašanje: kateri faktorji so pomagali pri utrditvi vojaške diktature iz leta 1980, v nasprotju z vojaško intervencijo iz leta 1971, ki je imela precej skromnejši in manj obsežni politični projekt kot sedanji režim? Odgovor leži v resnično različnem značaju zgodovinskih situacij, v katerih sta bila režima postavljena.

⁴³ Glej T. Taylan, »Turčija: NATO-va diktatura«, *International*, zvezek 7, št. 2, marec 1982.

1. Delavsko gibanje je bilo nesporno v vzponu, ko je leta 1971 prišlo do intervencije. Kljub temu, da v obdobju 1971—73 praktično ni bilo množičnih mobilizacij, je rast razredne zavesti in borbenosti vplivala na potek dogodkov, konkretno preko njenega pritiska na Republikansko ljudsko stranko, kar se je izražalo v opoziciji te stranke do vojaštva. Ob koncu tega obdobja pa je delavsko gibanje obnovilo svojo moč v letih 1974 do 1977, nato pa je več faktorjev povzročilo zmanjševanje aktivnosti delavskega razreda. Vodilni med temi faktorji je bila zveza množičnega gibanja z Republikansko ljudsko stranko. Močne mobilizacije so šle do leta 1977 skozi buržoazne kanale Republikanske ljudske stranke, samoaktivnost množic pa je padla takoj, ko je ta stranka prišla na oblast. Velik del odgovornosti nosita sindikalna birokracija in slaba strategija različnih socialističnih gibanj. Zaradi izredno strogega programa, leta 1980 se je aktivnost delavskega razreda spet dvignila, a temu ponovnemu oživljanju so manjkale politične perspektive. Ko je prišlo do udara, delavsko gibanje še ni premagalo velike demoralizacije in dezorientacije, ki sta izhajali iz neuspele izkušnje z Republikansko ljudsko stranko in, ki sta bili žalosten rezultat tolikih let bojev. Zato se ni nihče uprl udaru in napadam diktature na temeljne pravice delavskega razreda. Tudi znotraj dežele ni bilo nobene večje opozicije s strani delavskega gibanja, razen odpora zaprtih borcev. (Treba je omeniti, da so dolgo časa levo usmerjene emigrantske politične skupine v Zahodni Evropi **edine** kritizirale hunto).

2. Kljub junijskim dogodkom iz leta 1970 in zelo omejenem gibanju mestne gverile v začetku 1971, je do vojaške intervencije v zgodnjih sedemdesetih letih prišlo v ozračju, ki za večino prebivalstva ni predstavljalo nestabilnosti. To pa je zelo zmanjšalo zaupanje v alarmantno zgovornost generalov. Nasprotno pa je bil udar leta 1980 vrhunec kaotične družbene situacije, v kateri je več tisoč ljudi iz obeh taborov izgubilo življenje. (Najbolj značilni simptom popolne dezorientacije množic je bil velik preobrat ljudskih volilnih glasov, ki so se v dveh letih, od 1977 do 1979, od Republikanske ljudske stranke obrnili k Stranki pravice.) Ker ni bilo jasno formulirane socialistične alternative, ki bi se ponujala kot rešitev žgočih vprašanj v družbi, je vojaška vlada za velik del prebivalstva predstavljala edini možni okvir, ki bi lahko spet vzpostavil mir in red ter končal medsebojne spore.

3. V začetku sedemdesetih let je buržoazija že tipaje pripravljala novi program, ki naj bi bil primeren za razširjeno reprodukcijo kapitala v Turčiji. Med njenimi predstavniki je bilo veliko obotavljanja in zmede. Takoj, ko je prišlo do dviga akumulacije, pa so bili problemi pozabljeni. Boji v sedemdesetih letih in globoka ekonomska kriza po letu 1977 so dali buržoaziji vedeti, da je potrebna **radikalna** rešitev problemov in še posebej zamenjava sistema po-1960 z drugim, ki bi bolj upošteval potrebe akumulacije kapitala. Zato so znotraj buržoazije nastale močne in prodorne tendence k bolj diktatorski obliki vodenja razreda. Najbolj očitna manifestacija te razlike v usmeritvi buržoazije je narava reakcij glavnih buržoaznih strank na vojaške režime na oblasti. V prvi epizodi sta obe, tako Republikanska ljudska stranka in kasneje v manjšem obsegu tudi Stranka pravice postavili precejšnjo opozicijo proti intervenciji vojaštva v političnem življenju. Po drugi strani pa sta po udaru leta 1980 obe stranki brezpogojno podpirali diktaturo do definitivne odstranitve bivših političnih strank in celo

še dalje, dokler ni nova ustava leta 1982 natančno določila, da v prihodnosti ni več političnega prostora za vodstvo teh dveh strank.

4. V začetku sedemdesetih let je pritisk evropskih institucij, da je treba v deželi spet postaviti regularni parlamentarni režim, igral pomembno vlogo pri brzdanju načrtov vojaštva. Kajti turški vodilni razredi so si v tem času odločno prizadevali za ekonomsko in politično integracijo z Zahodno Evropo. Turčija pa je bila že od 1963 povezana z Evropsko gospodarsko skupnostjo na osnovi sporazuma o priključitvi. Toda s povečanjem cen nafte v zgodnjih sedemdesetih letih je prišlo do nove povezave. Po udaru 1980 se je turški kapitalizem vse bolj začel obračati k bogatim naftnim deželam Bližnjega vzhoda in Severne Afrike in Zahodna Evropa je v očeh turške buržoazije izgubila nekoč privilegirano položaj. To ne pomeni, da je Turčija Zahodni Evropi dokončno obrnila hrbet, dejansko bo za turške vodilne razrede velik problem uskladitev teh dvojnih odnosov z zelo različnimi in celo konfliktnimi zahtevami. Toda obstoj alternative je hkrati deloval tako kot zavora za evropsko reakcijo na diktaturo in je tudi zmanjšal vpliv evropskih iniciativ na utrditev režima.

5. Toda to ni bil edini ali celo največji faktor, ki je oblikoval odnos Evrope do diktature v Turčiji. Dejansko je bila evropska reakcija močno omejena zaradi vse večje vloge Turčije, kot oporišča imperializma na Bližnjem Vzhodu takoj po padcu šaha v Iranu in po sovjetski intervenciji v Afganistanu. Tu so imele med imperialističnimi deželami vodilno vlogo Združene države, ki so bile zveste zagovornice diktature, toda vse večji atlanticizem različnih evropskih vlad je bil tudi dokaj pomembna pomoč Američanom. Ta nova konjunktura na Bližnjem vzhodu in obnovljena hegemonija Združenih držav nad Turčijo po dveh desetletjih evropskega in še posebej nemškega vpliva sta imeli izredno velik vpliv pri utrditvi režima. Pri vojaški intervenciji leta 1971 ni manjkalo ameriškega vmešavanja, omejen pa je bil njihov vpliv pri odnosih Turčije do Zahodne Evrope.

Provizorična bilanca vojaške diktature

Zdi se, da je v zvezi s tem člankom, ki je poskušal pokazati dolgoročni zgodovinski pregled razvoja kapitalizma v Turčiji, nepotrebno podrobno premišljevat o političnem in gospodarskem razvoju v obdobju diktature iz leta 1980.⁴⁴ Bolj primerno bi bilo oceniti mesto, ki ga ima to obdobje v zgodovinskem razvoju. Vendar pa je za to še prezgodaj. Poskušali bomo le nakazati **splošne tendence** akumulacije kapitala in razredni boj v obdobju, ki je sledilo udaru iz leta 1980.

Prvi pomembni vidik je ta, da je hunta popolnoma odobrvala radikalni obrat v gospodarski politiki, ki se je začel leta 1980 z januarskimi ukrepi, in je od tedaj prehodila dolgo pot, da je ustvarila potrebni okvir za prehod k novemu načinu akumulacije. Pod vodstvom Özala je še poglobila različne vidike programa na takšnih področjih kot so razvrednotenje menjalnih tečajev, krčenje javnih izdatkov, obrestne mere in vzpodbujanje tujega kapitala. Resnično specifična pa je bila

⁴⁴ Za podrobno analizo prvega leta vojaške diktature, glej, **ibid.**, **passim.**

v svojem »uspehu« točno na tistem področju, kjer je propadel njen predhodnik, vlada Stranke pravice: pri frontalnem napadu na podrejene razrede, ki je bil potreben zaradi strogosti programa. Hunta je s prepovedjo vseh sindikalnih aktivnosti in s tem, da je določanje mezd zaupala tako imenovanemu Višjemu arbitražnemu sodišču, ki je bilo dejansko pod njeno kontrolo, dobila natančno kontrolo nad nominalnimi mezdami in je tako pripravila teren za ostro zmanjšanje realnih mezd.⁴⁵

Prav tako ni bilo prizanešeno tudi drobnim buržoaziji. Njena mestna komponenta (obrniki, drobni trgovci, svobodni poklici) so bili zelo prizadeti s fiskalno »reformo«, ki jo je buržoazija zahtevala že leta. »Reforma« je velik del obdavčenja prenesla z ramen buržoazije na drobno buržoazijo. Ta sloj so osiromašili s svojo aktivnostjo tudi tako imenovani »bankirji«, špekulativni posredniki in posojevalci denarja. Prihranke drobne buržoazije, okoli pol milijona ljudi, so pogoltnili številni sleparji pod dobrohotnim okriljem države, ki je molče podpirala njihovo aktivnost, da bi tako oligopol velikih bank prisilila v blažjo kontrolo obrestnih mer. Odločilni element za množično kmečko komponento drobne buržoazije je bila sprememba politike poljedelskih podpornih cen. Podporne cene, očitno nad inflacijsko stopnjo med vlado Republikanske ljudske stranke leta 1979 in vlade Stranke pravice leta 1980, so od udara dalje stalno držali pod stopnjo inflacije. Vendar moramo dodati, da celo ta močni diktatorski režim, ki vlada v imenu industrijske buržoazije, ni začel frontalnega napada na kmečke posestniške razrede. Dejstvo je, da je po padcu v poljedelski produkciji, leta 1981, ki je nastal zaradi devetkratnega povečanja prej subvencionirane cene gnojil v letu 1980, cena tega odločilnega inputa ostala praktično konstantna, to pa pomeni, da je bilo to eno redkih področij, ki jih je država subvencionirala. Dejstvo je tudi, da je med fiskalno reformo poljedelski sektor dobil izredno majhno davčno breme. Kasneje se bom vrnil na možni bodoči razvoj odnosov med industrijsko buržoazijo in kmečkimi posestniškimi razredi. Mimogrede pa lahko omenimo, da ta politika režima deloma razlaga njegovo popularnost pri kmečki drobnim buržoaziji.

Iz kombinacije drakonske strogosti, monetarizma in neoliberalizma na splošno izhaja delno obvladovanje inflacije, skromno oživljanje ekonomske rasti in izredno povečanje izvoza. Ta zadnji podatek pa nima le konjunkturnega pomena, temveč polaga temelje za prehod k novemu

⁴⁵ Obstojajo različne ocene padca realnih mezd v obdobju od konca 1980 do 1983. Podatki iz verodostojnih virov kažejo, da so realne mezde zdaj spet na nivoju iz leta 1962, torej iz leta pred uveljavitvijo zakonodaje, ki je postavila svobodna kolektivna dogovarjanja in pravico do stavke (čeprav ne smemo pozabiti, da je do tega deloma prišlo zaradi precejšnjega padca realnih mezd med 1978 in 1980). Po drugi strani pa uradne ocene, ki jih navajajo mnogi tuji in turški buržoazni viri, kažejo na povečanje realnih neto mezd v letu 1981 zaradi zmanjšanja davčnega bremena na mezde. Ta trditev izkorišča delni pogled na stvari; temelji na virih Socialnega zavarovanja, ki govori le o dnevnih mezdah. Toda precej dobro je znano (in buržoazija to vedno očita sindikatom), da je velik del plačilnega seznama za delavce sestavljen iz raznih ugodnosti: družinske podpore, socialne podpore itd. In prav te množično ukinja Višje arbitražno sodišče. Zato celotne realne neto mezde niso zrasle, temveč so po vsej verjetnosti resno upadle celo v letu 1981.

načinu akumulacije. Izvoz se je med leti 1980 in 1982 dvakrat povečal (od 2,9 milijard na 5,7 milijard), samo v letu 1981 pa se je povečal kar za 120 odstotkov. Odločilni faktor, ki je stal za to rastjo (ta je bila v času svetovne recesije in skrčenja svetovnega trga resnično dramatična), je bil specifični položaj Bližnjega Vzhoda in Severne Afrike.

V kolikor povečanje izvoza ni bilo fiktivno (to je prehod iz ilegalnih na legalne kanale), je bil to rezultat povečanja bližnjevzhodnega trga. Rezultati so neverjetni: medtem, ko je 1980 odpadlo na Evropsko gospodarsko skupnost 43 odstotka turškega izvoza, na Bližnji Vzhod in Severno Afriko pa le 22 odstotkov, se je 1982 položaj spremenil. Delež za Evropsko gospodarsko skupnost se je zmanjšal na 30 odstotkov, na drugem omenjenem območju pa je zrasel na 45 odstotkov. Temu lahko dodamo, da je na tem območju hitro rasla turška pogodbeno gradbena dejavnost, saj so naročila ocenili na 17 milijard. Ves ta celotni razvoj je začrtal bodoče tendence turškega kapitalizma glede na njegov položaj znotraj mednarodne delitve dela.

Predstavniki mednarodnega finančnega kapitala so ekonomski rekord hunte pozdravili kot pomembni uspeh in Turčijo so kot primer sijajne politike predstavljali tistim deželam, ki so se borile s hudimi krizami in problemi plačilne bilance. Svetovna buržoazija je vsaj enkrat žela tam, kjer je sejala. Zato je turški eksperiment neo-liberalizma dobil bogato finančno podporo od vsega kapitalističnega sveta. Mednarodni monetarni sklad, ki je spremljal izvrševanje strogega programa, je Turčiji odobril do takrat največji mirujoči kredit [stand by credit] za tri leta, ki so ga kasneje podaljšali še za eno leto.⁴⁶ In kljub nasprotovanju Evrope do huntinega ravnanja so imperialistične dežele Turčijo zalagale z ogromnimi dolgoročnimi krediti in dotacijami.⁴⁷

Kljub tej množični podpori in represivnemu političnemu režimu se turški kapitalizem še ni mogel izvleči iz globoke krize, ki se je začela leta 1977. Celo na tistih področjih, kot sta bila inflacija in izvoz, kjer so zelo povečevali »uspeh«, se je leta 1983 trend neizogibno slabšal. Toda še bolj važen je žalostni položaj akumulacije kapitala. Kljub obotavljajočem oživiljanju pri drugih indikatorjih je zasebno investiranje od 1977 dalje začelo upadati. Celo leta 1981, v tako hvaljenem letu, se je zasebno investiranje zmanjšalo za 8,8 odstotka in po **provizoričnih** podatkih za 1982 je zasebno investiranje v proizvodnjo zrastle le za 0,6 odstotka. Če upoštevamo močno nagnjenje propagande do provizoričnih podatkov, lahko brez strahu pred pomoto rečemo, da se bo ta podatek prav tako izkazal za negativnega.⁴⁸ Kot posledica je vse od začetka krize brezposelnost stalno naraščala. Po uradnih podatkih

⁴⁶ Glej Schick/Tonak, *op. cit.*, str. 74.

⁴⁷ Uradna gibanja kapitala iz ZDA v Turčijo so poskočila od 0,9 milijarde v letu 1979 na 2,1 milijarde v letu 1980 in nato ostala med 1,5—1,8 milijarde dolarjev. Glej OECD, 1983, str. 29, tabela 12.

⁴⁸ En sam primer bo pokazal razsežnost pristranosti novo objavljenih statistik. V začetku leta 1982 je bilo rečeno, da se je zasebno investiranje za 1981. povečalo za 0,6 odstotka, toda kasneje je bil podatek popravljen tako, da je pokazal **upad** za... 8,8 odstotka! Primerjaj OECD, **Turčija**, OECD gospodarska poročila, Pariz, 1982, tabela 2, str. 10, in OECD, *op. cit.*, 1983, tabela 2, str. 11. Treba je omeniti, da je OECD v tem primeru uporabila uradne podatke, ki jih je preskrbela turška vlada.

je rasla od 2,1 milijona v letu 1978, preko 2,65 milijonov v letu 1980 do približno 3,6 milijonov v letu 1983; zadnji podatek pa predstavlja stopnjo brezposelnosti 19—20 odstotkov.⁴⁹

Zato ni premagana niti periodična kriza. To ni nič presenetljivega, saj je ta periodična kriza le vidik krize v celoti in prepletena s krizo načina akumulacije. In kljub pomembnim korakom tu še niso v dovolj velikem obsegu izpeljali restrukturiranje kapitala. Dejansko je zelo težko pričakovati, da bo restrukturiranje v bližnji prihodnosti kaj dosti napredovalo zaradi pritiskov, ki jih na svetovni trg polaga globalna kriza kapitalizma (v zadnjem času je padec naftnih cen do določene mere izbrisal privilegirani položaj novo odkritih trgov za Turčijo). Temu lahko dodamo ekstremno finančno šibkost mnogih industrijskih firm, ki jih je močno zadela inflacijska špirala, v katero je bil notranji trg namerno porinjen. Veliko je bilo bankrotov, spojitvev in prevzemov podjetij in številne velike firme je vzela v svoje roke država. Takojšnja posledica tega šibkega položaja produktivnega kapitala je izredna ranljivost bančnega sistema. Dejansko je poleti leta 1982 Turčija doživela začetke finančne panike in polom à la **Argentina**, toda situacijo so začasno obvladali na račun določenega popuščanja v prejšnji politiki (in zamenjave Özala z drugo skupino). Skratka, turški kapitalizem še zdaleč ni premagal težav akumulacije kapitala in naslednja globoka recesija v svetovni ekonomiji bo že lahko povzročila stečaj turškega kapitala.

Vendar kljub negotovosti kratkih in srednjih rokov lahko rečemo, da je turški kapitalizem v teh treh letih prehodil dolgo pot, da se je prilagodil pričakovanemu novemu načinu akumulacije in novemu vzorcu integracije s svetovno ekonomijo. Življenjska nujnost za reprodukcijo kapitala, mobilizacija sil k izvozni industriji, je dobila skoraj status norme za turško buržoazijo in za večino, če ne za vse njene politične predstavnike. Res je, da so januarske ukrepe iz leta 1980 pred kratkim vse bolj kritizirali različni sektorji buržoazije (čeprav jih drugi sektorji še vedno divje branijo). Treba pa je omeniti, da ne gre za razprave o cilju, ki ga je treba doseči, to je za »izvozno-vodečo ekonomijo«, temveč bolj za metode in politiko, ki naj bi jo sprejeli, da bi dosegli ta cilj.

Na politični fronti se je huntina retorika, ki zadeva povratek k demokraciji, kot je bilo lahko predvidevati, spremenila v farso. Nova ustava, ki so jo sprejeli novembra 1982, potrjuje rahlo prikrito nadaljevanje vladanja sedanje hunte do leta 1989. Ta ustava formalno priznava politične in državljanske svoboščine, da jih nato lahko ukinja pod številnimi nejasnimi izgovori. Zelo je omejila pravice do stavnika in do ustanavljanja sindikatov, prepovedala legalno socialistično aktivnost, predsedniku republike je dala skoraj diktatorsko oblast (ta vsebuje tudi kontrolo nad zakonodajo), vzela je neodvisnost sodstvu in obljubila, da bo ukinila vse preostale demokratične pravice na osnovi deklaracije o tako imenovanem »izrednem stanju« na tako smešnih temeljih kot sta ekonomska kriza in naravna katastrofa. Ker bo vodja vojaške hunte iz leta 1980 general Evren prvi predsednik pod novo ustavo, lahko rečemo, da vojaštvo še drži kontrolo nad političnim življenjem v deželi.

⁴⁹ Kepenek, *op. cit.*, str. 574, tabela 21. 4b.

Toda delavski razred in deli drobne buržoazije niso edini, ki so jih nasilno izključili iz političnega življenja in jim odvzeli demokratične pravice. Tudi tradicionalni buržoazni stranki: Stranka pravice in Republikanska ljudska stranka vsaj trenutno ne moreta sodelovati v strukturah novega političnega režima. Samo tri nove stranke so smele sodelovati v volitvah novembra 1983, vsem trem pa poveljujejo različne figure iz obdobja diktature. Seveda je prišlo do resnih konfliktov med buržoaznimi političnimi silami v boju za udeležbo v novem »demokracičnem« režimu, toda poudariti moramo, da pri teh konfliktih ne gre za sam režim, temveč za vprašanje, kdo bo predstavljal buržoazijo znotraj **okvira tega režima**. Ne glede na to ali se bodo te stranke, ki zahtevajo zapuščino tradicionalnih buržoaznih strank, kasneje smele pridružiti vodilni skupini ali ne, lahko novi režim glede na staro in preizkušeno špansko razlikovanje označimo kot **dictablanda** (blago diktaturo), ki je nadomestila **dictaduro** (diktaturo stroge roke).

Tu pa leži najpomembnejši vidik bilance vojaške diktature. Dokončala je nalogo, ki je v zadnjih petnajstih letih ni mogla izpeljati nobena buržoazna politična sila: porušila je sistem po-1960, ki je imel velik delež pri hudih razrednih bojih v 1970. letih. S tem je zapečatila zmago buržoazije nad delavskim razredom in postavila legalni in politični okvir, ki naj bi nadaljeval in stalno obnavljal to novo ravnotežje razrednih sil v Turčiji.

Toda to ravnotežje je nujno provizorično. Novi red bo trajal le toliko časa, dokler bo sedanje ravnotežje razrednih sil ostalo nespremenjeno. Obnovljena bojevitost delavskega razreda, ki bi ji sledili revni kmetje in zatirani deli mestne buržoazije, (da ne govorimo o kurdskem nacionalnem gibanju), lahko uniči režim, ki ga je hunta leta in leta tako natančno gradila. Seveda predpogojev za takšno mobilizacijo še ni videti, toda, če bo in ko bo do nje prišlo, bodo delavske množice prevzele krmilo. Ni pa mogoče vnaprej vedeti, kje se bo gibanje ustavilo. Takrat se bo lahko izkazalo, da je sistem po-1960 tako ali tako že nepreklicno zašel v arhive nedavne zgodovine.

Zaključki

To dolgo potovanje skozi turško zgodovino dvajsetega stoletja nam je dalo možnost odgovoriti na dve vprašanji, ki smo jih zastavili na začetku tega članka. Sintetični pregled razvoja kapitalizma in odnosov med različnimi razredi pokaže ključne elemente po katerih lahko razumemo tako periodično ponavljanje vojaških intervencij kot tudi zelo specifično naravo sedanje vojaške diktature.

Prvo dejstvo, periodične intervencije vojaštva so na splošno pripisovali »avtonomni« naravi armade in trajnosti kemalistične ideologije skrbništva nad družbo, ki se je širila v vojaških vrstah. Ta tip analize se izogiba odločilnemu vprašanju vzrokov vztrajnosti političnih in ideoloških fenomenov, ki jih povzročata. Takšne sile ne nastajajo v vakumu temveč se dnevno reproducirajo z razrednimi odnosi ali pa prenehajo biti odločujoče. Zato je treba znati razložiti tako **genezo** kot stalno **reprodukcijo** teh ideoloških in političnih pojavov v turški družbi.

Zgodovinsko je bila močna in aktivna država, ki je spremljala vzpon kapitalizma v Turčiji, najprej in predvsem produkt **prirojene slabosti** turške buržoazije do drugih razredov in razrednih frakcij. Njena krhkost do konkurence mednarodnega imperialističnega kapitala in njeni ostri spopadi z drugimi etničnimi frakcijami otomanske buržoazije so jo prisilili, da se je zelo naslonila na bivše kadre stare države. Njen strah pred podrejenimi razredi je pripeljal do ekskluzivne revolucije, ki je postavila nedemokratično obliko države; pri njenem upravljanju pa so lahko sodelovali le vladajoči razredi. Njeno povezovanje in njena odvisnost od politične podpore velikih zemljeposestniških razredov sta preprečila agrarno revolucijo in ovirala prihodnje buržoazne vlade pri njihovem postopanju s kmečkimi posestniškimi razredi.

Vse to je napravilo buržoazijo življenjsko odvisno od države in še posebej od njenega prisilnega organa, vojaških sil. To odvisnost in pomanjkanje politične in ideološke hegemonije, ki ji je sledilo, je kasneje prevzelo najmodernejše krilo tega razreda, industrijska buržoazija. Če se je ta razredna frakcija zatekla k vojaški utrditvi svojih interesov, je to tako med njenim vzponom k dominaciji (1960), kot med utrditvijo svoje moči (1971 in 1980) storila zaradi svoje stalne šibkosti in zaradi slabotne tradicije buržoazne hegemonije nad družbo. **Odsotnost agrarne revolucije** med prehodom v buržoazno družbo je industrijsko buržoazijo postavila pred naraščajoče velike probleme. Ujeta med zaostalimi kmečkimi posestniškimi razredi in delavskim razredom je morala spet in spet iskati zavetje v vojaški vladavini. Ta odpoved politični oblasti, v zameno za zmago nad nasprotniki, ki se jih je zelo bala, je buržoazijo drago stala, saj je sprostila nekontrolirano dinamiko znotraj specifičnih struktur, ki jih je postavil vojaški režim. Toda, ker se je vdala v takšne rešitve, je bila buržoazija zakrknjen recidivist. Skratka, stalna pomembnost armade v političnem življenju, se **stalno reproducira s politično nezmožnostjo turške buržoazije**.

Kljub tej podeljeni karakteristiki različnih vojaških intervencij v zadnjih treh desetletjih, obstajajo radikalne razlike med temi epizodami, še posebej med 1960 in naslednjimi obdobji, ki so tako pomembne kot podobnosti. Mnenja, ki tem različnim dogodkom pripisujejo enak površinski motiv, češ, da je armada hotela obnoviti oblast domnevno neodvisne »birokracije«, so znak določenega redukcionalizma. Vsaka vojaška intervencija je bila produkt različne konjunktore razrednih bojev in različne faze razvoja kapitalizma. Zgodovinski pomen vsake je različen, tako, kot so različne njene velike politične posledice.

Udar leta 1960 je bil produkt mestne koalicije, ki jo je vodila industrijska frakcija buržoazije. Koalicija, ki je vključevala takšne podrejene razrede kot sta delavski razred in mestna drobna buržoazija, je bila podlaga za uvedbo mnogih državljanskih in političnih pravic in svoboščin v turško političnem življenju z nastopom sistema po-1960. Toda dejstvo, da je ta koalicija prišla na oblast le preko vojaškega udara, je pustilo svoj pečat na sistemu po-1960 v obliki skoraj konstitucionaliziranega nadzora vojaštva nad političnim življenjem. Od tod izhaja protislovna narava sistema po 1960.

Kontekst razrednih bojev se je popolnoma spremenil na predvečer drugega kroga. Do 1971. leta je bil delavski razred na dobri poti, da

postane neodvisna politična sila; s seboj je peljal revne kmete, dele mestne buržoazije in študentsko gibanje. To razlaga paradoks, da je velika industrijska buržoazija, **siva eminenca** za sistemom po-1960, le desetletje kasneje skušala pripeljati nazaj isti sistem. Toda poskus je bil prezgoden in ni uspel zaradi razlogov, ki so bili že omenjeni.

Sele v tretjem krogu, leta 1980 so se zaostrila tako protislovja akumulacije kapitala kot tudi razredni boji. Protislovno razporejanje sil leta 1971 je nadvladala nujna potreba, da bi našli življenjske rešitve za nadaljevanje dominacije kapitala v Turčiji. Rezultat tega je bila uspešna ponovitev neuspele intervencije iz leta 1971 pod spremenjenimi zgodovinskimi okoliščinami. Če je bilo leta 1980 »obnovitev« česar koli, je bila to obnovitev neizpodbitne dominacije buržoazije nad delavskimi množicami — dominacije, ki so jo vse bolj izpodbijali v dveh desetletjih pred udarom.

Radikalna razlika v zgodovinskem pomenu zaporednih vojaških intervencij gre večinoma na račun spreminjajočih odnosov med buržoazijo in armado kot institucijo buržoazne družbe. Z razvojem kapitalizma in z vzponom k dominaciji njene moderne industrijske frakcije je buržoazija vse bolj znala izoblikovati ideološke in politične tendence armade po svojih specifičnih potrebah. Zelo poudarjeni vidik simbioze med industrijsko buržoazijo in armado je hitra rast velike delniške družbe v 1960. in 1970. letih, ki je povezana z vojaškimi oficirskimi telesi preko vzajemnega sklada pomoči armade. OYAK, kot se imenuje, je danes eden velikanih turške industrije v deželi v številnih vejah in je celo zapleten v skupne podvige s tujim kapitalom. Uspehe in neuspehe akumulacije kapitala je zato grenko in direktno doživljal vojaški štab. Vendar se je treba enostranskemu poudarku tega dejstva previdno izogibati. Tesni stik med dvema družbenima silama, ki jih obravnavamo, gre veliko bolj na račun vloge armade kot končnega poroka za preživetje buržoazne družbe — in končno je množična mobilizacija delavskega razreda v obdobju 1968—1977 pripeljala do nekritične razporeditve armade na pozicije buržoazije.

Popolnoma različna narava udara leta 1980, posebej v primerjavi z udarom iz leta 1960, še bolj bije v oči, če upoštevamo njene posledice za bodoči razvoj Turčije. To nas pelje v jedro drugega vprašanja; če pogledamo iz dolgoročne perspektive, bo sedanje obdobje po vsej verjetnosti predstavljalo preokretnico v zgodovini turškega kapitalizma. Preokretnico, glede na vzorec akumulacije kapitala; po pol stoletja akumulacije, ki je temeljila na notranjem trgu, se bo turški kapital zdaj spopadel s kruto konkurenco na mednarodnih trgih. Ta nova orientacija bo globoko vplivala na vsak posamezni vidik družbenih odnosov. Zelo pomembno bo nova smer globoko označila odnose med kapitalom in delom, tako na trgu za delovno silo, kot znotraj delovnega procesa. Preokretnico tudi glede na državne strukture z zapuščino sistema po-1960 in z rastjo novega političnega okvira.

Toda tudi preokretnico glede na odnose med različnimi vladajočimi razredi. Prejšnje protislovje med buržoazijo in kmečkimi posestniškimi razredi glede prenosa poljedelskega presežka v industrijo se bo najbrž umaknilo v ozadje, kajti poljedelstvo in agroindustrija sta dve območji, kjer bo v bližnji prihodnosti koncentrirana akumulacija kapi-

tala.⁵⁰ Z drugimi besedami, je turška velika buržoazija sama na poti, da postane industrijsko-finančno-agrikolturna buržoazija. To bo spremenilo odnose med kapitalom in agrikulturo in po začetnem boju za dominacijo v agrikulturi bo verjetno pripeljalo do zaostrene razredne diferenciacije in do novih oblik razrednega boja na podeželju.

Prizadeti bodo tudi odnosi turškega kapitala z imperialističnim kapitalom. Z novo smerjo akumulacije, ki jo spremlja pomiritev delavskega razreda in utrditev diktatorskega režima, je mogoče, da se bo zelo povečal priliv tujega produktivnega kapitala, še posebej ameriškega. Dejstvo, da je turški kapital komercialno že prodrl na bližnjevzhodne trge, mu daje prednost, da je po besedah **Wall Street Journala** »zagotovil stabilen ekonomski pristop do Bližnjega vzhoda.«⁵¹

Zato bo najbrž prihodnost Turčije zaznamovala popolnoma nova razporeditev razrednih sil. Ta nova situacija kaže dolgoročno na zamenjavo starih protislovij z novimi. S pomočjo vse večje zveze z imperialističnim kapitalom bo turška velika buržoazija mogoče sposobna izstopiti iz prisilnega jopiča »kapitalizma v posamezni deželi«, toda njena bodoča usoda bo vse bolj odvisna od diktata muhastega in spremenljivega razvoja svetovnega kapitalizma. Morda bo končno sklenila premirje z velikimi zemljeposestniškimi razredi, toda najbrž po končanih resnih spopadih zaradi nove ureditve na podeželju. Prav gotovo jo bo še najprej vznemirjal agrarni problem z vse večjimi razrednimi boji na vasi. Toda najbolj pomembno od vsega je to, da se bo prej ko slej morala soočiti z najbolj bistveno oviro kapitalu v vseh deželah in v vseh časih. Ko bo proletariat opustil svoje začasno mirovanje in se spet vrnil kot živa politična sila, bo morda na dnevnem redu sama eksistenca načina produkcije, ki temelji na kapitalu in celotna družbena ureditev.

Prevedeno iz:
Khamsin No. 11
Modern Turkey
Development & Crisis,
London, 1984

⁵⁰ OECD objavlja: »... Turški glavni človeški in naravni ekonomski potencial je še relativno neizkoriščen. V poljedelstvu, kjer večina ljudi služi za življenje, je produktivnost sorazmerno nizka in bi jo lahko povečali z večjo denarno podporo, ki je bila doslej koncentrirana na industrijo. Turčija bi lahko postala pomemben izvoznik hrane še posebej v bližnjevzhodne in severnoafriške dežele.« OECD 1983, str. 48.

⁵¹ **Wall Street Journal**, 25 april, 1983.

Ali se vračamo na sistem plač in dobička?

— k Platformi za pripravo XIII. kongresa ZKJ (Komunist, Beograd, avgust 1985)¹

Milovan Pavlović

1. Uvodne opombe

V delu Platforme, ki nosi naslov »O razvoju socialističnih samoupravnih družbenoekonomskih odnosov« je največ pozornosti namenjeno vprašanju pridobivanja osebnih dohodkov delavcev. Izpostavljeno je stališče, da bi bilo značaju socialističnih samoupravnih družbenoekonomskih odnosov in rešitvam iz Dolgoročnega programa ekonomske stabilizacije primerno, ko bi se osebni dohodek delavca kristaliziral iz dveh posebnih delov — iz osebnega dohodka na podlagi tekočega dela in osebnega dohodka na podlagi upravljanja. Javna razprava o navedenem dokumentu je pokazala, da je potrebno preveriti teoretsko utemeljenost oziroma politekonomsko veljavnost take rešitve, in sicer tako s stališča tretiranja (vrednosti oziroma cene) delovne sile delavca v združenem delu, kakor tudi s stališča konsistentnosti dohodka kot poslovne motivacije in konstituiranja celovitega sistema dohodka v družbeni praksi. Razprava je prav tako pokazala, da je potrebno natančno proučiti ali je sploh mogoče identificirati dva posebna dela osebnega dohodka in, da je potrebno zanesljivo ugotoviti ali se lahko s pomočjo osebnega dohodka rešujejo vsi problemi učinkovitega gospodarjenja, vzpodbud za formiranje dovolj velikega obsega družbene akumulacije in ustreznega razpolaganja s celotnostjo pogojev in rezultatov dela. In končno, potrebno je odgovoriti na vprašanje — ali se vračamo na sistem plač in

¹ V tem prispevku se bomo v določeni meri zoperstavili »Osnutku stališč ZKJ o idejno-političnih vprašanjih uresničevanja ustavnega položaja delavcev v odločanju in razpolaganju z dohodkom in sredstvi družbene reprodukcije«, ki so bila sprejeta na 18. seji CK ZKJ, ki je bila 19. julija 1985 v Beogradu in so bila objavljena v knjigi »18 sednica CK SKJ, Izdavaški centar Komunist, Beograd, 1985.

dobička, ki smo ga v naši praksi imeli pred tridesetimi leti in ali opuščamo obstoječi sistem delitve dohodka in usmerjanje delitve osebnih dohodkov? Ta prispevek se bo ukvarjal z vsemi omenjenimi aspekti tega pomembnega vprašanja zato, da bi dokazal delovno hipotezo — da predlagana usmeritev sprememb družbenoekonomskih odnosov na področju delitve ni skladna s sistemom delitve po delu in rezultatih dela, kakor tudi, da je v opreki z osnovnimi postulati sistema dohodka, in da bi kot taka povzročila mezden položaj delavca (v odnosu do države). Poleg tega bi s tem družbene interese delavca zreducirali na motive po čimvečji porabi, na tej osnovi pa bi se državne strukture pojavile kot subjekt akumuliranja. Z drugimi besedami, ponovno bi prišlo do spopada med funkcijo porabe in razvoja zato, ker bi ju urejevali različni subjekti.

2. Metodološka in politekonomska vprašanja predloga spremembe sistema delitve osebnih dohodkov

Ob najnovejšem predlogu delitve osebnih dohodkov se postavlja cela vrsta metodoloških in teoretičnih problemov. Eden pomembnih je pričakovanje in prepričanje, da bo s tem prišlo do spodbud za preseganje obstoječe stagnacije v razvoju sistema socialističnega samoupravljanja, in, da bo zato zagotovljen njegov nadaljnji razvoj, in sicer na najpomembnejšem področju — v ekonomskem sistemu socialističnega samoupravljanja. Potrebno je poudariti, da se ne zanemarja niti ambicije, da bo s tem nastal osnovni proizvodni odnos sistema socialističnega samoupravljanja. Pri tem sta spregledani najmanj dve pomembni točki. Prvič, osnovni proizvodni odnos namreč nastaja v družbeni proizvodnji kot proces združevanja dela delavcev. Proizvodni odnosi v delitvi so s tem določeni, kakor je delitev določena s proizvodnjo. Drugič, osebni dohodek posamičnega delavca ne obstaja kot neodvisna, povsem samostojna ekonomska kategorija, neodvisno od namena proizvodnje v pogojih socialističnega samoupravljanja. Ta namen pa je ustvarjanje pogojev za obstoj neposrednih proizvajalcev, oziroma za čimbolj popolno zadovoljevanje njihovih nenehoma rastočih potreb, ki se zadovoljujejo s porabo materialnih dobrin in uslug, ki jih proizvajalci neposredno kupujejo za sredstva izločena iz osebnih dohodkov. Z drugimi besedami, osebni dohodek je osnovni motiv oziroma dohodka, je, za delovno skupnost združenih delavcev in zanje na to, da je zagotovo samo del celote ustvarjenega rezultata dela oziroma dohodka, je, za delovno skupnost združenih delavcev in zanje kot posameznike, dohodek in njegova maksimizacija, kot z blagovno menjavo zagotovljeno priznanje za novododano delo delavcev določene delovne skupnosti, najsplošnejša in najvažnejša motivacija poslovanja oziroma celotnega gospodarjenja delavcev. Z njo se razrešuje tudi vprašanje osebnega dohodka delavca in vprašanje akumulacije in to v funkciji samoupravnega odločanja delavcev o rezultatih njihovega dela. Od tod izhaja tudi stališče, da je osebni dohodek posamičnega delavca z dohodkom delovne skupnosti (kot proizvajalca blaga) določena ekonomska kategorija, kot tudi, da se mora, skladno s tem, konstituirati v razmerju s prispevkom dela delavca k ustvarjanju tega dohodka kot skupnega rezultata dela delavcev. Na to velja biti še posebej pozoren zato, ker v omenjenem delu Platforme ta medsebojna

odvisnost osebnega dohodka delavca in dohodka ni jasna in ker se nikjer ne poudarja dohodek kot osnovni motiv poslovanja², niti ni precizirano stališče o določanju osebnega dohodka sorazmerno s prispevkom njegovega dela k povečanju dohodka, pač pa besedilo Platforme omogoča drugačne zaključke.³ Osebnega dohodka torej ni moč niti razumeti niti ustrezno koncipirati, če ga ločimo od kategorije dohodka, zatorej brez prispevka tekočega in minulega dela delavca k ustvarjanju dohodka tudi ni mogoče določiti osebnega dohodka delavca. Skladno s tem se morata prispevka enega in drugega dela k ustvarjanju dohodka izraziti enotno in istočasno. Kolikor nameravamo obdržati to vzročno-posledično pogojenost in odvisnost osebnega dohodka in dohodka je, za določanje višine osebnega dohodka posamičnega delavca, edino veljavna ocena delavcev določene enote združenega dela o tem kdo, koliko in kako je prispeval s tem, ko dela skupaj z ostalimi, k temu skupnemu rezultatu. Ta ocena mora biti opravljena skladno z dogovorjenimi pravili (skupne osnove in merila) celotnega delavskega razreda, kar se je skušalo storiti v sedanjem sistemu usmerjanja delitve osebnih dohodkov z družbenim dogovarjanjem in samoupravnim sporazumevanjem, in kar je dalo določene rezultate, pa tudi določeno število problemov. Zato je nesporno, da je potrebno sedanji sistem delitve osebnih dohodkov nujno menjati oziroma izboljševati, vprašanje je le ali je to izvedljivo na predlaganih temeljih?

Prvič. Izhaja se iz tega, da je nujno potrebno reproducirati delovno silo delavca in to tako, da se mu bo na podlagi njegovega tekočega dela zagotavljal del osebnega dohodka.⁴ V zvezi s tem se govori o vrednosti delovne sile, kakor tudi o obstoju kategorij potrebnega in presežnega dela, pa tudi o zakonu proizvodnje presežne vrednosti.⁵

Skorajda ni potrebno poudarjati, da imamo z delovno silo kot blagom opraviti v pogojih popolne odtujenosti delavca od pogojev in rezultatov njegovega dela, od dela samega in s tem tudi od sebe samega. V takih pogojih ureja velikost vrednosti delovne sile, kot notranja objektivna zakonitost, njegov ekonomski položaj. Prav v takih razmerah, kot bi rekel Marx, delavec »kot svobodna oseba razpolaga s svojo delovno silo kot s svojim blagom in da, po drugi strani, nima naprodaj drugega blaga, da je brez vsega in predvsem brez vseh stvari, ki so potrebne

² V zvezi s tem je potrebno vedeti, da Platforma ni prevzela pomembnega stališča iz »Osnutka stališč...« v katerem se po pravici izpostavlja dohodek kot osnovni motiv družbene reprodukcije. Glej: »18. sednica CK SKJ...«, str. 201«.

³ Glej: »Platforma...«, str. 16,« »18. sednica...«, str. 207«.

⁴ Glej: »Platforma, str. 17; Da gre za plačilo delovne sile in ne za rezultate dela, lahko vidimo iz tega da: a) se ta del osebnega dohodka izplačuje pred uresničenjem rezultatov kot element materialne in socialne zaščite delavcev; b) izplačuje se iz »predujmljenih družbenih sredstev... v obliki obratnih sredstev«; c) to ne bi bila akontacija osebnega dohodka ampak z delom pridobljena plača posamičnega delavca, ki si jo je pridobil na podlagi tekočega dela na delovnem mestu in ki se družbeno prizna v odvisnosti od tega koliko in kako je delal, toda ne odvisno od tega ali se bo ta proizvodnja realizirala. (glej uvodno besedo K. H. Vasileva na 18. seji, »18. sednica... str. 143) in d) zagotavlja se, da se bo v združenem delu uresničil »približno enak osebni dohodek za enako kvaliteto, kvantiteto in rezultate dela.«

⁵ Glej: »18. sednica...«, str. 146 in 199 in »Politika«, Beograd, 6. 11. 1985, str. 6.

za udejstvovanje njegove delovne sile.«⁶ Jasno je, da se delavčev položaj bistveno spremeni, če ima naprodaj drugo blago kot rezultat skupnega dela (delovna skupnost kot proizvajalka blaga) in če ni brez vsega in brez vseh stvari, ker je v razvoju procesa samoupravnega podružbljanja proizvodnih sredstev (družbena lastnina) vse bolj zvezan (razodtujen) z osnovnimi pogoji materialne eksistence. Naposled ni svoboden razodtujen) od vseh stvari, ki so potrebne za udejanjanje njegove delovne sile, ampak narobe, z njimi je v taki zvezi, da mu omogočajo, da izkoristi vse svoje ustvarjalne sile in si skozi združevanje ustvari najustreznejše pogoje lastne materialne eksistence. Z drugimi besedami, pravna svoboda delavčeve osebnosti, ki mu omogoča da odloča o tem s katerimi delavci bo sklenil razmerje združevanja dela, ni zadosten argument za trditev, da je svoboda delavčeve osebnosti vedno izražena v privatni lastnini nad delovno silo. Kajti privatna lastnina nad delovno silo je svojevrsten proizvodni odnos (predvsem med delavci) samo v primeru, da obstaja monopol privatne lastnine nad osnovnim objektivnim pogojem procesa proizvodnje. V tem smislu je dejansko zgolj refleks osnovnega dominantnega (kapitalskega) proizvodnega odnosa. Iz Marxove analize kapitalističnih družbenih odnosov neposredno izhaja, da ima formalno pravna svoboda delavčeve osebnosti v socialističnem sistemu lahko podoben ali identičen pomen kot pravna svoboda mezdnega delavca samo, ko bi odnos delavca do proizvodnih sredstev v socializmu bili enak ali podoben lastninskim odnosom v kapitalizmu. Ko govorimo o tem si velja zapomniti, da se razodtujenje delavca uveljavlja kot proces združevanja dela oziroma kot zelo kompliciran in dolgoročen proces delavčevega obvladovanja pogojev in rezultatov procesa družbene reprodukcije. Toda kolikor bolj ta proces napreduje, toliko manj je delavec »brez vsega in brez vseh stvari«, in s tem zginjavajo nujne okoliščine, ki pogojujejo temu, da delavci prodajajo svojo delovno zmožnost v taki ali drugačni obliki drugim delavcem. Zato toliko kolikor se udejanjajo procesi podružbljanja proizvodnih sredstev in razodtuitve delavcev, nehuje tudi delitev dela na potrebno, kot del dela delavcev, ki ga ustvarja sam zase reproducirajoč (vrednost) svoje delovne sile, in presežno delo, kot delo za drugega, ker delavec, ki proizvaja, odloča o celoti svojih rezultatov proizvodnje, jih razporeja (fond osebnih dohodkov, fond akumulacije in fond družbene porabe), zagotavljajoč s tem nujne splošne in posebne pogoje svojega povnanjanja kot samoupravnega proizvajalca blaga in kot združenega delavca. V zvezi s tem pravi Marx: »Če bi se en del produkta ne spremenil v kapital, bi drugi ne dobil oblik meзде, profita in rente.«⁷ Skladno s tem se odpravlja tudi zakon proizvodnje presežne vrednosti kot zakon eksploatacije tujega dela in osnovni najbolj splošen ekonomski zakon kapitalističnega načina proizvodnje, ki kot tak ne more biti hkrati osnovni ekonomski zakon socialističnega samoupravnega proizvodnega načina.⁸ Torej, z delom osebnega dohodka pridobljenega na osnovi tekočega dela se lahko reproducira kapital (predujmljena sredstva za

⁶ K. Marx, Kapital, I knjiga, CZ, Ljubljana, 1961, str. 192.

⁷ K. Marx, Kapital III, CZ, Ljubljana, 1973, str. 979.

⁸ »Toda isti ljudje, ki oblikujejo družbena razmerja v skladu s svojim materialnim načinom produkcije, oblikujejo v skladu s svojimi družbenimi razmerji tudi načela, ideje, kategorije. Torej so te ideje, te kategorije, prav tako malo večne, kot so razmerja, katera izražajo. So zgodovinski in prehodni produkti.« K. Marx, Beda filozofije, MEID II, CZ, Ljubljana, 1976, str. 477—78.

delovno silo), ne pa tudi socialistični samoupravni proizvodni odnos. Kajti tako tretirana delovna sila je zreducirana izključno na vlogo proizvodnega faktorja. Ni subjekt spostavljanja proizvodnega odnosa na podlagi katerega nastaja tudi kategorija osebnega dohodka.

Potreba po uvajanju dela osebnega dohodka na podlagi živega dela, kot nadomestila vrednosti delovne sile, se razlaga tudi s potrebo po realnem vrednotenju proizvodnih stroškov. Pri tem pa se pozablja, da, za delovno skupnost tozda kot proizvajalca blaga, dejanski strošek ni samo strošek »potrebnega«, pač pa celotnega novododanega dela. Vendar pa, če bi v družbeno prakso uvedli del osebnega dohodka na podlagi tekočega dela, bi to samo po sebi pogojevalo drugačno definiranje osnovnega motiva poslovanja organizacij združenega dela. V tem primeru se namreč dobiček (podjetja), ki nastaja kot razlika med dohodkom in tem delom osebnega dohodka, pojavlja kot osnovni motiv poslovanja. V takem konceptu delitve dobiček postaja rezultat, ki ni nastal z delovanjem živega dela ampak opredmetenega, kar je sicer priljubljena tema meščanske ekonomije in predmet Marxove ostre kritike v znani »Trinitarni formuli« v kateri Marx razrinkava dogmo, da so kapitalistični dohodki izraz delovanja različnih faktorjev proizvodnje in dokazuje, da so vsi dohodki, ki izhajajo iz različnih plasmajev kapitala (industrijskega, posojilnega, zemljiškega itd.) rezultat dela delavcev oziroma, da izhajajo iz novoustvarjene vrednosti, ki jo ustvarja izključno novododano delo. Zato je za razpravo o predlogu sprememb sistema delitve osebnih dohodkov dobro če poznamo Marxove opombe o tem, da samo če izhajamo iz predpostavke, »da je mezdno delo istovetno z delom sploh, potem je tudi mezda istovetna s produktom dela in je tisti del vrednosti, ki se izraža v mezdi, istoveten z vrednostjo, ki jo je sploh ustvarilo delo. Tako pa nastopita tudi druga dva dela vrednosti, profit in renta, samostojno proti mezdi in morata izhajati iz svojih lastnih virov, ki so specifično drugačni in neodvisni od dela.«⁹ Morata temeljiti v sodelujočih proizvodnih elementih.

Naposled mora biti jasno, da se s predlaganimi spremembami ne postavlja zgolj vprašanja dohodka kot poslovne motivacije gospodarskih subjektov in, da se neadekvatno postavlja zveza med osebnim dohodkom in dohodkom, pač pa se napačno definira celota nastajanja ekonomskih odnosov. Kajti, kot bi rekel Marx, kolikor se na ta način razumeta dohodek in osebni dohodek, se vrtimo v napačnem krogu. Vrednost blaga tako namreč izhaja iz vrednosti mezde, profita in rente, vrednost mezde, profita in rente pa je po drugi strani določena z vrednostjo blaga. Oziroma, dohodki ne temeljijo v razstavljanju blagovne vrednosti ampak jo sami ustvarjajo s svojim sestavljanjem.

Od tod je potrebno potegniti stališče, ki pravi, da ni sporno, da se kot temelj, to pa pomeni kot kriterij za pridobivanje osebnega dohodka, pojavljata živo delo in minulo delo delavca, razumljena kot delavčevo delo upravljanja in razpolaganja s proizvodnimi sredstvi. Pravzaprav s tem, ko osebni dohodek določimo s celotnim ustvarjenim dohodkom delavcev prihaja do izraza njegove tekoče (izvršujoče) delo in delo upravljanja s proizvodnimi sredstvi (minulo delo), s čimer se dejansko prepletata oziroma povezujeta delavčevo fizično in umsko delo. Edvard Kardelj je v zvezi s tem povedal naslednje: »... tudi upravljanje druž-

⁹ K. Marx, Kapital III, CZ, Ljubljana, 1973, str. 920.

benega kapitala in gospodarjenje z njim je prav tako delo, ki ga delavec opravlja kot samoupravljalec. Zato bi se tudi učinek tega dela moral pokazati kot eden izmed kriterijev za delitev osebnega dohodka po tekočem delu. Priznati pa je tudi treba učinek gospodarjenja z družbenim kapitalom kot kriterij za delitev osebnega dohodka ravno zato, da se bo delavec zavedel, da je njegov materialni in družbeni položaj med drugim odvisen tudi od tega ali se je zavzemal za akumulacijo, kako je razpolagal s sredstvi za akumulacijo, ali se je združeval z drugimi.¹⁰ Vendar pa to ne moreta biti dva med seboj ločena temelja zato, ker oba faktorja, v svoji specifični zvezi in prepletenosti z delovanjem skozi nivo produktivnosti dela in stroškov proizvodnje, vplivata na to, da se formira enovita masa (homogenega) ustvarjenega dohodka, ki se ne konstituirata iz prispevka tekočega dela in prispevka sredstev (ker teh prispevkov ni moč določiti). Ta enovita masa ustvarjenega dohodka predstavlja družbeno priznanje ustvarjeno z menjavo blaga za novododano delo (ob določeni stopnji racionalne izrabe bolj ali manj izpopolnjenih proizvodnih sredstev).¹¹ Izhajajoč iz predloga bi pomenilo, da kolikor bi mogli izdvojiti prispevek enega in drugega faktorja k ustvarjenemu dohodku,¹² bi po tej logiki lahko ločili osebni dohodek na podlagi tekočega dela, ki se objektivno kaže kot plača za delo, in drugi del osebnega dohodka na podlagi upravljanja s proizvodnimi sredstvi, ki bi se kazal kot lastninski dohodek, ki dejansko izvira iz dobička. Kajti tudi dobiček, kot razlika med ustvarjenim dohodkom in vkalkuliranimi osebnimi dohodki (plače delavcev), ni nič drugega kot lastninski dohodek (profit), ki, formalno gledano, izhaja iz funkcioniranja proizvodnih sredstev.

Tu moramo nujno opozoriti na dejstvo, da ni ne realno ne mogoče uresničiti zahteve Platforme, ki pravi »enak osebni dohodek za enako delo«¹³ delavcev, neodvisno od tega v kateri delovni skupnosti oziroma dejavnosti delajo. Delovne skupnosti imajo namreč različen nivo opremljenosti za delo in se s samim tem, ko se razlikujejo po številčnosti, po produktivnosti dela, stroških proizvodnje itd., razlikujejo tudi po ustvarjenem dohodku na delavca (kot tudi na sredstva). Od tod izhaja, da je povsem normalno in objektivno pogojeno, da za enako delo ni moč ustvariti enake ampak različne osebne dohodka. Zahteva Platforme je dejansko v nasprotju s sistemom socialistične delitve po delu in rezultatih dela, ker se v objektivno različnih pogojih proizvodnje omejuje na »nagrajevanje, ne porabljenega dela in dejanskega prispevka tega dela k ustvarjanju dohodka« pač pa se omenjuje na izenačevanje osebnih dohodkov za predvideno delo. To delo je definirano s formal-

¹⁰ E. Kardelj, Svobodno združeno delo, DZS, Ljubljana, 1978, str. 67—8.

¹¹ Zato v Ustavi lahko piše: »Človekovo delo je edina podlaga za prisvajanje proizvodnega dela in za upravljanje z družbenimi sredstvi (čl. 19) ali »Delavcu pripada iz dohodka tozda osebni dohodek... skladno z rezultati njegovega dela in z njegovim osebnim prispevkom, ki ga je s svojim tekočim in minulim delom dal k povečanju dohodka (čl. 20).«

¹² To stališče temelji v eni najbolj pomembnih premis Marxove delovne teorije vrednosti — da proizvodna sredstva ne ustvarjajo nove vrednosti. Skladno s tem menim, da ni moč identificirati prispevek sredstev za proizvodnjo kot samostojnega faktorja v ustvarjanju dohodka. Menim, da je potrebno pri tem razlikovati prispevek produktivnosti dela (aspekt konkretnega dela) in prispevek k ustvarjenemu dohodku, ki se pojavlja kot vrednostna substanca.

¹³ Glej: »Platforma...«, str. 16, točka 4.

nimi značilnostmi dela (kvalifikacija, stopnja izobrazbe, delovno mesto in podobno). Diferenciacija osebnih dohodkov je v takem konceptu mogoča z določanjem plačilnih razredov. Glede na to, bi se ta, sicer nerealna, zahteva lahko uresničila v sistemu državne regulative, ne pa po logiki samoupravnega odločanja o delitvi osebnih dohodkov. Dala bi negativne rezultate prav na področju zagotavljanja ciljev zaradi katerih se prizadeva uveljaviti sistem delitve.

3. Ali radikalno spreminjati ali izpopolnjevati družbeno prakso delitev sredstev za osebne dohodke delavcev?

Iz povedanega izhaja, da ni potrebno opuščati osebni dohodek delavca kot ekonomsko kategorijo delitve dela dohodka, ki ga delovna skupnost odreja za potrebe osebne porabe. Ni potrebno uvajati kategorije osebnega dohodka, ki v bistvu to ni, ampak je seštevek plače na podlagi delovnega odnosa delavca in ostalih formalnih lastnosti njegovega dela (vrednost delovne sile v pogojih, ko ni niti ne more postati blago?) in plače na podlagi dobička, kot dela dohodka, ki se ustvarja kot rezultat upravljanja in racionalne izrabe proizvodnih sredstev. To pomeni, da bi strukturiranje osebnega dohodka na podlagi dela in upravljanja pomenilo opuščanje sistema dohodka, ker bi se v tem primeru dohodek pojavljal, ne kot primarna ekonomska kategorija in zakonitost socialistične blagovne proizvodnje, ampak kot konstrukcija seštevka naprej določenega dela osebnega dohodka kot plače (ali mezde) in dobička (oziroma profita). S tem se, kakor smo ugotovili, izgublja povezanost osebnega dohodka in družbeno priznanega rezultata dela delavcev zato, ker se največji del osebnega dohodka določa neodvisno od rezultata dela delovne skupnosti osnovnega gospodarskega subjekta. Pri tem je očitno, da se v takih pogojih osebni dohodek delavcev objektivno določa od zunaj (plačilni razredi), ne pa s samoupravnim določanjem članov delovne skupnosti oziroma skladno z značajem odločanja o sistemu združevanja dela. Toda, kolikor se bo dopuščal vpliv delavcev na odločanje o višinah plačilnih razredov, se bo potenciralo znano nasprotje med potrošniško mentaliteto delavcev in investicijsko mentaliteto države, ki je sicer lastno pogojem državno-lastninskega socializma. Posledica tega ne bo le to, da akumulacija ne bo »zaščitena« (pred delavci), ampak tudi, da bo povsem izginila potreba po določanju dela osebnega dohodka na podlagi upravljanja s proizvodnimi sredstvi. Poleg tega, da se v tem konceptu upravljanje ločuje od tekočega dela, kakor da nima nič skupnega z delom delavca (v pripravi in odločanju), je sporno tudi to koliko je s pristopom marksistične ekonomske teorije skladno mnenje, da imajo tudi proizvodna sredstva sposobnost ustvarjati del dohodka. To še toliko bolj, ker se to vprašanje praviloma rešuje na način meščanske šole — z marginalno produktivnostjo kapitala in z uvajanjem ekonomske kategorije, ki od tod izhaja, s ceno družbenih sredstev (pravzaprav kapitala).

Osebni dohodek delavcev je torej materialna substanca in izraz samoupravnega odločanja delavcev in spostavljanja njihovega proizvodnega odnosa, ki ne more nasprotovati proizvodnemu odnosu v samem procesu združevanja dela kot družbeni obliki obstoja njihovega materialnega življenja. Z drugimi besedami, kolikor delavci v procesu proizvodnje

skupaj, neposredno v medsebojni odvisnosti, povezanosti in odgovornosti odločajo o vseh vprašanih pogojev svojega dela in poslovanja, potem ni smiselno, če ne bi enako, torej skupaj, razporejali tudi rezultatov svojega dela — dohodek, čisti dohodek in sredstva izločena za osebne dohodke. Samo kot proces in materialna vsebina odločanja delavca o osebnem dohodku in njegovi velikosti lahko ta kategorija obdrži značilnosti in značaj ekonomske motivacije delavcev, ki ga bo spodbujala k predanejšemu, bolj organiziranemu in intenzivnejšemu delu in s tem tudi k večji proizvodnji in večjemu dohodku. Strukturiranje osebnih dohodkov, ki bi opustilo sedanjo prakso določanja osebnih dohodkov in preneslo odločanje izven tozda, bi povzročilo še večje probleme v našem gospodarstvu in popolno nezainteresiranost delavcev za proizvodni proces in celotno poslovanje, do tod, da bi neprestano pričakovali, da jim bo nekdo drug reševal vprašanja njihovega družbenoekonomskega položaja, in do še večje etatizacije procesa družbene reprodukcije in slabšanja osnovnega samoupravnega proizvodnega odnosa.

Tako stališče ni osnova za zavračanje vsakršnih sprememb v sedanjem sistemu delitve osebnih dohodkov na posameznike. Obstoječi sistem določanja osebnih dohodkov že dalj časa ni zasnovan na stihijnem, samovoljnem razpolaganju z dohodkom. Že zdavnaj je identificiran interes delavca oziroma ekonomska nujnost, da se delavci organizirajo kot razred proizvajalcev in, da sprejmejo skupna pravila obnašanja v delitvi sredstev za osebne dohodke, kar je sledilo kot proces družbenega dogovarjanja in samoupravnega sporazumevanja o skupnih osnovah in merilih pridobivanja osebnih dohodkov delavcev. Ta sistem je nujno izboljševati tako, da bo zagotovljena čim večja stopnja stimulativnosti tega sistema, kakor tudi da se zagotovi enakopravnost delavcev da izključno na podlagi svojega dela in prispevka tega dela k ustvarjanju dohodka delovne skupnosti, ustvarjajo svoje osebne dohodke.¹⁴

Prav zato je potrebno, da se preko osnov in meril v tozdih, ki temeljijo na skupnih osnovah in merilih za določanje osebnih dohodkov, določi kar se le da natančni prispevek vsakega delavca k ustvarjanju skupnega družbeno priznanega rezultata dela, in da se s tem čim hitreje upošča formalne značilnosti dela in delovnega mesta. Pri tem je potrebno vedeti, da se z uvajanjem ustreznega sistema delitve osebnih dohodkov ne morejo razrešiti določene nelogičnosti in razlike v gospodarjenju, ki izhajajo iz primarne, sekundarne in namenske delitve dohodka. Prav z njihovim reševanjem se, nasprotno, ustvarjajo predpostavke za dosledno uresničevanje določenega sistema delitve sredstev za osebne dohodke.

¹⁴ V zvezi s tem pravi E. Kardelj: »Zato bodo merila dela v družbeni delitvi dela po delu zmerom — kakor je to dejal že Marx — stvar družbenih konvencij. Toda take konvencije morajo obstajati in izvajati svoj vpliv tako, da se doseže največja možna enakopravnost delovnih ljudi v združenem delu v privzajanju osebnega dohodka iz skupnega dohodka družbenega dela po načelih delitve po delu. To pa pomeni, da morajo združeni delavci težiti po takih merilih — določajo jih s samoupravnimi sporazumi in družbenimi dogovori — ki bodo izražala skupno priznane značilnosti družbeno-zgodovinsko pogojene »individualne količine dela«.

E. Kardelj, Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični praksi, DZS, Ljubljana, 1976, str. 87.

Na podlagi stališča o nerealnosti in strokovni neutemeljenosti predloga o strukturiranju osebnega dohodka iz dveh med seboj neodvisnih delov, jasno sledi, da se ni potrebno ukvarjati s planiranjem ustvarjanja osebnih dohodkov.¹⁵ Nasprotno, potrebno je spostaviti zvezo med planiranjem rasti in gibanj osebnih dohodkov in planiranjem rasti ustvarjenega dohodka delovne skupnosti. V tem smislu je nujno zagotavljati akontacije osebnih dohodkov in pri tem izhajati iz plana proizvodnje in realizacije proizvodov in uslug določene delovne skupnosti, oziroma iz planiranega obsega dohodka. To, kolikšni bodo osebni dohodki posameznikov, pa bo vedno odvisno od uresničevanja tega plana, kakor tudi od značaja osnov in meril delitev sredstev za osebne dohodke na posameznike v vsaki posamični delovni skupnosti. Skladno s tem, kako bodo te osnove in merila skladni s skupnimi osnovami in merili, bodo tudi adekvatno izražale prispevek dela vsakega posameznika k ustvarjanju dohodka kot njihovega skupnega dela. Da bi se masa sredstev osebnih dohodkov vezala na ustvarjen dohodek, je nujno fond osebnih dohodkov planirati, izhajajoč pri tem iz predhodnega tromesečnega (in ne letnega) obračuna poslovanja.

Jasno je, da predlagane spremembe v delitvi sredstev za osebne dohodke in družbenoekonomskega položaja delavcev, ne zagotavljajo uresničevanje ciljev, ki si jih postavljajo, da niso zasnovane na dohodku in dohodkovnih odnosih ampak na plačilnem sistemu in dobičku, ki ni skladen s socialističnim samoupravljanjem. Predložene spremembe ne temeljijo v zakonitosti in perspektivah razvoja socializma in zato ne morejo predstavljati temelja za nadaljnji razvoj socialističnega samoupravnega proizvodnega načina.

Prevod I. B.

¹⁵ Zato menim, da se s predlaganim reguliranjem formiranja osebnih dohodkov ne bi dograjeval in izpolnjeval obstoječi sistem družbenega dogovarjanja in samoupravnega sporazumevanja o osnovah in merilih za samoupravno urejanje odnosov pri pridobivanju in delitvi dohodka v SFRJ (kot je to napisano v Platformi, točka 6, str. 17.) ampak se postavlja pod vprašaj temelje sistema usmerjanja delitve sredstev za osebne dohodke.

Einstein – nekoliko drugače

Lucijan Vuga

Kakšne so mogoče matematične rešitve Einsteinove formule, ne da bi takoj tudi pomislili na fizikalni pomen takih rešitev, je vprašanje, ki si ga bomo ogledali v tem prispevku.

Izhodišče je danes obče znano in predstavlja del splošne kulture:

$$E = m \cdot c^2 \quad (1)$$

Ne da bi takoj pomislili na druge možnosti, ki pa jih sodobna znanost priznava, se lotimo le faktorja, ki je postavljen na drugo potenco: c^2 . Svetlobna hitrost c je lahko za nekoga konstanta, kar v naravi ni res, čeprav je privzeto, da je c maksimalna hitrost v vesolju in s tem se v tej teoriji tudi računa.

Vendar je c hitrost, tudi če je posebnega pomena. In kot vsako hitrost jo lahko izrazimo s kvocientom poti in časa, ki je potreben, da se na tej poti nekaj zgodi. Torej:

$$c = \frac{\text{pot}}{\text{čas}} = \left(\frac{s}{t} \right) \quad (2)$$

Zato lahko napišemo (1) tudi drugače:

$$E = m \cdot \left(\frac{s}{t} \right)^2 \quad (3)$$

Uporabljač le elementarno matematiko, moremo napisati kvadrat (2) na naslednje načine:

$$c^2 = \left(\frac{s}{t}\right)^2 = \frac{(-s)^2}{(-t)^2} = \frac{(-s)^2}{t^2} = \frac{s^2}{(-t)^2} = (-c)^2 = \frac{(is)^2}{(it)^2} \quad (4)$$

Vse te rešitve so matematično pravilne in predpostavljajo tako negativne prostorske dimenzije, kakor tudi negativen čas. Še nekoliko več, rešitve so pravilne tudi z imaginarnimi števili, katerih fizikalno razlago zaenkrat odmislimo. Seveda pa je takoj očitno, da niso možne le rešitve s hkratnima negativnima vrednostima časa in prostora, ampak da imamo tudi mešane rešitve, pri katerih je ena ali druga komponenta negativna, nasprotna pa pozitivna, ali obratno. Če predpostavimo še možnost, da obstoja negativna masa in negativna energija pa imamo še nekaj rešitev več:

$$-(-c^2) = \frac{(s)^2}{(it)^2} = \frac{(is)^2}{t^2} = (ic)^2 \quad (5)$$

Pri tem se pojavljajo nekatere rešitve, ki nam še niso domače, če že lahko rečemo, da je »čas« nekaj vsakdanjega in »prostor« nekaj, kar lahko vidimo, otipamo ter, da smo nekako že prebavili negativne vrednosti teh dveh parametrov, ki jim pravimo tudi antiprostor in antičas. Prva uganka je negativna hitrost — kaj naj bi to bilo? Matematično lahko to pojasnimo razmeroma enostavno:

$$-c = \frac{-s}{t} \text{ ali } -c = \frac{s}{-t} \quad (6)$$

Izhajajoč iz te enačbe, bi lahko rekli, da je negativna hitrost v fizikalnem smislu:

— hitrost, ki nam označuje lokacijske spremembe negativnega sveta ali antiprostora v »našem realnem« času; to torej predpostavlja mešanico (ali ločen obstoj) sveta in antisveta v »našem« času;

— ali pa je to »naš« prostor v negativnem času ali antičasu, kar bi pomenilo, da ima »naš« prostor svojo realnost v antičasu.

Take fizikalne razlage so za naše običajno pojmovanje milo rečeno nenavadne, težko jih sprejemamo; istočasno pa je vprašljivo, če je takšna realiteta možna. Kaj pa, če ni možna? Recimo, da v naravi kaj takega sploh ni, da je to le matematična konstrukcija? V takem slučaju se moramo vprašati, kako je s splošno veljavnostjo Einsteinove enačbe in kakšne posledice bi nastale, če takšna splošna veljavnost ne bi držala.

Podobno je z matematično rešitvijo, ki izhaja iz imaginarne vrednosti posameznih faktorjev. Oglejmo si še to:

$$\frac{(is)^2}{(it)^2} = c^2 \quad (7)$$

Iz imaginarne vrednosti prostora in časa dobimo matematično popolnoma enostavno realno vrednost kvadrata hitrosti, kar je fizikalno, izgleda, nerazložljivo...

In nazadnje, iz kroga teh nenavadnosti, je še vrednost, ki se pojavi v kombinaciji z antienergijo ali antimaso:

$$-(c^2) \text{ ali } -(-c)^2 \quad (8)$$

Kaj bi v tem primeru predstavljala negativna vrednost kvadrata hitrosti ali negativne hitrosti?!

Pozitivno hitrost svetlobe dobimo tudi tako, da sta v enačbo vključena hkrati negativna pot in negativen čas. Enostavno poznavanje matematike nam potrdi, da je količnik dveh negativnih števil pozitiven. Matematično pravilno rešitev enačbe dobimo, kaj pa fizikalno pomeni, je veliko bolj zapleteno: moje telo, stroj na katerega pišem, ta papir, skratka, vse to je možno hkrati tudi v negativnem času in negativnem prostoru. Torej nisem le tu, ampak sem tudi v zrcalnem svetu. Pravzaprav ali sem lahko ali moram biti?! Kakšne so te zakonitosti? Namreč, če je rešitev enačbe mogoča na več načinov, ni rečeno, da tudi morajo biti vse te rešitve realizirane. Vendar, tudi če ni te obveznosti, je le dana možnost in če je ta podana, je v nekaterih primerih, če ne vselej, tudi izvedena.

Poleg tega pa je, kot vidimo, še cela vrsta rešitev, ker je pač podana enačba s kvadratom hitrosti, tako da je včasih le števec, drugič imenovalec s pozitivnim ali negativnim predznakom.

Ker je mogoče, da obstojajo inkompatibilnosti med posameznimi rešitvami, tako, da ne morejo obstojati ena v drugi ali ena ob drugi, bi morali ugotoviti kakšne vrste so te nezadružljivosti. Lahko so prostorske, časovne ali oboje. Vendar tudi, če je tako, je mogoča: oscilirajoča izmenjava ene in druge, nekaj takega, kakor pravimo v računalništvu time share. V kolikor obstaja inkompatibilnost, kakšna razmerja zajema, gre le za mikrolokacijsko ali tudi makrolokacijsko inkompatibilnost, tako, da je izključeno celotno vesolje. To je vsekakor bistveno, saj bi mikrokompatibilnost omogočila ustvarjanje zanimivih struktur, tudi na ravni bivajočih teles, kar bi pomenilo dvojno bivanje takih organizmov. Govorili bi o medsebojni prepletenosti teh realnosti, ko ne bi mogli ugotoviti meja in notranje razslojenosti. Posebno pa bi bilo komplicirano, ker bi eventuelno potekala dogajanja v časovno divergentnih smereh itd.

Še neka možnost obstoja, ki pa nam še bolj buri duha-nihanje s in t v količniku s/t, tako da ohranjata konstantno vrednost. In seveda še bolj dražljivo je, če nihata tudi v negativno smer. Fizikalno bi to bilo možno z menjajočo se, metriko prostora in časa.

Če je:

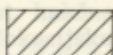
$$c = \frac{s}{t} \text{ je lahko tudi } c = \frac{ks}{ks} \quad (9)$$

pri čemer je faktor k lahko manjši od 1 ali večji od 1, kar bi fizikalno pomenilo pri prvem, da prihaja do krčenja, pri drugem pa do širjenja prostora ali časa, seveda sinhronizirano, tako, da ostane v vsakem primeru kvocient nespremenjen. Kako hitro je to nihanje? V delcih sekunde ali milijardah let lahko merimo taka nihanja, ki bi lahko bila celo bistvenega pomena za obstoj vesolja in v naravni zvezi z oscilirajočo naravo vesolja. In ne nazadnje je k lahko tako pozitiven, kakor negativen; kar izhaja že iz prejšnjega izvajanja o negativnih in pozitivnih vrednostih posameznih členov v Einsteinovi enačbi, le da nam uvedba faktorja k omogoča zveznost prehajanja skladno z zakonitostmi valovanja, pri čemer seveda še nismo odgovorili odkod in kaj pred-

		c^2	$\left(\frac{s}{t}\right)^2$	$\frac{(-s)^2}{t}$	$\frac{s^2}{(-t)^2}$	$\frac{(-s)^2}{(-t)^2}$	$(-c)^2$	$\frac{(is)^2}{(it)^2}$	$(-c)^2$	$(ic)^2$	$\frac{(s)^2}{(it)^2}$	$\frac{(is)^2}{t^2}$
E m	$E = m \cdot c^2$ klasična einsteinova enačba	popolni »naš« svet										
E m	$E = m \cdot (-c)^2$ modifikacija z antihitrostjo											
-E -m	$-E = -m \cdot c^2$ antienergija in antimaterija											
-E -m	$-E = -m \cdot (-c)^2$ vse sestavine so negativne	popolni antisvet										
E -m	$E = -m \cdot (-c)^2$ $-m \cdot (ic)^2$ antimaterija in imaginarni hitrost											
-E m	$-E = m \cdot (-c)^2$ $m^2 (ic)^2$ antienergija in imaginarni hitrost											

mešan svet

time štara. V kolikor obstaja inkompatibilnost, je njena, gre le za mikroskopske ali tudi makroskopske razsežnosti, tako, da je izključeno celotno vesolje. To je, kar pomeni, kaj bi mikroskopskosti omogočila ustvarjanje zanimivih struktur, tudi na ravni bivajočih teles, kar bi pomenilo dvojno bivanje takih organizmov. Govorili bi o medsebojni prepletitvi teh realnosti, ko ne bi mogli ugotoviti meja in notranje razločenosti. Posledno pa bi bilo komplicirano, ker bi eventualno potekala dogajanja v časovno divergentnih smereh itd.

Se neka možnost obstoja, ki pa nam je bolj buri duha-nihanja s in t v kolifnuku s/t, tako da obravnavaj konstantno vrednost in seveda je bolj dražljivo je, če nihate tudi v negativno smer. Fizikalno bi to bilo možno z menjajočo se, metriko prostora in časa.

Če je:

$$c = \frac{s}{t} \text{ je lahko tudi } c = \frac{ks}{kt} \quad (9)$$

pri čemer je faktor k lahko manjši od 1 ali večji od 1, kar bi fizikalno pomenilo pri prvem, da prihaja do krčenja, pri drugem pa do širjenja prostora ali časa, seveda sinhronizirano, tako, da ostane v vankem primeru kvocienat nespremenjen. Kako hitro je to nihanje? V decilih sekunde ali milijardah let lahko merimo takšno nihanje, ki bi lahko bilo celo bistvenega pomena za obstoj vesolja in v naravnih svetih z oscilirajočo naravo vesolja. In ne nazadnje je k lahko tako pozitiven, kakor negativen; kar izhaja že iz prejšnjega kvocienata o negativnih in pozitivnih vrednostih posameznih členov v Einsteinovi enačbi, le da nam uvedba faktorja k omogoča vztrajnost prehajanja skindno z zakohitostimi valovanja, pri čemer seveda še nismo odgovorili odkod in kaj pred-

	»Naš svet« S	Mešan svet M	Anti svet A A ₁ A ₂	
1	Obstoja lahko hkrati le »naš svet« — izključno.			
2				
3	Obstojata hkrati oba svetova, vendar ločeno.		Obstojata hkrati oba svetova vendar ločeno.	
4		Obstoja le mešanica obeh svetov: a) eden ob drug. b) eden v drug.		
5	Obstojajo vse možnosti kakor kdaj in kje.			
6	Obstoja le »naš svet« drugi so nemogoči.			
	c^2 $\left(\frac{s}{t}\right)^2$	$\frac{(-s^2)}{t^2}$ $\frac{-s^2}{(t^2)}$ $\frac{s^2}{(it^2)}$ $\frac{(is^2)}{t^2}$	$\frac{(-s)^2}{(-t)^2}$ $(-c)^2$	$\frac{(is)^2}{(it)^2}$ $(ic)^2 =$ $- (c)^2$

In skladu s temo vsota pozitivne realnosti. Vendar smo se v tem smislu odločili za ne upoštevati negativne analize.

Ključna — a different view

From Newton's equation $E = mc^2$ we analyze mathematical solution, where different relative values of E , m and h were considered, there's imaginary values and negative values of c and negative values of constant c . We saw, that, wrong to say we give to c a constant value or better value of constant c , we give to something about the structure of world and c is not a constant, there exist mathematically exact solutions of mixed world of the physical and state of imaginary world. Mathematically we can develop the analysis further, so that we get explicitly and precisely values of such constructions. Also physical explanations will become very more complicated, because there will be more exact conditions for construction of every singularity. But in this article we are making point only on the common features of analysis.

Turgot Taylan, Kapital in država v sodobni Turčiji

Avtor analizira zgodovinske korenine sodobne Turčije. Zelo sugestivno pokaže razredne borbe med delom in kapitalom v procesu kapitalistične akumulacije in borbe med posameznimi frakcijami vladajočega razreda. Glavni poudarek postavlja avtor na problem agrarne reforme in na pozicije strank industrijskega kapitala do tega vprašanja. Pomemben del tega članka predstavlja politekonomska analiza vloge armade v zagotavljanju kapitalističnega razvoja v Turčiji.

Capital and state in contemporary Turkey

Author is analysing the historical roots of the contemporary Turkey. He shows very suggestively class fights between labour and capital in proces of capitalist accumulation and battles between different groups inside rulling class. Author puts the main emphasis on the problem of agrarian reform and on the position taken by the parties of industrial capital around this question. Very important part of this article represents the politecomical analysis of army role in the assuring of the turkisch capitalistic development.

UDK: 530.12

Lucijan Vuga, Einstein — nekoliko drugače

Izhajajoč iz Einsteinove enačbe $E = m \cdot c^2$ analiziramo matematične rešitve, upoštevaje različne relativne vrednosti deljenca in del-itelja, nujno imagi-narno vrednost ter negativno vrednost c-ja in negativno vrednost kvadrata c-ja. Pokaže se, da razen, če privzamemo c-ju konstantno vrednost ali boljše vrednost neke konstante, ki nekaj pove o zgradbi sveta in nič več, je v drugih primerih očitno, da obstojajo matematično točne rešitve mešanega sveta in antisveta (ter celo imaginarnega sveta.)

Matematično bi bilo mogoče razvijati to analizo naprej, tako da bi dobili kompletnejšo in finejšo zgradbo takih konstrukcij. Tudi fizikalne razlage bi s tem postale še bolj zahtevne, saj bi dobili veliko več kriterijev, ki bi služili za oceno vsake posamezne realitete. Vendar smo se v tem eseju zadržali le na splošni zastavitvi analize.

Einstein — a different view

From Einstein equation $E = m \cdot c^2$ we analyse mathematical solution, where different relative values of divisor and dividend are considered, there's imaginary values and negative values of c and negative values of squared c. We saw, that, except in case we give to c a constant value or better value of some constant, which tell as something about the structure of world and nothing more, there exist mathematically exact solutions of mixed world and antiworld (and even of imaginary world).

Mathematically we can develop this analysis further, so that we get completely and precisely picture of such constructions. Also physical explanation will become with this more complicated, because there will be much more conditions for estimation of every single reallity. But in this article we are making point only on the common features of analysis.

